

Григорій Гончарук

МЕМУАРИ ПРОФЕСОРА

Книга третя

ДОЛЕНОСНИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ

Одеса
«Астропринт»
2016

УДК 821.161.2(477)-3
ББК 84(4Ук)7-4
Г657

ЗМІСТ

Пролог	4
Точка неповернення	9
Цей фатальний політехнічний	30
Демони пошуку	42
В Одесі і один воїн	48
З одеського вогню в київське полум'я	95
Не книгою єдиною	110
Історія — не тільки наука	119
Слово про матір	123
Квартира — категорія не тільки філософська	130
Vivat rector	141
Епілог	147
Додатки	150

Гончарук Г.

Г657 Мемуари професора : Кн. 3. Доленосний політехнічний / Григорій Гончарук. — Одеса : Астропринт, 2016. — 156 с.
ISBN 978–966–927–165–5

У книзі йдеться про перші 12 років праці автора в Одеському політехнічному інституті (тепер — Одеський національний політехнічний університет); про грубе втручання партійних органів (бюро, парткому, міськкому, обкому, Центрального комітету КП України) в його лекційну, наукову та виховну роботу; про непохитність і мужність автора в захисті своєї справи та впевненість у досягненні справедливості і мети.

УДК 821.161.2(477)-3
ББК 84(4Ук)7-4

ISBN 978–966–927–165–5

© Гончарук Г., 2016

ПРОЛОГ

Одеський політехнічний університет, якому незабаром виповниться 100 років, став доленосним десяткам тисяч випускників та тисячам викладачів. По-різному складалися діяльність і життя кожного. Пройдений життєвий шлях гідний мемуарів. Історики неодноразово намагались відобразити минуле політехнічного університету переважно в оповіданнях¹. При всіх перевагах історичних досліджень не можна не бачити їх недоліків. Ці книги висвітлюють результати праці колективу чи особи, досягнення в навчальній, науковій, виховній та організаційній діяльності. Інколи такі описи нагадують адміністративний звіт за конкретний період, а якщо йдеться про вченого, то схожі на автобіографію. Світ емоцій, почуттів, драматизм чи трагізм особи не прийнято згадувати. А між іншим саме стан душі, переживань, налаштованість устремлень на успіх, подолання об'єктивних і суб'єктивних перешкод, радість успіху і сум невдач супроводжують пошукову людину все життя і впливають на кінцевий результат її діяльності. Показати світ почуттів дослідників здатні історико-літературні твори. Передусім мемуари. Але цей жанр занедбаний. За радянських часів годі було думати про відверті спогади. Сама репресивно-тоталітарна система їх виключала. Постраждалим і катам в однаковій мірі заборонялось говорити правду, тому що вона була згубна для режиму. Наважившись писати спогади, як і належить кожному у такому випадку, мені слід було звернутись до попередників. Про це згадується у моїй першій книзі «Мемуари професора»². На жаль, навчитись не було у кого.

¹ Одесский политехнический институт. Краткий исторический очерк (1918–1968) / авт.-сост. Е. И. Цымбал, В. В. Никулин. — К.: Изд-во Киевского университета, 1968. — С. 223; История Одесского политехнического в очерках / авт.-сост. Ю. С. Денисов, В. И. Бондар. — Одесса: Астропринт, 2003. — С. 656.

² Гончарук Г. І. Мемуари професора. Книга перша: Знайти і зберегти себе. — Одеса: Політехперіодика, 2015. — 188 с.

Підтримка письменниками та істориками першого видання надихнула мене на написання другої книги «Мемуарів професора»¹. І знову радість. Позитивну рецензію опублікували професори Ілля Єримичой і Семен Цвілюк². Як і про першу книгу, так і про другу вчені відгукнулись схвально і наполегливо рекомендували продовжити писати мемуарним жанром. Професори Елла Мамонтова і Любов Сухотеріна у своїй рецензії підкреслили актуальність моїх напрацювань не тільки для вузького кола університетської спільноти, але і для широкого загалу читачів³.

Працюючи над другою книгою, я наштотхнувся на документи партійної розправи з ректором Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова 1960–1970-х років. Вони мені показали настільки історично актуальними, що довелося, залучивши кандидата історичних наук Лілію Іваніченко, написати, так би мовити, позачергово книгу «Персональна справа № 88». За ствердженням Миколи Ковалю, цією книгою було започатковано новий літературний жанр драми-стенограми, який показує неперехідне значення протокольних документів у літературних творах⁴.

А свідок низки подій, що знайшли місце у названих книгах, кандидат філологічних наук, доцент Валентина Саєнко у своїй рецензії «Фрагмент української історії у форматі однієї долі», зокрема, написала: «Підсумовуючи, слід наголосити, трикнижжя... є не тільки документом минулого часу за умов партійного втручання у розвиток університетської науки, але й прологом для наступних «Історій» і встановлення правди про визначні постаті та їхню роль у системній розбудові вітчизняного осередку Духовності і Культури на Півдні України»⁵.

Після ознайомлення з книгами в Інтернеті читачі зібралися у конференц-зал Палацу культури студентів Одеського національного політехнічного університету. Як писали газети, зал був переповнений.

¹ Гончарук Г. Мемуари професора. Книга друга: Сутички з університетською елітою. — Одеса: Бахва, 2016. — 150 с.

² Єримичой І., Цвілюк С. Григорий Гончарук отвечает на второй вопрос // Вечерняя Одеса. — 2016. — 28 апреля.

³ Мамонтова Е., Сухотеріна Л. З власною точкою зору // Одеські вісті. — 2016. — 30 квітня.

⁴ Коваль М. Брехня у «Правді» як вирок, або Персональна справа № 88 // Чорноморські новини. — 2016. — 5 квітня.

⁵ Саєнко В. Фрагмент української історії у форматі однієї долі // Чорноморські новини. — 2016. — 19 квітня.

внений. Окрім колег ОНПУ та Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, журналістів, студентів, були присутні син Олександра Юрженка — Володимир, який живе в Болгарії, представник амбасад Сполучених Штатів Америки Сергій Поздняков, учні Олександра Івановича, його колеги та онучка. Відбулося жваве обговорення названих книг. Представник управління культури і туризму Одеської облдержадміністрації Я. О. Різнікова, кандидат історичних наук, доцент В. В. Багатський та інші висловилися за те, щоб увіковічити постать О. І. Юрженка в історії Одеси, назвавши на його честь одну з вулиць нашого міста, а на рідному Олександра Івановича факультеті проводити наукові читання пам'яті професора Юрженка.

Доцент Алла Федорова назвала свій репортаж в газеті «Чорноморські новини» «Мої книги — мої офшори». Ці слова вона взяла з моєї відповіді на питання з залу, за які кошти я видаю свої книги. Фінансове джерело відкрите: мої пенсія і зарплатня¹.

Незабаром, точніше, 19 травня, Одеська обласна державна адміністрація видала розпорядження № 298/А–2016 «Про перейменування об'єктів топоніміки у населених пунктах Одеської області». У цьому документі, зокрема, сказано: «провул. Союзний — Олександра Юрженка». А вчена рада Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова прийняла рішення про встановлення меморіальної дошки на фасаді головного корпусу, присвяченої пам'яті талановитого ректора і вченого Олександра Івановича Юрженка.

Цими подіями, можливо, варто було б завершити розмови про моє перебування в ОНПУ, але одна okazія підштовхнула прибрати ще один «хвіст» згадок тих років, обіцяних читачам, що опублікую нарис про свого куратора студентських років доцента Євдокію Василівну Сизоненко, якщо знайду його у підшивках газет. Знайшов. Це було до Жіночого дня у 1965 році. Ось він «Добрі діла».

Євдокія Василівна йде гомінкими вулицями. Навколо багато посмішок, сміху. А їй трохи сумно. Можливо тому, що налягають повсякденні турботи: студент Володимиров до цього часу не одержав місця в гуртожитку, Соколова відмовилась виступити сьогодні на семінарі. Можливо, й інші буденні справи.

І раптом доноситься:

¹ Федорова А. Мої книги — мої офшори // Чорноморські новини. — 2016. — 14 травня.

— Добрий день, Євдокіє Василівно!

Вона піднімає очі. Перед нею — солідний чоловік з акуратно підстриженою сивою борідкою.

— Не впізнали? — питає він і посмішка осяє його обличчя.

Євдокія Василівна намагається згадати, вона шукає цю людину в минулому. В одну мить перед нею постає все життя. Сільське сумне дитинство, громадянська війна, педагогічний технікум в Бердянську, від'їзд по путівці ЦК комсомолу України в Донбас, робота в райкомі партії...

— Ні, не згадаєте, — говорить людина з борідкою. — Я не знаю, як би склалось моє життя...

Як їй хочеться сказати, що вона знає його, пам'ятає. Але звідки? Як багато людей слухали її лекції, зі скількома зустрічалась на життєвому шляху. «Де ж я з ним зустрічалась?» — думає Євдокія Василівна й думки переносяться на шляхи евакуації університету в роки Великої Вітчизняної війни. Бомбардування. Нові турботи як декана факультету. Майкоп. Загибель чоловіка, друга-комуніста. Батумі. Красноводськ. Лекції студентам, офіцерам, солдатам, які завтра підуть на фронт. Робота над дисертацією. Важка хвороба. Радісний день звільнення Одеси. Робота секретарем партійного комітету університету.

— А я ніколи не забуду, як багато ви зробили для мене, — знову говорить людина.

Євдокія Василівна шукає його серед студентів, нині вчених, вчителів, партійних працівників... Як багато знає вона людей. «Невже пам'ять слабшає з роками?» — запитує себе Євдокія Василівна.

Але колектив історичного факультету готовий в один голос сказати:

Ні, не пам'ять винувата в тому, що Євдокія Василівна не пізнала колишнього студента, нині директора школи Зіненка, якому вона допомагала як відстаючому в 1934 році. Немає такої пам'яті, яка могла б вмістити всі добрі діла Євдокії Василівни за 35 років роботи в університеті.

Зайдіть на факультет і ви побачите, що у доцента Євдокії Василівни Сизоненко справ не менше, ніж 30 років тому: лекції для студентів, участь в написанні «Історії Одеського університету», керівництво науковим студентським товариством. І кожній справі вона віддає частку свого щирого серця.

Григорій Гончарук

Все наведене начебто дає мені право, як кажуть, з «чистою совістю на волю» з ОДУ в пошуках справедливих стосунків з керівництвом, колегами, нормальних умов праці. А що мене очікувало на новому місці роботи, спробую повідати тобі, читачу, в цій книзі.

ТОЧКА НЕПОВЕРНЕННЯ

Літо тривожного 1970 року наближалось до завершення. Зустрівши організований опір одеситів, холера відступила. Оптимісти-гумористи навіть під час епідемії помічали чи вигадували веселе, смішне, що зберігає сили та надихає впевненість. Наведу пару анекдотів.

Перший. Чоловік, відчуваючи наближення смертної години, каже лікарю:

— Земляк, прийми моє останнє прохання: напиши в висновку про смерть, що я помер від сифілісу.

Здивований лікар питає:

— Навіщо тобі покидати цей світ несправедливо?

— Хай мої діти думають, що я помер як чоловік, а не як засранець.

Холера прикувала увагу Одеси до власного заднього проходу. Анекдоти про хворобу, так би мовити, відповідного забарвлення.

Анекдот другий. Двоє студентів-медиків, що здійснювали санітарне патрулювання у місті, звернули увагу на якусь неприродну ходу чоловіка. Стали губитися в здогадках. Один стверджує — радикуліт, другий спондильоз. Вирішили спитати у чоловіка, хто з них правий. А загадковий відповідає:

— Ми всі троє помилились.

— Як троє? Ми тільки вдвох не знаємо діагнозу.

— Хлопці, справа в іншому: я думав пукнути, але всрався.

З урахуванням надзвичайної ситуації, строго дотримуючись правил гігієни, ми троє (я, Ніна і Тарас) зуміли відпочити. Порівнюючи з попередніми трьома літніми сезонами, коли мене відкликали з відпустки для організації Всесоюзної наукової конференції, на друге літо призначили заступником відповідального секретаря приймальної комісії, а на третє — відповідальним секретарем приймальної комісії Одеського державного університету ім. І. І. Меч-

никова, для мене навіть холерне літо нагадувало рай. Радував Тарасик. Він ріс енергійним, швидкомишлячим. Перше його слово було «папа», друге — якесь загадкове, власного авторства — «батіка», а третє — «мама». Вже бігав, проявляв зацікавленість до мультяшок.

Я наніс серйозний удар по власному радикуліту. Хоч санаторій «Кюальник» припинив продавати путівки, але заборонити користуватися грязями лиману не зміг. У цій ситуації я вивчив нехитру технологію, що застосовувалась у грязелікарні, і винайшов свій спосіб лікування. Він складався з чотирьох етапів. Перший. Привіз в емальованому відрі з кришкою з лиману грязі. Його там наповнили санітари, що забезпечували лікарню гряззю. Другий етап. У велику каструлю, наполовину наповнену водою і поставлену на горілку газової плити, дружина клала миску з гряззю, але так, щоб миска своїми бортиками зависала на стінках каструлі і не торкалась її дна. Грязь підігрівалась до такої температури, щоб міг витримати мізинець. Третій етап. Я лягав на влаштований мною тапчан, покритий плівкою, на живіт. Жінка черпаком покривала гряззю поперек, накривала плівкою й укутувала теплою ковдрою. Так я лежав, червоніючи і потіючи, аж поки не віддасть мені своє чарівне тепло грязь. Четвертий етап. Найприємніший. Теплий душ. І так всі чотирнадцять сеансів. Дешево і ефективно.

Йшов у перший день після відпустки в університет, фізично і морально зміцнілий, але повний здогадок і передбачень. Про деякі розповім. По-перше, перебував на посаді асистента кафедри історії КППРС, що знаходилась на першому поверсі головного корпусу університету, у мене вже був стаж три роки, якого достатньо для перевodu мене на посаду старшого викладача, що давало право читати лекції, приймати іспити і таким чином зменшити академічне навантаження за рахунок скорочення семінарських занять. По-друге, не тільки мав стаж. У мене був солідний позитивний вантаж напружень, які не помітити неможливо. Це і рекордне написання й захист кандидатської дисертації. Це і три подяки з записом у трудову книжку. Перша за участь в організації і проведенні Всесоюзної наукової конференції і дві інші — за бездоганну роботу в приймальній комісії.

Сказане давало мені підстави сподіватись, що заминок не виникне з переводом на нову посаду. Але я давав собі звіт і в іншому. Будучи свідком комуністично-партійного, а значить радянського свавілля під час розправи над безвинним, беззахисним, українцем за

походженням, талановитим вченим і ректором університету Олександром Івановичем Юрженком, я не сумнівався, що цей партійно-кар'єрний психоз накинеться на мене. Підстави для атак проти мене були. По-перше, мої нетипові успіхи на посаді асистента, про що йшлося. Вони викликали заздрість у всіх, хто не звик до самовідданої праці. А таких скрізь більшість. По-друге, відмовився від пропозиції парткому виступити з осудом проти Юрженка. По-третє, переконався в тому, що не виконав прохання нового ректора Богатського щодо прийняття в університет кандидатур від співслужбовців военкомата, його записку без підпису сприйняв за провокацію. По-четверте, відмовився виконувати наказ Богатського стосовно доручення бути комісаром в профілактичному обсерваторі під час холери, що розташовувався в гуртожитку на вулиці Довженка.

Це були головні причини замислитись над доцільністю подальшого перебування в університеті. Мої зловтішні керівники були надто вмотивовані, щоб дати мені спокійно працювати. А моїх досягнень надовго не вистачить, щоб діяти впевнено відповідно до своїх обов'язків. Тому за час відпустки мої свідомість, душа і серце виступили в єдиному пориві — тікати з університету, поки тебе не покалічили і як професіонала, і як людину. У них для аморальних актів можливості безмежні. Це таємне рішення стабілізувало мою поведінку і навіть поволі повертало мені почуття гумору.

Спочатку вирішив зайти в партком. Треба було довідатись, чи зреагував секретар парткому на моє прохання перед відпусткою поклопотати перед ректором про переведення мене на посаду старшого викладача. Олексій Васильович Сурілов вийшов з-за столу, подав мені руку і з посмішкою спитав:

— Як ви відпочили? Чи вдалося приборкати радикуліт?

На що я відповів:

— Відпочинок завжди приємніше роботи. А радикуліт відступив.

І я розповів йому про свій винахід партизанського лікування хвороби. Він зацікавився. Виявляється, його теж турбує поперек.

Потім Сурілов каже:

— Я ваше прохання виконав. Шеф готовий надати вам посаду старшого викладача. Ідіть на кафедру. Пишіть заяву. Завідувач про це знає. Він її негайно сам віднесе ректору на підпис. Що стосується вашої подальшої долі, вона для мене в тумані. У вас надто сильні опоненти. А мені залишилось недовго перебувати в цьому кабінеті. На мене більше не розраховуйте. Вам допомагати — собі шкодити.

Я подякував Олексію Васильовичу за допомогу й відверту розмову і зауважив:

— Чув, не бійся сильного. Бійся дурного.

Ми потиснули один одному руки, і я пішов на кафедру. Там збиралися колеги. Гомоніли. Не бачились два місяця. Та ще які! Холерні! Хтось запасяся для зустрічі анекдотами. Хтось розповідав про незручності з відпочинком. Хтось вихвалявся, що працював над методичними порадами студентам. Я кивком голови і майже шепотом привітався, сів за свій стіл, дістав папір, написав заяву і відніс завідувачу. Він неначе мене очікував: швидко завізував і поніс заяву до ректора. Завідувач кабінету зробила оголошення: «Завтра о 10 годині в актовому залі збори професорсько-викладацького складу. Після зборів — засідання кафедри». До мене звернулася окремо:

— А вас, Григорію Івановичу, запросив до себе на завтра завідувач кафедри наукового комунізму Одеського політехнічного університету Петро Петрович Лопата.

Про наступний день декількома штрихами. Погода була власнитою для останніх днів літа в Одесі. Світлий, сонячний день. Але вже не жаркий, люди немов отямилась від холери, прибавили у своїй рухливості, точніше, моторності. Для цього була головна причина: через декілька днів новий навчальний рік. Тут турботи про дитячий садочок, про школу, про середні та вищі навчальні заклади. З боку військових училищ, що на четвертій і п'ятій станціях Великого Фонтану, майже щодня з ранку доносились маршова музика.

Від зборів професорсько-викладацького складу університету, що зібрались у актовому залі головного корпусу на вулиці Петра Великого, 2 (тепер Дворянській), вочевидь, кожний, а можливо, всі очікували щось нове, цікаве, перспективне, надихаюче. То ж була перша, важлива, тронна доповідь нового ректора. Мені теж хотілось його послухати, хоч в глибині душі засів, притаївся якийсь сумнів в очікуванні цікавого. Так воно і трапилось. Єдине, що запам'яталось з годинної промови Богатського, це те, що він влітку витратив чимало сил для вивозу будівельного сміття від нового навчального корпусу, що на Пролетарському (тепер Французькому бульварі). Він вдався до алегорії. Мовляв, разом з экс-ректором Юрженком відправив на смітник історії і його безгосподарність. Але мені здавалось, що іносказання вилупилось невдалим. Юрженко збудував

величезний навчальний корпус, що заслуговує на чудову алегорію. А Богатського тільки й вистачало, що вивезти сміття.

На засіданні кафедри, яке відбулося після згаданих зборів, завідувач повідомив про те, що мене наказом ректора переведено на посаду старшого викладача. Читати лекції кафедрою мені визначалось на механіко-математичному факультеті. Студентський академічний потік значний. Біля 150 осіб. Згідно з розкладом він розташовувався в аудиторії на другому поверсі головного корпусу.

Я ловив на собі погляди колег. Їм цікава була моя реакція. Друзів серед колег у мене вже давно не було. Доброзичливців одиниці. Своє нове призначення сприйняв спокійно. І тому, що був впевнений в його незворотності. І тому, що втратив будь-яке бажання залишатись в університеті.

Після засідання до мене підійшов Віталій Васильович Козленко. У мене з ним колись спостерігались дружні стосунки. Але під час тотального цькування мене він попередив про, так би мовити, одностороннє розірвання дружніх стосунків на вимогу завідувача кафедри.

Але, спостерігаючи мій зовнішній спокій, навіть загадковість у моїй поведінці та інформацію про призначення мене на посаду старшого викладача, наважився підійти до мого столу, правда, тоді, коли у викладацькій залишилось декілька осіб і вони вже направлялись до виходу. Козленко вручив мені два примірники видання матеріалів минулорічної наукової конференції¹ і каже:

— Гришуня, я відстояв тебе під час дискусії у завідувача кафедри: він хотів вилучити твої тези зі збірника, а тебе зі складу редколегії. Але я довів йому, що таке рішення може викликати непорозуміння серед учасників конференції і авторів матеріалів. Всі знають і в Одесі, і в Києві, і в Москві, що ти ініціатор, основний організатор і фактично, а не формально головний редактор збірника матеріалів.

— А які претензії у завідувача до моїх тез?

— Він наполягав, що вони не по темі. Навіть не згадується ні про партію, ні про комсомол.

Я відкрив збірник. Читаю назву моїх матеріалів: «До питання про періодизацію технічного навчання робітничої молоді України (1928–1937 р.)». І відповів Козленку:

¹ Комсомол України — активний помічник партії в справі комуністичного виховання молоді: матеріали першої республіканської конференції, присвяченої 50-річчю ЛКСМ України (19–22 травня 1969 року). — Одеса, 1969. — Вип. 2.

— Віталій, я тобі вірю. Тільки наш завідувач не розуміє, що професійне навчання — складова виховання. Але ж ти, сподіваюсь, знаєш це? Тема твоєї кандидатської дисертації про освіту в роки другої п'ятирічки.

— Саме це я розтлумачив професору.

— А хто розтлумачив професору, що прізвище Гончарук мусить бути останнім у списку членів редколегії? За яким це принципом? Бібліографічним? Але він вимагає розташувати все за алфавітом. За науковими ступенями? Тоді я теж не можу бути останнім. Але є ще один принцип — свавілля. Він улюблений в цьому корпусі. А тепер, Віталію Васильовичу, якщо хтось, скажімо, через 50 років зверне на це увагу, і з сумом помітить: відповідальний редактор Ганевич малоосвічений, його опора Козленко не знає вимоги бібліографії, а Гончарук перебував у становищі приниження і дискримінації. Саме той Гончарук, що провів конференцію, підготував до друку матеріали. А головне організував своєрідне свято для дослідників молодіжної проблематики, знаходився у чорному тілі і попри все здійснював корисні справи. Так що я вельми вдячний тобі, Віталію Васильовичу, що ти відкрив очі нащадкам на моє становище в ОДУ.

На цьому я попрощався з Козленком і поспішив до політехнічного інституту. Там на мене очікував завідувач кафедри наукового комунізму. У тролейбусі маршруту № 9, що рухався від площі Мартиновського до Південно-Західного масиву, тобто Черьомушок, вже вкотре за останню добу намагався передбачити мету бажання Петра Петровича Лопати зустрітися зі мною. Пам'ятав, що на захисті моєї дисертації він, виступаючи опонентом, запропонував мені посаду доцента на своїй кафедрі. То було у березні. За цей час, як кажуть, утекло чимало води. Мета запрошення могла бути іншою. Скажімо, участь у розробці госпрозрахункової теми за сумісництвом, яку розробляв його колектив, або ще щось. Абсолютної надії на повторення його пропозиції не покладав. І на те була причина. А саме: він, Лопата, проживав зі своєю сім'єю у будинку на вулиці Довженка, до речі, збудованому тим самим «проклятим» Юрженком, де мешкали також переважно університетські працівники. І Калустян, і Ганевич, і Раковський та інші, які не могли про мене сказати доброго слова. Ненависть часто затуманює розум і не дає можливості бачити в об'єкті його суть. Та відверто кажучи, як колишній авіатор, планував, по-перше, приземлення на три точки, тобто на всі шасі, а по-друге — бути готовим шукати запасний аеродром, можливо,

не один. Тому були можливості. Перша: на всіх кафедрах суспільних наук був серйозний дефіцит кадрів з науковими ступенями. На зібраннях, де виступали працівники райкому, міськкому, обкому, критики на адресу керівників вишів було більше ніж достатньо. Знайти місце не складало проблеми. Друга: стабілізуючим фактором свідомості і душі, що не допускав паніки з працевлаштуванням, була впевненість у власних силах. Точніше: у мене не було сумніву, що в будь-яких умовах зможу займатись науковими дослідженнями, незалежно від позиції керівника чи наукового рівня кафедри. З огляду на викладене мої очікування від зустрічі з Лопатою були скоріше більш пізнавальними, формальними, ніж обнадійливими.

Підходячи до головного навчального корпусу Одеського політехнічного інституту, я помітив, що попереду мене туди зайшла якась начебто знайома жінка. Висока. Струнка. Скоріше блондинка, ніж шатенка. Придивився пильніше. Ба! Так це секретар обкому з ідеологічної роботи Лідія Всеволодівна Гладка. Та сама, яка ініціювала статтю в газеті «Правда» «Издержки доверчивости» 17 травня 1970 року, що фактично стала звинувачувальним актом, точніше, актом якоїсь безпредметної, але дикої помсти экс-ректору Одеського державного університету беззахисному Олександру Івановичу Юрженкові. Більше про це йдеться в моїх книгах «Мемуари професора» і «Персональное дело № 88», що вийшли у 2016 році. Вражений поміченням Гладкої, я йшов за нею не з цікавості, а тому, що вона йшла у тому напрямку, куди пролягав мій маршрут. На третьому поверсі вона повернула у ліве крило будівлі. Дотримуючись дистанції, я за нею. Вона зайшла на кафедру наукового комунізму. Мені теж туди. Відчиняю двері. Бачу цікаву картину: їй назустріч зі свого кабінету у викладацьку поспішив завідувач Петро Петрович. Радісні, гучний сміх. Обійми. Правда, комічні. Він, невисокий на зріст, ухопив її за талію. Вона значно вища нього охопила його шию. Все було швидко і радісно для них. Він запросив її до свого кабінету, що мав вагонкове сполучення з викладацькою, а мене попросив зачекати.

Я присів за один з приблизно десяти столів. За деякими з них сиділи, очевидно, члени кафедри, що зацікавлено кидали погляди на мене. Хтось з них не витримав і спитав:

— А ви хто?

Я відповів:

— Поки ніхто.

— Мабуть, плануєте у нас працювати? — докучав інший.

На що я відповів, не бажаючи продовжувати діалог:

— У народі кажуть: хочеш розсмішити Господа Бога, розкажи йому про свої плани.

Вони повернулися до розмови між собою. А я мовчки очікував своєї черги. Час плинув повільно. Я уже декілька разів подивився на годинник. Була друга половина дня. Дехто з викладачів залишив приміщення. А потім інші. За столом напроти, що під стіною, сиділа красива жінка. Очевидно, лаборантка. Вона теж кілька разів подивилась на годинник. Нарешті двері відчинились. З кабінету вони вийшли обоє. Але чомусь уже невеселі. Він вийшов з нею у коридор. Незабаром повернувся і жестом руки запросив мене в кабінет. Це була одномодульна кімната. Невеличкій стіл. Декілька стільців. Все говорило про те, що приміщення кафедри нове, ще не обжите. Не мебльоване. Не затишне.

Ще одним рухом руки Лопата запропонував мені сісти за столом напроти себе і почав з пояснень:

— Вибачте, Григорію Івановичу, за затримку. Ця особа прийшла майже неочікувано. Вона попередила мене про свою появу за десять хвилин. Вона звільнилась з обкому партії і тепер проситься до нас на посаду доцента. Ви ж її знаєте? — запитав він мене.

— Петро Петровичу, це якась крива, зла посмішка долі. Ще у травні місяці вона внесла левову частку в долю Юрженка, щоб позбавити його, экс-ректора університету, доктора наук, професора, заслуженого діяча науки, завідувача кафедри полімерів в університеті, яку він створив і прекрасно обладнав, а тепер він і вона звернулись в політехнічний в пошуках роботи. Він просить посаду професора, а вона доцента.

— Вона працювала у нас за сумісництвом на півставки доцента. Ми їй допомогли отримати вчене звання доцента. Але ті півставки, що вона звільнила в кінці минулого навчального року, я вирішив віддати вам, Григорію Івановичу. А їй щойно по телефону знайшли вакансію завідувача кафедри історії партії і політології в Інституті холодної промисловості. Правда, вам якось не зручно з посади асистента в університеті переходити зразу на посаду доцента в політехнічному. Тому я вас буду просити попрацювати декілька місяців старшим викладачем, а з другого семестру оберемо вас на посаду доцента. Так буде краще всім. Вам для біографії, мовляв, пройшов всі педагогічні посади, як належить кожному викладачеві. У нашо-

го керівництва буде менше до мене запитань, мовляв, куди гониш картинку. Колеги по кафедрі сприйматимуть вашу посадову поступовість як повільну, послідовну.

Він говорить спокійно. Чітко. Ясно. Логічно. З повагою до співрозмовника.

— А ви що скажете, Григорію Івановичу?

— Скажу, що ви без мене вже мене одружили. Навіть не сказали, що мене очікує на вашій кафедрі.

— У мене немає сумніву, що ви перейдете до нас. Мені все про вас відомо. У тому звіринці вам працювати протипоказано. Ні працювати, ні жити не дадуть. Не прижились ви до того двору. Ви для них біла ворона. Ви працездатний і працьовитий. У нас знайдеться для вас цікава робота. Сьогодні стає в моді соціологія. Ми проводимо пілотні опитування на заводі сільськогосподарського машинобудування. Ви фахівець з історії радянського молодого робітничого класу. Включаємо вас негайно в авторський колектив з написання монографії. А попереду у вас підготовка власної монографії, а далі докторська дисертація. І ще. Колектив технічного закладу — не гуманітарний виш. Тут люди майже не займаються плітками. Конкретні дослідження замість ворожої демагогії і хворобливої фантазії. До того ж навчальна дисципліна «науковий комунізм» вигідно відрізняється від історії партії. Вам без сумніву сподобається. Що скажете?

— Петро Петровичу, а навіщо я вам потрібний? Репутація у мене підмочена.

— Не ви свою репутацію підмочили. Інші намагались це зробити. Не жалкуючи грязі. Але в народі кажуть, грязь не зараза, швидко відмивається. А ще скажу: у нас кафедральний колектив величеський. Більше половини не мають наукових ступенів. А ви знаєте про жорсткі вимоги міністерства до керівників навчальних закладів щодо кадрової політики. Тому я не приховую від вас: ви нам потрібні. Більше того, сподіваюсь, що ви станете каталізатором наукової активності на кафедрі і мені допоможете розбурхати це сонне царство, де полюбляють говорити і не хочуть працювати. Все. Я і так сказав більше, ніж належить. Якщо згодні, давайте потиснемо один одному руки і скажіть, коли чекати від вас заяву і необхідні документи.

— Не раніше, ніж за два тижні.

На прощання завідувач запросив мене прийти на загальні збори колективу інституту, що відбудуться завтра.

Я вийшов з головного корпусу політехнічного на проспект Шевченка. Він неначе вперше відкрився переді мною. Широкий. Довгий. Починався біля політехнічного і неначе поспішав до моря. Молоді платани сходились поверх тролейбусних ліній, тримаючи мостову в обіймах. А сонце... Я такого ще не бачив в Одесі. Щедре. Тепле. Ласкаве. Якесь гостинне. Мені захотілось, щоб моя доля поселилась на цьому проспекті. У такому, якомусь святковому стані, я пройшов по тротуару біля сталінських будівель, повз молоденькі саджанці майбутнього дендропарку до вулиці Івана Черняхівського. А які чудові назви: проспект носить ім'я геніального поета, пророка українського народу, вулиця — ім'я сина українського народу, видатного полководця, вихованця Одеського військового училища, що поруч.

На загальних зборах політехнічного університету теж був приємно вражений. По-перше, ректор Костянтин Іванович Заблонський мав стратегічне мислення господарника. Його доповідь, окрім підсумків за минулий навчальний рік та нових завдань у сфері навчання студентів, наукових досліджень, виховання та відпочинку студентів, окреслила негайні потреби у розбудові інституту. Будівництво нових навчальних корпусів, бібліотеки, гуртожитків для студентів, житлових будинків для професорсько-викладацького складу і співробітників інституту просто не вміщувалися у моїй голові і не всі фіксувались у пам'яті, мабуть тому, що я людина нова і мало орієнтувався у назвах і розташуваннях об'єктів. Заблонський своїм стратегічним мисленням був близьким до Юрженка. Мені подумалось: невже доля знайшла мені взамін втраченого ректора університету ім. І. І. Мечникова не менш далекоглядну і повну творчих будівельних планів людину. Як історик, я ставився до завойовників, навіть талановитих, таких як Олександр Македонський, Наполеон Бонапарт, негативно. Що не кажіть, вони несли смерть і руйнування. Зате будівничих лідерів держав сприймав безапеляційно, на підсвідомому рівні позитивно. Бо немає кращої мети в житті особи, ніж нести добро і щастя людям.

Конструктивним був виступ проректора з навчальної роботи Олександра Михайловича Коритіна. Він просив збори довірити йому відповідальність за будівництво Палацу культури студентів, ініціатором якого виступили самі студенти. Вони створили в своїх лавах загони з тих юнаків і дівчат, що знайомі з будівельними професіями і вже «рвуться в бій». Проректор проінформував про пла-

ни і початок будівництва спортивного комплексу з чудовим критим басейном. Цікавими були його пропозиції про обладнання спеціалізованих аудиторій, які здаються в експлуатацію впродовж року.

Виступали декани, секретар парткому, завідувачі кафедр. Мій майбутній завідувач чомусь промовляв менторським тоном, який лунав дисонансом. Звинуватив керівництво в гігантоманії і радив угамувати будівельні амбіції. Мені подумалось: так може виступати тільки людина, що має надійні зв'язки з вищестоящими партійними органами. Мені раніше було відомо, що та сама секретар обкому партії з ідеологічної роботи працювала за сумісництвом на кафедрі наукового комунізму, де був завідувачем Лопата. Мені здалося, що його виступ ректор сприйняв нехвально. У своєму заключному слові навіть не згадав про нього.

Після зборів мене неначе самі ноги понесли від цих будівель політеху під номером один по проспекту Шевченка в бік моря, точніше, Аркадії. Від думок цих світлих голів Заблонського й Коритіна у мене на душі посвітлішало. Я так давно слухав розумних людей. Навіть втратив надію на зустріч з ними. Мені не хотілось порівнювати загальні збори в університеті ім. І. І. Мечникова, що відбулися учора, з сьогоднішніми у політехнічному інституті. Це непорівнянні речі. Там досягнення — вивіз сміття, невдалі алегорії, взаємні безпредметні звинувачення, демагогія. Тут — планів «громадьо», конструктивізм пропозицій у їх виконанні. Вагання покидати університет і йти в інститут швидко розтавали, а від бажання стати членом колективу, якій має розумних керівників, десь у грудях потеплішало, а в думках з напівсвідомого переростало в переконання прискорити розрив з університетом і перейти до політехнічного. Аби тільки Бог допоміг. Аби чорти не завадили.

На зупинці тролейбуса «Шампанський провулок» зустрів екс-декана філологічного факультету Анатолія Андрійовича Жаборюка. Це його спихнули з посади Олексій Богатський і Леон Калуст'ян і посадили в його крісло свого зброєносця Івана Дузя. Анатолій Андрійович, побачивши мене, зробив декілька кроків назустріч. Посміхнувся. Подав руку і каже:

— При всьому моєму душевному дискомфорті радію вашому рішенню тікати з університету. Пишаюсь вами. У вашому вчинку і мужність, і честь, і небажання працювати з аморальними людьми. Я теж утік би, але немає куди. Доведеться, як багатьом, прилаштуватись, терпіти. Можливо, колись щось зміниться.

Я на прощання міцно потиснув йому руку і побажав сил, щоб пережити чорні дні чи роки в університеті.

На другій день в очікуванні паперового наказу про обіймання мною посади старшого викладача поспішав на кафедру. Як зазвичай, шлях пролягав від площі тепер Грецької через скверик на вулиці Дерибасівський. Йшов пришвидшеним кроком. Почув:

— Молодий чоловіче, можна вас відволікти на хвилинку?

Повернув голову наліво. На лавочці з покатою спинкою сидів сиволосий чоловік років 75–80. Я спитав:

— Ви мене?

— Прошу вас сісти біля мене на хвилинку.

Мені нічого не залишалось, як виконати його волю. Він зразу розпочав:

— Я за вами спостерігаю вже не один рік. Бачив, як міцно тримав радикаліт. Два місяці вас не було видно. Тепер диво: ви нормально, скажу більше, красиво ходите. Ви що лікувались?

Мені подумалось: якщо людина цим цікавиться, то може слід йому розповісти про свій метод лікування. Можливо, згодиться. І я розповів. А він каже:

— Це добре, що ви підлікувались. А чи лікували ви причину хвороби. Якщо ні, то вона знову вас знайде. У вас що, нервова робота? Чи сидите десь на протязі?

І мені довелось коротенько розповісти про роботу, про атмосферу в університеті. Він каже:

— Моя вам порада: наберіться мужності і змінюйте колектив. Тікайте з університету, поки вас остаточно не покалічили.

— Скажіть, шановний: ви що, провидець? — запитав я.

Він здивовано подивився на мене. Тільки зараз я розгледів єврейські риси його обличчя. А він ще питає:

— Чому ви так вирішили?

— Тому що ви відгадали мої думки. Саме вони про це зараз.

Він приємно посміхнувся. Очевидно, був задоволений собою. Потиснув мені руку. Ми пізніше ще декілька разів розмовляли. Я чомусь відчув своїм обов'язком інформувати його про хід моїх розлучень з університетом. Йому це подобалось і він мене всіляко підтримував.

На кафедрі мене очікувала приємна вісточка: надійшов наказ про призначення мене на посаду старшого викладача. Я тут же написав заяву про звільнення мене з університету за власним бажан-

ням, мотивуючи надуманою причиною про начебто зміну напрямку наукових досліджень. Заяву поклав на стіл завідувачу. Професор Ганевич прочитав. Здвинув свої дрімучі брови. Мовчки про щось подумав. Потім каже:

— Григорію Івановичу, не поспішай, не гарячкуй. Тут треба поміркувати. Не все так просто. І ректор нас не зрозуміє. І у парткому будуть запитання.

— Іване Васильовичу, вони будуть тільки раді.

— Ні. Ситуація змінилась. По суті до тебе претензій нема. Подумаєш, якимсь проханням не виконав Богатського і Калустьяна. А вони спитали, чи міг ти ці прохання виконати? До того ж маючи свою позицію. Словом, прийдеш до мене за відповіддю через тиждень.

Не став я суперечити завідувачу. Хоч мої бажання загальмувались, але намагання вже ніхто не зламає. Став посилено готуватись до лекцій. Коли пишуться ці рядки, Комуністична партія заборонена, а її історія як навчальна дисципліна ліквідована ще на початку 90-х років минулого століття. Я не збирався її захищати. Мені тільки залишається підкреслити, що можливості викладати будь-який предмет цікаво безмежні. І я все своє життя шукав ці можливості. В історії КПРС є низька цікавих тем. При ретельній підготовці вони можуть бути молоді казковими. Успіх лекції — знання матеріалу і вміння ним розпоряджатися. Якщо лектор чуває себе серед фактажу проблеми, як риба у воді, то лекція сприймається з захопленням. Інформація, її аналіз, її подача і висновки викликають емоції молоді і бажання слухати. Саме такі були складові мого уявлення про лекційну майстерність у ті молоді роки і мало змінились упродовж життя. Як не дивно, а мені здалася небезкорисною думка про лекції з історії тодішнього ректора університету Олександра Юрженка. А пролунала вона у незвичайній ситуації.

Розповім детальніше. Це було восени 1969 року. ЦК Компартії України по партійній лінії направив в Одеський університет на роботу доцента з Києва на прізвище Доценко. Партком університету наполегливо рекомендував ректору взяти його. А по лінії Міністерства освіти повідомили ректора, що Доценко — людина небажана. Він анонімщик, склочник і тому подібне. І як лектор нікудишній. Юрженко, який був у конфлікті з парткомом і не міг категорично відмовити у працевлаштуванні киянина, і придумав таке: оголосив відкриті лекції з історії України в один день на першій і другий парах в актовому залі університету, що в корпусі тоді на вулиці Петра

Великого (тепер Дворянській). Лекторами були киянин Доценко і одеситка Пляшко. Обоє кандидати наук, доценти. Ректор сам запросив на лекції керівників парткому, проректорів і членів кафедри історії КПРС. Лекція Доценка справила гнітюче враження з наступних причин: він не володів вільно матеріалом; кількості фактів з кожного питання обмаль; прикутий до конспекту, тільки інколи міг подивитись на аудиторію; відчуваючи свою лекційну катастрофу, надмірно пітнів, постійно поправляючи важкі окуляри. Галина Андріївна Пляшко прочитала лекцію легко. Як кажуть, на підйомі. Розповідаючи про три джерела марксизму, зокрема про англійську політекономію, навила слова Олександра Пушкіна про те, що Євгеній Онегін теж «читав Адама Сміта». Лекційні відмінності були разючі. Звичайно, на користь одеситки. Але ще вражаюче було обговорення лекцій — Доценко не прийшов. Втїк. Більше в Одесі його ніхто не бачив. А ректор задоволений тим, що, скажімо так, його номер вдався, серед іншого сказав наступне: історія наука цікава, неначе казка, тож читайте її цікаво, хоч прибрешіть де треба, але робіть це красиво. Звичайно, ми зрозуміли його вислів не буквально. Алегорично. Але сенс був один: ми не маємо права робити історію нецікавою. Від паркому ніхто не виступив. Вони так само, як і їхній протезе, зникли.

За рік після цього випадку, піднімаючись на другий поверх в студентську аудиторію і проходячи повз актовий зал, частенько думав не тільки про те, що ці стіни пам'ятають майбутнього лауреата Нобелівської премії Іллю Ілліча Мечникова, а також почесного члена Петербурзької академії Івана Михайловича Сеченова, а ще згадував повчальний лекційний експеримент професора Юрженка.

Колеги на кафедрі, як на мене, стали поводити себе дивно. Почали вітатись зі мною. Чоловіки навіть тиснули руку. Вочевидь, завідувач пустив інформацію «в маси» про те, що я написав заяву про звільнення. Мені до кінця не була зрозуміла причина потепління стосунків до мене. Чи колеги радіють з того, що я маю намір тікати від них, і вони відчули себе якимось переможцями? Чи, можливо, вирішили в останні дні демонструвати повагу до мене, так би мовити, на всяк випадок, поновити добрі почуття, воскресити нормальні стосунки, заглядаючи вперед, де життя може піднести різні сюрпризи, в тому числі корисні зустрічі, зіткнення, співпрацю. А можливо, у цьому потеплінні до мене було все: і почуття перемоги і спроба передбачити зустрічі в нових умовах. Душа безмір-

на. Мислення непередбачені. Динаміка буднів колотить і душею, і думками. Тільки зміна поведінки колег до мене сприймалась мною байдуже. Від того, що вони подобришали, у своїй суті вони кращими не стали і моїх симпатій не пробуджували. У моїх думках поселилися майбутні стосунки з новими колегами в інших умовах. Які вони будуть, важко передбачити. Кращими? Дай Боже. А якщо ще гіршими? Як кажуть, з вогню та в полум'я. Стежки долі начебто малюються в тумані, але конкретика десь ховається. Втїм в народі кажуть: що не робиться, то на краще. Гірше, ніж тут в університеті, для мене важко передбачити. Рух — велика справа. Тільки він, рух, може привести до змін.

Але щось завідувач затягує з підписом заяви. Не згадує. Мовчить. Неначе нічого не трапилось. Минув тиждень. Другий. Уже зібрався підійти до нього з вимогою поставити візу на заяві, як почув, що він відбув до Болгарії. Повернувшись в Одесу, захворів. Не з'являвся ще два тижні. Терпіти, чекати без серйозних мотивів — стан душі неспокійний. Пригнічений настрої посилювався свідомістю моєї обіцянки завідувачу кафедри в політехнічному інституті, що за два тижні перейду працювати до нього. А вже пішов другий місяць після нашої з ним розмови. Відчув, що у власному настрої часто поселяється нервозність. Нарешті з'явився Ганевич. До нього черга відвідувачів. Дочекався своєї. Він чомусь метушиться. Хапає якісь папери. Перекладає з однієї купи на іншу. Я почав:

— Іване Васильовичу, прошу дати аргументовану відповідь про причини затримання моєї заяви.

— Мені треба з вами поговорити. Ніна Іванівна, — звертається до завідувачки методичного кабінету, що сиділа за столом в іншому кінці довгої і вузької кімнати, — залиште нас удвох з Григорієм Івановичем.

Ганевич насупив свої густі сивіючі брови. Видно було, що йому важко розпочати давно задуману розмову, сказати перше слово. Якось крадькома подивився мені в очі і розпочав:

— Розумієш, Григорію Івановичу, за останні місяці ситуація змінилась не тільки в університеті, але і на нашій кафедрі. У ректораті з'явився Богатський в ранзі ректора, а у нас після докторантури — Якупов. Скоро ВАК затвердить його дисертацію. Він порівняно зі мною молодий, Герой Радянського Союзу. Кращого претендента на завідувача кафедри годі шукати. Відчуваю, що дехто з колег уже мають намір орієнтуватись на нього. Відверто кажучи, у боротьбі з

Я куповим мені мало хто допоможе. Більше того, вони не здатні до серйозного протистояння. А ти зміг би. Ти особистість, перспективний, грамотний, якийсь незалежний, самостійний, сміливий, чесний. Тільки і чути, як самовіддано ти служив Юрженкові. Два роки твоєї роботи відповідальним секретарем приймальної комісії увінчались успіхом, фактично без суттєвих зауважень. А головне, що до тебе не можуть ніяк прискіпатись ні Калустьян, ні Богатський. Пробували, але не змогли. Тож у мене до тебе є велике прохання: залишайся на кафедрі, пиши монографію, докторську. Я створю тобі комфортні умови. Думаю, колектив мене зрозуміє і змінить ставлення до тебе. А ти що скажеш на мою пропозицію?

— Іване Васильовичу, а тут і казати нічого.

З цими моїми словами вогник надії блиснув у його запалих очах. Я продовжив:

— Жаль, що ви не вважали за труд придивитись до мене, хоч трохи вивчити свого підлеглого, а пішли на поводу у Калустьяна і очолили цькування мене колективом кафедри. А якби ви хоч трохи були спостережливі, то неодмінно дійшли б висновку: Гончарук не здатний до склочної боротьби. Я не служив особам. Я тільки виконував свій посадовий і громадський обов'язок, не вимагаючи ні користі, ні подяки. Університет державний. Я служив державі. Особисто ні вам, ні комусь іншому догоджати я просто не здатний за своєю природою, конституцією. Як влучно сказав російський класик: «Служить бы рад, прислуживаться тошно». Тож підпишіть мою нову заяву, бо на попередній застаріла дата, і швиденько до ректора, бо у політехнічному інституті через вашу проволочку уже два місяці колеги читають за мене лекції на тих студентських потоках, що визначили для мене ще на початку вересня.

Ганевич якось жалюгідно скривився. Мабуть, відчував свою самотність у невідворотній боротьбі з Якуповим за посаду і також невідворотній своїй поразці. У мене навіть не ворухнулось якесь співчуття до нього. А на душі стало ще огидніше від розмови з ним. Подумати тільки: очолити цькування колективу проти мене, а тепер не стільки просить пощади, пробачення, а навпаки — просить у мене захисту від Якупова. У народі кажуть: кормить собак, коли йде на мисливство.

Ганевич пішов до ректора, хвилин за десять повернувся, знайшов мене за своїм столом, в шухлядах якого я все прибрав, і каже:

— Григорію Івановичу, на вас чекає Богатський.

— Іване Васильовичу, скажіть Богатському, що він для мене на відстані трохи кращий. Хай і залишається таким у моїй пам'яті. Ви вже два місяці затримуєте без підстав мою заяву про звільнення за власним бажанням. Читайте КЗОТ. Це злочин. Зараз про це я повідомлю голову профкому.

Я навмисне говорив голосно, щоб чули всі викладачі, які сиділи за своїми столами і заповнювали плани своєї індивідуальної роботи на новий рік.

Ганевич зблід. Потім ледве промовив:

— Нікуди не йдіть. Почекайте, — за декілька хвилин він повернувся й сказав: — Ректор заяву підписав. Завтра буде наказ. Ви вільні.

Я встав з-за столу, подякував йому, всім викладачам за співпрацю, попрощався й вийшов на двір. На мить зупинився на порозі. Чомусь згадався Юрженка, з яким я стояв на цьому порозі після останнього засідання приймальної комісії в серпні 1969 року і на якому зіпсувала нам чудовий настрій абітурієнтка, що бігла з залізничного вокзалу і вручила ректору повідомлення за моїм підписом, що вона не пройшла за конкурсом, хоч склала всі вступні іспити на «відмінно». А на повідомленні — розпорядження міністра ректору «Прийняти понад план». З'ясувалося, що серед тисяч повідомлень абітурієнтам за моїм підписом я підмахнув і це. А підготував його факультетський секретар на вимогу керівництва парткому з політичної причини: бо вона народилася в Гуляйполі, звідкіля був Нестор Махно.

Я підняв голову. Звичка авіатора. Вийшов з будівлі — подивився в небо. Крізь тоненькі хмари виглядало сонечко. Мені чомусь стало на душі легко-легко. Неначе я щойно якимись гігантськими ножицями відрізав мотузку, що тримала на шиї важкі жорна, і каменюка шубовснула в воду.

За декілька днів я зайшов в партком університету, щоб знятися з партійного обліку. Там сиділи секретар Сурілов, а також постійний присутній, якій не міг жодного дня прожити без парткому, експерт майбутній секретар Калустьян і заступник секретаря Світличний, який декілька років тому закінчив аспірантуру і, здається, завершав дисертацію.

Сурілов вийшов з-за столу, подав мені руку, запросив сісти за столик співбесідника і простягнув мені характеристику. Я подивився. Вона об'єктивна. Тоді Сурілов питає:

— Григорію Івановичу, які у вас претензії до парткому?

— До вас особисто ніяких.

— Можливо, ви десь в серці тримаєте якусь образу, якусь кривду щодо парткому?

Мені на мить перед очима встала вся картина взаємостосунків з Калустьяном, колишнім секретарем парткому, і головні нечесності в університеті щодо колишнього ректора, які описані в перших книгах мемуарів.

— У вас почервоніли очі. Щось трапилось? Вас хтось образив?

— Образи на своїй душі я сам переживу. Мені за університет прикро. Тут розпочався час занепаду. Царство пузатих і сухих. Вони здатні на інтриги і знищення талантів. І не здатні до розвитку такої потужної махіни, як університет.

— Дозвольте вас заспокоїти, Григорію Івановичу. Ми, партком, цього не допустимо, — перебив мене Сурілов.

— Хто ви? Хто це партком. За два місяці вас, Олексію Васильовичу, тут не буде. Партком і ті, що на другому поверсі, не забули, що вас запросив в університет Юрженко. На вашому парткомівському, секретарському рахунку не більше двох місяців. Ваші лапті давно сплетені. Пора приміряти. А зараз, якщо дозволите, декілька слів на адресу Калустьяна. Леоне Хачиковичу, у 1963 році, коли я ставав на партійний облік, ви очевидно, намагались сподобатись молодому комуністу, повчали мене, мовляв, терпіння і труд все перетруть, тримайся парткому і тобі перспектива забезпечена. І далі. Повчали мене, як жити в складній Одесі. Казали, що це місто надто складне не тільки в Україні, а навіть у всьому Радянському Союзі, особливо в національному відношенні. Зокрема сказали, що тут багато євреїв і вони значно впливають на життя міста. І підкреслили, що євреї діляться на три категорії. Власне євреї. Це еліта, розумні, освічені, порядні, люди. З ними можна сміливо співпрацювати, не остерігаючись підніжки. Друга категорія — це «жиди». Вони носії властивостей позитивних євреїв і негативних — «пархачів». А третя — власне «пархачі». Надто націоналізований і небезпечний прошарок. Від неї якомога подалі. Пообіцяють — не виконають. Скажуть, що люблять — продадуть. Від капостей голям вони отримують неабияке задоволення.

Калустьян підскочив. Став нервовно ходити по кімнаті. Але мовчав. Він міг мовчати, коли треба, і говорити — теж коли треба.

Я теж встав. Повернувся в його бік і продовжив:

— Я тоді заперечив, сказавши про те, що, на мою думку, такі категорії зустрічаються в кожній нації. Ви відповіли, що це характерно для євреїв, бо вони надто активна і полярна нація. А тепер головне, Леоне Хачиковичу, ні в словнику російської, ні в словнику української мови (івриту не знаю) я не знайшов такого поняття, як «пархачі». Але, покладаючись на ваше тлумачення і спостерігаючи за вашою діяльністю сім років, дійшов висновку, що «пархачі» є і серед вірмен.

З цими словами я подав руку веселому Сурілову і вийшов. Подав руку вахтеру, з яким я колись удосвіта вішав розклад приймальних іспитів, що сам готував всю ніч. Вийшов на свіже повітря. Захотілося дихати глибше. Пішов по вулиці Пастера, через скверик на Дерибасівській. І на тобі напасть. Зустрів Заїру Валентинівну Першину. Вона була рада нашій зустрічі. Але не тому, що хотіла мене бачити в хорошому у доброму настрої, а навпаки, засвідчити своє задоволення від того, що я врешті тікаю з університету. Так би мовити, станцювати на моїй тривожній душі. Біленьку, пухленьку ручку не протягнула. Остерігалась, що цього разу можу не поцілувати. Зате, як завжди, з підтекстам промовила:

— Кораблі відходять, щоб повернутися?

— Заїра Валентинівно, вам не як моему колишньому декану, а як дружині покійного авторитетного секретаря парткому Чорноморського пароплавства скажу наступне. Я не моряк. Я авіатор. Авіація знає таке поняття, чого не знають мореплавці. Це точка неповернення. Вона настає тоді, коли паливний ресурс не дозволяє повернутись на злітний аеродром. Сьогодні я цю точку подолав. Повернення не передбачаю.

— І як же називається точка вашого неповернення?

— Ви знаєте, Одеський політехнічний.

— А ви не думали над тим, що вам, університетській особі, в політехнічному навіть не буде з ким порадитись, наприклад, щодо теми вашої докторської дисертації.

— Перебуваючи в університеті, я ні з ким не радився стосовно теми кандидатської дисертації. І, як ви знаєте, не жалкую. Дисертацію захистив.

Заїра Валентинівна миттєво почервоніла. Мабуть, згадала, що вона при таємному голосуванні на захисті проголосувала проти, а мені про це сказав голова лічильної комісії Костянтин Дмитрович Петряєв.

— Тож, — продовжив я, — з темою докторської упораюсь сам. До речі, я вже з нею визначився. Залишилася дрібниця — написати.

Першина відчула, що може цю словесну дуель програти й поспішила перевести розмову в інше русло.

— Але ж, не дивлячись ні на що, ми ж з вами будемо зустрічатись? Нам є що згадати. Наприклад, організації нами двох всесоюзних конференцій у 1967 році.

— Ми історики. Ми приречені зустрічатись чи то на конференціях, симпозиумах, чи в газетних дискусіях.

Тут я почув знайомий голос. Подивився: дядько Сеня. Мій скверичний знайомий запросив мене присісти біля нього на лавочці. Першина зрозуміла, що на мене очікують і поспішила попрощатися. Ручку не подала. Остерігалась, що не поцілую.

Зате дядько Сеня мене здивував. Каже:

— Григорію Івановичу, я все знаю. Ви переходите в політех. І правильно робите. Серед технарів менше інтриг і склок. Ваш радикуліт там остаточно зникне.

Я подякував йому за корисні поради. Він тоді, дивлячись на мою перекобоченість від радикуліту, сказав:

— Міняйте колектив і радикуліт вас покине.

А цього разу дядько Сеня вразив мене своєю інформованістю. Звідки він міг узнати, що я тікаю з університету? Питаю його про це. А він відповідає:

— «Одесса — большая деревня». Тут відмінний мотузяний зв'язок. Я поруч з університетом живу. У мене там знайомі.

Він побажав мені міцного здоров'я і успіхів на новому місці роботи. Я попрощався з дядьком Сенею, і не відчуваючи ніг, понісся на Грецьку площу (тоді Мартиновського). То була кінцева зупинка двох тролейбусних маршрутів № 5 і № 9. Перший вів до моря, в Аркадію, а другий на житловий масив Черьомушки. Але обидва йшли по проспекту Шевченка і обидва зупинялись біля політехнічного університету.

Неначе на крилах пролетів над Дерibasівською. Чому біг, сам до кінця не зрозумів. Може, підсвідомо тікав від минулого й боявся, щоб мене не наздогнав університет. А можливо, доганяв майбутнє і остерігався, що втече політехнічний.

На зупинці один за одним стояли 9 і 5 тролейбуси, чекаючи свого наповнення пасажирями. Дев'ятим тролейбусом я їздив майже п'ять років. Частину постійних пасажирів знав в обличчя, а кондук-

торів — всіх. От і цього разу, була приємна жіночка років 28—29. Ми з нею зустрілись поглядами і обмінялися посмішками. Вона жестом запропонувала мені сідати. Я влаштувався біля вікна. Чомусь полетшено зітхнув. Чи від того, що в тролейбусі мене не наздожене університет, чи від того, що коли я в тролейбусі, від мене не втече політехнічний.

ЦЕЙ ФАТАЛЬНИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ

Слово фатальний (латинське — *fatalis*) чомусь традиційно вживається в негативному сенсі. Згубний, вирішальний, роковий. А мені більше до вподоби переклад цього слова: невідворотний, неминучий, невідхильний. І в позитивному сенсі. Хіба, скажімо, погано звучить, наприклад, невідворотна щаслива зустріч чи вирішальна хвилина, що має чудові наслідки. Саме у такому значенні навколо моєї долі крутилась назва Одеський політехнічний.

Вперше про нього почув у Васильківському воєнному авіаційно-технічному училищі на лекції про гарматне озброєння літаків. Лектор невисокий, добре збитий, з кумедними вусам полковник Дубнер, розхвалюючи швидкострільні двадцятитрьох- і тридцятисемиміліметрові гармати НР-23 і НР-37 конструкторів Нудельмана і Ріхтера, зокрема, сказав що Нудельман, Герой Соціалістичної Праці, вихованець Одеського політехнічного інституту. Пізніше, на початку 60-х років минулого століття, коли ще дозволялось офіцерам вчитися заочно в цивільних вузах, я звернувся за умовами прийому в низку політехнічних інститутів Радянського Союзу. Мені ніхто не відповів, окрім Одеського політехнічного. І відповідь була всебічною, хоч і безнадійною. Відповідальний секретар приймальної комісії разом з надрукованими умовами прийому розтлумачив мені інше. Перше, що територіальний принцип для заочної форми навчання в Одеському політехнічному не розповсюджується на офіцерів, що служать у Волгограді. Друге, з наступного року офіцерам заборонена заочна форма навчання у цивільних закладах. Хоч відповідь була невтішною, але відношення до мого запиту викликало повагу до інституту.

І тепер, коли я оформлявся на роботу в ОПІ, я відчував таку саму повагу з боку працівників політехна, як тоді у далекому листі.

Завідувач кафедри наукового комунізму Петро Петрович Лопата з якимось розмовляв у викладацькій, як побачив мене, поспішив

жестом руки запросити до себе в кабінет. Він говорив з притиском на головному слові. І відразу про справу. Перерахував назви факультетів і спитав, на якому я хотів би читати лекції і проводити семінари. На що я відповів:

— Хоч з основами радіотехніки, електротехніки, конструювання машин, матеріалознавства, навіть виробництва паливних і мастильних матеріалів я знайомий, але моя основна військова спеціальність — реактивні літаки і двигуни, тобто механіка, тому прошу, якщо можливо, доручити мені студентів маханіко-технологічного факультету.

Завідувач погодився і визначив тиждень на підготовку до першої лекції. Про враження від завідувача кафедри дещо згодом. А зараз про головне — про підготовку до лекції і саму лекцію. Слід відмітити, що науковий комунізм як навчальна дисципліна має цікаві особливості. Передусім — це свої теоретичні джерела. І німецька філософія, і французький утопічний соціалізм і англійська політекономія з їх цікавим змістом і автобіографічною діяльністю їх авторів містять безліч захоплюючих ідей і речей. Суть завдання лектора оволодіти і майстерно розпорядитись ними як пропагандистським матеріалом. Інколи мені здається, що нецікавих лекційних тем немає. Є нецікаві, непрофесійні лектори.

Я розпочав вивчення наукового комунізму з щойно опублікованих підручників. Щойно опублікованих тому, що сам науковий комунізм як навчальна дисципліна був запроваджений десь у 1963 році і ще не був належно розроблений і викладений. Серед підручників різних авторів, а підручників було всього три, мені за інтелектуальним рівнем і стилістикою кращим від інших здавався труд московського автора Курильова. Перечитавши його декілька разів і поклавши його за основу навчальної дисципліни, захотів поглиблювати написане думками авторів вище названих джерел наукового комунізму. А при наявності достатніх знань, за обсягом у декілька разів переважаючих двогодинну лекцію, збудувати виступ перед студентом цікавим не уявляється трудним. Казав раніше і кажу тепер: знання розв'язують язик. Знання матеріалу і вміння ним розпорядитись під час виступу — запорука успіху лектора. А вміння розпорядитись матеріалом, звичайно, передбачає не тільки логічну, доцільну його вибудову, а ще й аналіз, лекторський коментар і впливаючі висновки. А головним критерієм якості лекції, як на мене, є поведінка аудиторії: якщо студенти уважно слухають, то воно їм потрібно.

У викладацькій завідувач кафедри підійшов до одного зі столів і сказав:

— Григорію Івановичу, це ваше місце на кафедрі. На засіданні, яке відбудеться за тиждень, я вас представлю колективу, а в процесі роботи ви уже самі познайомитесь зі своїми колегами.

За кількістю осіб колектив кафедри можна було віднести до середнього. Десь 10–12 викладачів і двоє лаборантів. Серед інших в очі кидалась Владлена Петрівна Попкова. Середнього росту. Світлосолом'яна блондинка. Довга заплетена коса вінком покривала маківку її невеличкої голови. Обличчя біле, чисте, тільки навесні якось несміливо, ледве помітно з'являлись поодинокі веснянки. Все було на ній класичне і чудове. Фігура, ніжки, блузка і вузька спідниця. Ходила переважно швидко. У розмові часто, але стримано кивала головою. Чи то вправо. Чи то вліво. Чи стверджуючи. Чи заперечуючи. Тільки тонкі губи свідчили про її твердий характер. Кандидат економічних наук, доцент. Мала чоловіка, широкоплечого, кремезного. Полковника КДБ. Його звали Василь Михайлович. А ще мала сина Василя. Студента історичного факультету. Переможця конкурсу молодих лицарів Одеси.

Найстаріший був Макс Самійлович Золотарьов. Кандидат історичних наук, доцент. Чомусь говорив хоч правильно, але важко. Неначе його вже торкнувся старечий склероз. Його донька Ела вчилася курсом нижче мене на історичному факультеті. Красива, самовпевнена. Декілька разів одружувалась.

Антонов Василь Васильович, майор у відставці, захистив кандидатську дисертацію, доцент. Борщевський Леонід Володимирович. Кандидат історичних наук, доцент. Учасник війни. Служив у медсанбаті фельдшером. Пізніше відбув до Ізраїлю на постійне місце проживання.

Бабіна Майя Василівна. Кандидат історичних наук, доцент. І науковий ступень, і вчене звання вона отримала два-три роки тому. Мала сина. Він працював у міськкомі партії. А чоловік її працював у обкомі партії, очолював партійну просвіту.

Фокеєв Едуард Васильович серед всіх на кафедрі був наймолодший, здається, 1939 року народження. Кандидат філософських наук, старший викладач. Носив важкі окуляри. Мав довгий ніс. Людина не здатна на якісь принципи рішення і гострі виступи, так само як і не здатний на підлості. Інколи скаржився на провали пам'яті, особливо тоді, коли не з'являвся на лекції чи семінари.

Значну частину колективу кафедри склали полковники й підполковники в запасі чи у відставці. Всі вони не мали ні наукових ступенів, ні вчених звань. Казали, що в списках кафедри перебував якийсь генерал, але я його не бачив.

Завідувач кафедри Лопата Петро Петрович, здається, 1928 року народження, кандидат історичних наук, доцент, чи не єдиний серед вчених-гуманітаріїв в Одесі був нагороджений орденом «Знак пошани». Ця нагорода була приурочена до 50-річчя політехнічного інституту.

Читач, мабуть, задавався питанням, навіщо автор дає характеристику своїм колегам всім зразу. Вони, характеристики, мовляв, ніякого емоційного навантаження не несуть. Це правильно. Не несуть. Але таке знайомство необхідне для глибшого розуміння цікавих драм, що розігрались на кафедрі за два роки. Про них згодом.

А тепер про перше засідання кафедри. Воно розпочалось з представлення мене колективу. Питань майже не було. Всі вже знали про мене все. Така людська природа. Якщо щось подається, то неодмінно з коментарем, чи якимось додатком, провісником. Завідувач запитав:

— Григорію Івановичу, чи згодні ви підключитись до нашої кафедральної наукової теми?

На що я відповів:

— А хіба може вчений відмовитись від досліджень, якщо є можливість пошуку істини?

Мене було залучено до кафедральної наукової теми, яка в основі своїй вивчала трудові робочі колективи, тенденції їх розвитку на шляху до світлого майбутнього. Колеги вже мали певні напрацю-

Петро Лопата

вання, у тому числі результати соціологічних досліджень на підприємствах Одеси, що знаходило підтримку партійних органів міста і області. Всі остепінені колеги брали участь у так званому пілотуванні відпрацьованих ними анкет, а на мене справедливо дивились як на новачка, якій мало що розуміє в соціології. Якимось запросили мене на спільне засідання керівництва заводу сільськогосподарського машинобудування ім. Жовтневої революції (ЗОР).

Не знаю чому, але ця поїздка на інститутському автобусі всією кафедрою мені запам'яталась. Чи тому, що я вперше відвідав відомий у всьому Радянському Союзі завод, чи тому, що познайомився з його славетним директором Іваном Липтугою, а може тому, що вперше ходив великими цехами, де своєю справою займались робітники на своїх робочих місцях біля верстатів, механізмів та на збірному, якщо можна так назвати, конвеєрі, чи тому, що почув серед гуркоту устаткувань команди-крики бригадирів, майстрів, начальників цехів аж до ругані... На нараді у відносно великому залі заводському клубу з належним партійно-пропагандистським оформленням, де на сцені за столом президії сиділи директор заводу, секретар парторганізації, наш завідувач кафедри і ще пару невідомих осіб, слухали про аналіз соціопитувань працівників заводу. У мене немає змоги навести ці аналізи. Вони мені, історик, здавались якимись сухими, суб'єктивними і недостовірними порівняно з величезним масивом документів, що зберігаються у партійних і державних архівах. Виступали всі. З кафедрального і заводського боку. Один я мовчав. А що я міг сказати. Новачок у будь-якій справі новачок. І несподіванка. Завідувач кафедри чомусь сказав:

— А що скаже нова людина у нашому колективі, Григорію Івановичу? Як вам сподобалась наша аналізи і дискусія?

Треба було щось казати. І сказав:

— Для мене тут все цікаво. І люди, і цехи, і керівництво. Цікаві результати соціопитувань. Маю і я питання: З виступів керівників заводу незрозуміло, як вони збираються заборонити молодим робітникам вчитися у вечірній школі та вишах з огляду на те, що їх перевантаження веде до виробничого травматизму. У мене є думки. Молоді притаманні прагнення пізнавати світ, вчитися. Це прагнення не суперечить законодавству і вимогам Програми партії про стирання граней між розумовою і фізичною працею. Непереконливо звучить протиставити травматизм природній і соціальні тенденції становлення молоді. Краще подумати про створення умов для мо-

лоді щодо оволодіння знаннями. Можливо, забезпечити молодь заводськими транспортом для проїзду до місць навчання. А можливо, ще щось зробити для покращення умов праці і навчання молоді.

Мій виступ досяг мети. Питання про заперечення навчатись молодим робітникам у вечірніх закладах було знято.

З цієї поїздки на завод я зробив принаймні для себе застережливий висновок: соціологія не для мене. Можливо, ці соцпостереження чи дослідження допоможуть завідувачу написати докторську дисертацію, але мій науковий напрямок — історія. Ні. Я не відмовився від участі в розробці кафедральної теми. Навіть написав главу до колективної монографії у співавторстві з полковником запасу Василем Котенком. Але своєї перспективи у цій науці я не бачив. Треба було шукати своє місце в дослідженнях, точніше, свої дослідження. І тут я повернувся в думках до тієї теми, що виникла у мене під час захисту кандидатської дисертації, про яку я повідомив своїй дружині, повертаючись з банкету у ресторані готелю «Одеса» у таксі, про що згадувалось у другий книзі моїх мемуарів.

Тема докторської дисертації значно відрізняється від теми кандидатської дисертації, не дивлячись на те, що у них є і схожі риси. Загальною передусім є актуальність. Все, що не вивчене, — актуально. Правда і те, що гострота актуальності залежить від рівня розвинутої людства, його потреби, можливостей, здатності науки тощо. Але недосліджене — завжди залишається під знаком питання і рано чи пізно стане об'єктом уваги вчених. Як до кандидатської, так і до докторської дисертації пред'являються однакові вимоги до структури, оформлення, наукового апарату тощо. Особливістю докторської є розмір теми, чисельність джерел, обсяг і глибина досліджень, чистота експерименту, об'єм і зміст виконаних робіт та глобальність висновків.

Саме про такі вимоги я міркував при визначенні теми своєї докторської. І зупинився на такій її першій редакції: «Ідеологічна робота Комуністичної партії серед молоді в період будівництва соціалізму у 1918—1938 роках на матеріалах України». Мотиви були чіткими, зрозумілими, незаперечними і вписувались у формулу: «Загальноприйнято, що в роки Другої світової війни комуністична ідеологія перемогла расистську фашистську ідеологію, а радянські воїни перемогли фашистських». Головне завдання дисертації: дослідити шляхи формування ідеалів покоління, які перемогли фашизм. В актуальності, малодослідженості і незаперечності теми я не сумнівався

тому, що добре знав цей період і категорії громадян при написанні кандидатської дисертації. Отже, очевидне неймовірне. А тепер за Карлом Марксом: «...идеи же, которые овладевают нашей мыслью и к которым разум приковывает нашу совесть, — это узы, из которых нельзя вырваться, не разорвав своего сердца, это демоны, которых человек может победить, лишь подчинившись им»¹.

Відчував, як демони докторської дисертації наполегливо і непеременно поселялись у моїй голові, приковували до себе все більше уваги і вимагали конкретних дій. А потрібно було чимало: негайно приступити до вивчення літератури, вивчити думки класиків, опубліковані документи партії, розпочати роботу в архівах як у центральних — Москві і Києві, так і обласних центрів України. Паралельно готувати колективну думку на кафедрі до визнання теми з наступною відправкою до Координаційної ради в Києві, а звіттю до відповідної ради в Москві. А ще опублікування монографії. Без власної книги не менш як 10 друкованих аркушів, а це 220 стандартних машинописних аркушів, до захисту дисертації спеціалізована вчена рада не прийме. Та головне — не написати. Надрукувати. А ще статі в наукових збірниках і журналах. Хоч би два десятки. І зовсім не другорядне — подолання спротиву так званої наукової думки, яка неодмінно виступить єдиним фронтом проти авантюрної затії Гончарука, який не розуміє, що докторську дисертацію пишуть талановиті доценти десятиліттями, а він вирішив написати за декілька років.

Та не наукою єдиною ситий викладач вищого навчального закладу. Навчальний процес — це і головна робота, і шматок хліба, і широке поле спілкування з молоддю — цією безмежно цікавою, надихаючою і завжди готовою до позаакадемічного, творчого спілкування з викладачем. Молодь не тільки різноманітить діяльність викладача, а часто провокує його власні пошуки, відкриває в ньому ті джерела, думки про щось нове, раніше йому самому невідоме захоплення. За моїми спостереженнями, студенти технічного вишу, звичайно, не всі, одиниці, цікавляться гуманітарними науками, неначе намагаються урівноважити, так би мовити, збалансувати стан душі: поруч з технічними предметами гніздяться окремі вибіркові гуманітарні знання. Дехто з них пропонує свої теми навчальних рефератів, часто такі, що торкаються історії свого міста, села, рідні. Це не тіль-

ки складне психологічне явище. А також потяг свідомості до розширення знань людських стосунків, відносин, намагання вирватись за межі ланцюгів, на які прирікає придбання технічних професій. Саме на шляху гуманітарної рівноваги душі окремі студенти знайшли себе зі значним успіхом на письменницькій, постійній ниві журналістики. Немає сумніву у тому, що серед випускників різних технічних вишів є і будуть ті, яких доля на поклик душі вивела на гуманітарний шлях. Серед вихованців Одеського національного політехнічного університету — письменник, Лауреат державної премії імені Тараса Шевченка Володимир Григорович Рутківський, відомий поет Станіслав Савович Стреженюк, відомий журналіст, почесний громадянин Одеси Євген Голубовський. Серед моїх вихованців — випускників політехна, членів чи то наукового гуртка, чи то слухачів університету громадських професій стали: доктором історичних наук, професором завідувачем кафедри філософії ОНПУ В'ячеслав Миколайович Соколов, доктор фізико-математичних наук, доктор юридичних наук, професор Національного університету «Одеська юридична академія» Микола Дмитрович Василенко, його сестра доктор політичних наук, професор Одеського національного морського університету Світлана Дмитрівна Василенко.

Зіткнення студентських, скажімо так, біоінтересів трапляються у різних обставинах. Часто керівник академічного семінару не може не звернути увагу на те, що хтось з виступаючих студентів у своїх відповідях значно виходить за рамки програми, приводячи цікаві факти, думки, яких не наводили ні лектори, ні підручники. Такі студенти на перерві інколи підходять до керівника семінару і намагаються продовжити розмову з піднятих ними питань та обґрунтувати свій інтерес до гуманітарного навчального предмету. Не будучи прихильником студентських наукових гуртків за навчальними програмами, я спробував спровокувати інтерес студентів до минулого політехнічного університету, так би мовити, у частині, що торкається молоді. І здивувався, коли на моє оголошення у фойє головного навчального корпусу про перше засідання наукового гуртка з історії комсомольської організації ОПІ відгукнулись близько 20 осіб. Серед студентів, які зібрались у 221 аудиторії, тоді Ленінській, були секретар комітету комсомолу Валентин Кожунський і, як він сам представлявся, аспірант хіміко-технологічного факультету В'ячеслав Соколов.

Засідання перевершило очікування. Після мого вступного слова про наміри створення гуртка Валентин Кожунський запропонував

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. — 2-е изд. — Т. 1. — С. 118.

свої послуги: він звернеться до випускників вишу 20-х років, які створювали організацію чи керували нею пізніше, з проханням надіслати нам письмові згадки про свою діяльність і діяльність колег на комсомольській ниві. Більшість присутніх висловили бажання збирати матеріал в партійних і державних архівах, бібліотеках, спогади ветеранів організації.

Я не очікував такої натхненої зацікавленості до вивчення минулого свого інституту. На душі стало якось нетипово, незвичайно радісно. Мимоволі згадав університет імені І. І. Мечникова. Я там теж ініціював написання історії комсомольської організації. Але без опори на студентів. Там був створений колектив авторів. До нього увійшли доцент Наталія Іванівна Калюжко, асистенти Віталій Васильович Козленко, Федір чи Феодосій Різник, секретар комітету комсомолу спочатку Сергій Бойченко, а потім Тимофій Ткаченко і звичайно я. Наталія Іванівна дослідила історію організації першого періоду. Мені довелося писати про діяльність організації тридцятих і сорокових років, трохи написали Ткаченко і Різник. Все це було опубліковано в університетській газеті «За наукові кадри»¹.

Але цього разу метода була інша. До справи долучилась студентська молодь. Ентузіазм завирував у конкретних справах. За тиждень — хлопці і дівчата вже з радістю ділились своїми архівними і газетними знахідками. Надходили листи від ветеранів комсомольської організації. Ми взнали про те, що у політехнічному інституті навчався пізніше видатний, геніальний творець космічних ракет і супутників Сергій Корольов. А Василь Васюта, студент Одеського політехнічного інституту, член бюро міськкому комсомолу, делегат третього з'їзду комсомолу слухав виступ Володимира Леніна. Цікавими спогадами про інститут, про свої студентські роки поділились член-кореспондент АН УРСР, заслужений діяч науки республіки В. Антрощенко, В. Васютін та інші.

Щоб не збити пошуковий темп молоді, я негайно взявся писати історію комсомольської організації інституту і публікувати на сторінках газети «Одеський політехнік». Коли з'явилися перші розділи «Народжений на робітфаці», «Їх називали червоними інженерами», «Справу вирішують кадри», партійний комітет вирішив провести

¹ Див.: Сторінки з літопису університетського комсомолу / Г. Гончарук, В. Козленко // За наукові кадри. — 1969. — № 10, 21 березня; № 11, 28 березня; № 14, 22 квітня; № 16, 8 травня.

засідання з порядком денним «Про написання історії комсомолу». Доповідачем був Валентин Кожушний. Але головним питанням була не підтримка нашої ініціативи, а прочухання Гончарука за те, що я без дозволу парткому ініціював таку політично відповідальну справу та ще посмів писати себе автором, а прізвіща студентів хоч і поставив зі своїм поруч, але написав, що вони збирали матеріал.

Та я сприйняв цю затію парткому по-своєму: завідувачеві кафедри історії КПРС, який був членом парткому і виступив з придирками до мене, було незатишно від того, що це робить не його кафедра, а варяг, який щойно з'явився у політеху. Мені дуже хотілось, так би мовити, дати по зубах призвідникам вигадки з таким розрахунком, щоб на майбутнє не було повадним зі мною так чинити. У своєму виступі я сказав наступне:

— Я розумію завдання парткому у тому, щоб допомагати у реалізації добрих починань, а не гальмувати їх втілення. Мною не порушенні вимоги бібліографії. Автору-авторові, а шукачам матеріалів за їхнім статусом. Молодь слід виховувати у справедливості, а не в приписках їм тих праць, які вони не виконували. Якщо партком хоче загальмувати нашу роботу, то я проти. Історія комсомольської організації буде написана при будь-якій погоді.

Мене підтримав редактор газети Григорій Ярмольський. Він сказав, що саме він наполіг на тому, щоб прізвіща студентів називались як збирачів матеріалів.

Запам'ятався виступ ректора Костянтина Івановича Заблонського. Він не тільки підтримав наше починання, а ще сказав, що з приходом Гончарука частіше стало з'являтися слово політехнічний на сторінках обласних газет, і йому, ректору, хочеться, щоб таких суспільствознавців було більше. Зайве писати про те, що в цілому я був задоволений засіданням парткому, хоч настороженість до парткому з'явилась.

Написання історії комсомольської організації політехнічного інституту здійснювалась цілеспрямовано. Всього було написано 10 розділів і опубліковано в газеті з 28 жовтня 1971 року до 18 листопада 1972 року¹.

Читач, очевидно, звернув увагу, продивляючись посилення на газету, що був значний розрив щодо публікацій: з січня до лис-

¹ Див.: Одеський політехнічний. — 1971. — 28 жовтня; 1971. — 4 листопада; 1971. — 20 листопада; 1971. — 4 грудня; 1971. — 11 грудня; 1971. — 31 грудня; 1972. — 8 січня; 1972. — 15 січня; 1972. — 11 листопада; 1972. — 18 листопада.

топада 1972 року. Насправді це був розрив моїх матеріалів, а не історії організації. Вона продовжувала писатися і публікуватися. Але вже тим самим аспірантом-хіміком В'ячеславом Соколовим і студентами. Справа в тому, що Соколов не на жарт полюбив історію. Просив у мене поради, як написати і захистити дисертацію з історії. Часто супроводжував мене до тролейбусної зупинки або просив прогулятися з ним проспектом, щоб глибше розкрити дисертаційну кухню. Я визначив йому тему кандидатського дослідження. Вона максимально враховувала його хімічну підготовку і дисертабельність історичного періоду. А саме: у другій п'ятирічці, яка мені була добре відома з моїх кандидатських досліджень, не тільки була створена, а ще буйно розвивалась хімічна промисловість, особливо в Україні. Тому Соколову цей період, цей предмет, ця географія — карти в руки. Він стрімглав самовіддано почав працювати в архівах і бібліотеках по збору матеріалу. А з огляду на те, що мені належало у першому півріччі 1972 року підвищувати кваліфікацію у Київському університеті ім. Тараса Шевченка, то я попросив Соколова продовжити написання історії комсомольської організації ОПІ. Він з радістю сприйняв моє прохання. А коли мене спитали в обласній організації «Знання», де я був деканом відділення лекторської майстерності, про кандидатуру на посаду референта, то я назвав Соколова. Читачу важко уявити його радість — він став на шлях майбутнього гуманітарія-фахівця. З товариства «Знання» Соколов опинився на посаді лектора міськкому партії, захистив кандидатську дисертацію, а коли дізнався, що мої студенти подали на конкурс наукові роботи з історії комсомольської організації інституту, то домігся їх зняття з причини плагіату зі статей свого керівника. Та ще й мене тягали і в партком, і в міськком партії, вимагали пояснення. Я аргументував: студентів, які збирали матеріал, а я писав текст, і це засвідчено у газетних публікаціях, неможливо звинуватити у плагіаті. Вони скоріше співавтори. Тим більше, що я, як автор, не заперечую того. Поки я ходив по інстанціях, час було втрачено. На конкурс запізнилися. А мені залишалося дивуватися: як могла така маленька, сухорлява людина викохати таку велику ненависть до мене. Та про наші з ним стосунки мова ще попереду. А тут можу сказати, що поведінка Соколова скомпрометувала нашу роботу над історією комсомольської організації політехнічного інституту, що завадило публікації окремим виданням.

Перший рік мого перебування в Одеському політехнічному інституті були підстави оцінити позитивно. Оволодів навчальною дисципліною науковим комунізмом, визначився для себе з темою подальших наукових досліджень, про що буде мова в наступній главі, колектив кафедри сприйняв мене позитивно, ставлення ректора до мене визначилося прийнятним, партійний секретар — людина безхитра, намагається бути об'єктивним, а зі студентами за межами навчального процесу стосунки майже творчі. Хоч свідомість не виключала ускладнень, а якесь шосте почуття підказувало, що у політеху можна працювати. Аналізуючи роботу у всіх сферах (навчальній, науковій, виховній, громадській), напрошувався висновок: політех — це на довго.

ДЕМОНИ ПОШУКУ

Грецьке слово *daimon* перекладається як божество, дух, а в християнській міфології набуло значення диявол, злий дух. У нашому випадку застосуємо (повторююся) у значенні Карла Маркса: «...*Ideu*... это демоны, которых человек может победить, лишь подчинившись им». А для мене до демонів ще є своє визначення: київські. Саме в Києві вони визначили мене як свою жертву і не відпускали весь час, поки я перебував в столиці України. А як таке сталося, коротенько розповім.

Вище йшлося про власний вибір теми докторської дисертації. Її перші редакційні контури проявилися ще на захисті кандидатської дисертації. У міру роздумів над нею зацікавленість зростала і переросла у переконання доцільності і можливості її підготовки. У 1971 році вивчав позиції класиків марксизму-ленінізму про значення ідейності у поведінці людини та документи КПРС і компартії України, передусім резолюції з'їздів і рішення пленумів центральних комітетів. На черзі було вивчення величезного архівного масиву партійних і державних документів, а також фондів періодичної преси. Можливості одеських сховищ названих джерел я встиг використати. А далі — майже тупік. Відрядження в архіви інших міст були обмежені навчальним процесом. І тут така удача! Виконання плану з підвищення кваліфікації викладачів кафедри опинилося під загрозою. Ті, кому належало відправитись в Київ в Інститут підвищення кваліфікації суспільствознавців, з різних причин відмовились. Думали, радились. Врешті-решт запропонували мені. Яюсь неспівливо. Не впевнено, що я погоджусь. Пізніше дехто з керівників пожалкує про свої пропозиції. А мені, як кажуть, не було щастя, так нещастя допомогло. Порадився з дружиною, яка вже працювала в школі, викладала математику в старших класах, а маленький Тарасик відвідував дитячий садок. Благо і школа, і дитячий садок були поруч з нашим будинком. І направився до Києва.

Інститут підвищення кваліфікації розташовувався в гуманітарному жовто-білому корпусі Київського державного університету імені Тараса Шевченка. Майже всі його вікна дивились на праве плече пам'ятника Тарасу, а сам пам'ятник дивився по центральній алеї парку на головний червоний корпус цього головного храму освіти і науки України. Праве крило легендарної будівлі завершувалось бібліотекою Академії наук України. Я раніше працював тут і знав про його чудові фонди періодики саме періоду моєї майбутньої дисертації. Ліве крило вінчалось теж світло-жовтою будівлею бібліотеки власне університету. Я тут теж працював. Але цього разу мене інтригував дисертаційний фонд. Поруч була кінцева зупинка трамвайного маршруту № 8. Він вів до Центрального державного архіву імені Жовтневої революції, а наступна зупинка завершувала маршрут на Батієвій горі, де стояв будинок моїх двох рідких тіток по маминій лінії Ані та Жені. Остання мала двох чудових діточок красунь Ларису і Свету. А від гуманітарного корпусу університету вниз по бульвару Тараса Шевченка, повз ринок «Бесарабський» наверх можна дійти до Архіву Інституту історії партії при ЦК Компартії України. А квартирувались ми в гуртожитку Інституту культури. Він, гуртожиток, стояв на бульварі Лесі Українки. Від місця проживання і до місця навчання нормальний пішохідний маршрут. Корисний для здоров'я.

Від такого наукового — стратегічного базування місця підвищення кваліфікації у мене, як кажуть, захоплювало подих. Краще для здійснення збору матеріалу і написання дисертації не вигадасеш. Справжнє гніздо демонів пошуку істини. Не використати його — гріх. Життя не простить, якщо втратити таку можливість.

І штовхали мене на це скрізь: в робочий час доби в архіви, у вечірній і вихідні — до бібліотеки. І так кожного дня після лекцій і конференцій. Кожна година була на суворому обліку. Нервував, коли відволікали на якісь заходи. Чи то до будинку Верховної Ради, де на якомусь зібранні виступав секретар ЦК Компартії України, чи то у повному складі слухачів Інституту підвищення кваліфікації на три дні у Харкові на якусь конференцію, де на пленарному засіданні виступав з величезною доповіддю член політбюро ЦК КПРС, чи то на збори нашої тимчасової партійної організації. Секретарем був доцент Малиновський, здається, з Донецька. Казали, що він з колишніх обкомівських працівників. Яюсь запросив мене на засідання партійного бюро і не попередив, з якою метою. Пер-

шим питанням був розгляд заяви якогось комуніста, який просив відселити з його кімнати доцента Одеського будівельного інституту Івана Трофімчука, бо він сильно хропить і не дає заявнику спати. Послухали і Трофімчука. Він був коротким:

— Мені в кімнаті, в якій я живу, подобається. А кому не подобається, хай шукає собі іншу.

Після сміху вирішили просити коменданта гуртожитку перевести заявника в іншу кімнату.

Другим питанням було надмірне вживання алкоголю доцентом Харківського юридичного інституту Анатолієм Федоровичем Бересньовим, мого сусідом по кімнаті. Інформацію зробив Малиновський. І при цьому сказав:

— Впевнений, що комуніст Гончарук підтвердить мою інформацію.

Я був і здивований такою несподіванкою, і приголомшений «актуальністю» проблеми і відповів:

— Товариші комуністи, я приїхав до Києва не для того, щоб слідкувати, хто що їсть чи п'є. Це не тема мого перебування на курсах підвищення кваліфікації.

Малиновський зняксовів. А Бересньов після мого зауваження перейшов у наступ.

— Товаришу Малиновський, прошу навести факти вживання мною алкоголю!

Малиновський розгубився. А Бересньов наполягав на своєму. Тоді Малиновський сказав:

— У комуніста Бересньова буває запах з рота.

На що Анатолій Федорович спитав:

— Комуніст Малиновський, а ви не пробували нюхати мене нижче. Там запахи гостріші. — В залі сміх. Я вибачився і побіг у бібліотеку.

До середини червня перший варіант, або, як зараз кажуть, перша верстка дисертації була готова. Для зручного читання переплетена. Сам не очікував, що «работа адова сделана». Тому, хто каже, що він знає ту чи іншу людину досконально, не вірю. Та людина сама не знає на що вона здатна при радикальному збігу обставин. Питав себе: «якщо ти сам не очікував на такий результат, то хто тобі повірить, що ти здатний на таке?»

З огляду на те, що в названих архівах були найсолідніші, найвідповідальніші документи і матеріали з усіх областей, а у бібліотеці

були не тільки обласні газети, а навіть заводські і фабричні багатотиражки, то фактажу виявилось достатньо для розкриття теми. Робота в обласних архівах уявлялась в основному формальністю. Як кажуть, для припудрювання вже здійсненого.

Після обмірковування своєї ситуації вирішив показати фоліант директору Інституту завідувачу кафедри історії КПРС, доктору історичних наук, професору Донію. Зайшов до нього в кабінет. Він запросив мене сісти. Я мовчки поклав роботу перед ним на стіл. Він питає:

— Що це?

— Подивіться титульний лист.

Дивиться. Читає. Питає:

— Що я повинен робити?

— Хочеться узнати вашу особисту думку і думку ваших колег по кафедрі. Можливо, я не на правильному шляху. Чи варто взагалі далі працювати над темою. Корисними для мене були б суттєві зауваження. Поради.

Він дивиться зміст. Науковий апарат. Список джерел. А потім каже: навіщо вам наша думка. Для вас важлива думка того, від кого буде залежати доля вашої роботи. Будемо брати бика за роги.

Директор піднімає телефонну трубку. Набирає номер і каже:

— Юрію Васильовичу, вибачайте за турботу. Тут наш слухач приніс мені докторську дисертацію. Вона і за періодом, і за темою близька до ваших досліджень. Я вам зачитаю.

Очевидно, в слухавці спитали: «Хто автор». — Доній відповів:

— Гончарук Г. І.

Такого повороту подій я не очікував. Юрій Васильович — це Бабко. Другий опонент моєї кандидатської дисертації, учасник війни, син колишнього секретаря Київського міськкому партії, заступник директора Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Він відповідав за роботу архіву і форсував свою докторську дисертацію. Я з ним неодноразово зустрічався під час роботи з фондами архіву. Нічого хорошого від нього очікувати не доводиться.

Вочевидь, він щось безсторонне сказав. Доній миттєво закрив трубку долонею, а мене попросив вийти на декілька хвилин в коридор. Потім розчервонілий запросив мене до кабінету. Я зайшов. На його жест присів. Він питає:

— Коли ви захистили кандидатську дисертацію?

— Автореферат опублікував у 1969 році.
— А зараз який? 1972 рік. Червень.
— Назвіть мені, хто в Радянському Союзі півтора року писав докторську дисертацію.
— Я.
— Прийдете до мене через десять років, тоді і поговоримо по суті вашої праці.

Він встав. Лівою рукою протягнув мені фоліант, а правою потиснув мою праву руку.

Така була перша нагорода за мій «адський труд». Треба було заспокоїтись. Обміркувати все, що трапилось. Я йшов бульваром на Хрещатик. Несподівано звідкілясь взялась хмарка. Пустився дощик. Я забіг до центрального гастроному. І напівсвідомо опинився в лікєро-горілчаному відділі. Там в кінці за столикам стояли чоловіки і пили горілку, чимось закушували, весело розмовляли. Я взяв чекушку «Московської», потім пішов у другий відділ, купив півкіло докторської ковбаси, ще щось і направився в гуртожиток. Бересньова не було. Пообідав. Ліг. І міцно заснув. Проснувся. Прийшов Анатолій Федорович. Побачив залишки обіду на столі й питає:

— Гриша, ти не боїшся, що прийде Малиновський, тебе обнюхає, мов пес, а завтра потягне на засідання партійного бюро?

Я розповів йому про випадок у кабінеті директора. Він сказав:

— Тут слід ретельно все обміркувати і прийняти рішення. Завтра з ранку по дорозі в Інститут поговоримо і щось придумаємо.

І придумали. Бересньов підійшов до нашого куратора Григорія Івановича Марахова, розповів про мій візит до директора Інституту і попросив допомогти мені у рецензуванні матеріалів моєї докторської дисертації. Марахов підкреслив, що мені не слід звертатись до Донія, бо у мене є свій завідувач професор Ніколенко, а сам Марахов не тільки допоможе, але зобов'язаний прочитати і організувати рецензування. Я залишив свій фоліант куратору, а за два дні він сам мене знайшов і буквально сказав наступне:

— Тезка, мені ваша дисертація сподобалась. Впевнений, що інші члени кафедри вас підтримають. Завідувач кафедри призначив засідання на наступному тижні з порядком денним обговорення вашої праці. Я вже вас запрошую на четвер на 15 годину.

Засідання відбулося. Голова, він же завкафедри, оголосив порядок денний. У ньому було питання про обговорення моєї дисертації. Виступили Григорій Іванович Марахов і ще двоє рецензентів.

Дали позитивну оцінку, як першому варіанту дисертації, а також висловили низку зауважень і рекомендацій. Голова поставив моє перебування на підвищені кваліфікація як приклад, підкреслюючи, що при відповідній організації праці можна досягти нечуваних результатів. У документі про результати моєї роботи в Інституті, поруч з виконання всіх пунктів індивідуального плану, була зазначена підготовка першого варіанту докторської дисертації. Було з чим їхати до Одеси. Київські демони кудись зникли. З'явилися тривожні передбачення невизнання моїх напрацювань на своїй кафедрі. Ні завідувач, не доктор наук, ні його прихильники рукоплескати не будуть. А що придумають, навіть не тільки Богу, а сатані невідомо. Вдруге згадав одеське прислів'я: добрі справи не залишаться не покараними. Хоча ствердження дискусійне, але у моєму випадку безальтернативне.

В ОДЕСІ І ОДИН ВОЇН

У вагоні поїзда «Чорноморець» після декількох ковтків коньяку під стуки коліс мені під час кожної поїздки було любо засипати і просипатись аж поки провідник не розбудить перед Роздільною. Але цього разу довго крутився на полиці. Думки були різні, а суть одна: неприємностей уникнути не вдасться. Мною порушено все. І логіка дисертаційного дослідження, і традиції, і етика поведінки дослідника. Сподіватись, що мені хтось все це пробачить, марно. Всі дисертанти поступають у такій послідовності: визначаються з темою (часто довго і нудно радяться з авторитетами), затверджують її в Києві, потім у Москві; складають план своєї роботи і затверджують його на кафедрі, а потім пишуть монографію і публікують її; публікують декілька десятків статей у різних виданнях, а потім просяться в докторантуру, пишуть дисертацію. І скрізь, о Боже, треба гнутися, кланятися перед кожним, хто здатний тобі перешкоджати, підкреслювати його розумову перевагу, якої часто нема, принижувати себе, щоб врешті-решт досягти підтримки як за суттю, так і моральної, і почути: він гідний бути доктором наук. Але якщо завідувач кафедри не доктор і, як правило, боїться тебе як конкурента, та ще має свою створену і перевірену групу підтримки, то горе тобі, докторанте. Ти приречений на нечуванні утиски. Везеш дисертацію, яка замість радості перетвориться в предмет ненависті і покарання.

Заснув десь перед Жмеринкою. В Роздільній привів себе в порядок. І вже був повний рішучості до відчайдушної боротьби.

Моєму поверненню, моїм подарункам були раді і жінка, і Тарасик. Йому вже виповнилось три роки і він почав хвалитись мені, як він вміє розбирати іграшкові машинки, трактори і робити з них якісь міфічні конструкції.

На кафедрі мене очікували. Як пізніше з'ясувалося, Бабко зателефонував моєму завідувачу Петру Петровичу, повідомив йому про інформацію директора Інституту Донія і висловив свою позицію:

Гончарука ні під яким приводом і близько не допускати до роботи над докторською. В галузі історії КППС не прийнято до 45 років випускати в доктора. Це неписаний закон. Зайве було сподіватися, що мій завідувач не виконає рекомендацію свого київського друга.

То був передостанній день навчального року, коли я з'явився на кафедрі. Викладачі у повному складі заповнювали, так би мовити, закривали плани-табелі своєї індивідуальної роботи за два семестри. Учора, виявляється, було засідання. Підвели підсумки. Працювали добре. Відмітили цю подію. Настрій був чудовий. Мене зустріли шумливими вітаннями. Розпитували про Київ. На що я відповів:

— Я перебував в Києві і взимку, і весною, і влітку. І у всі пори року — це казкове місто. Його просто треба помічати очима свого настрою. Якщо ти веселий, і він прекрасний. Якщо ти сумний, і він похмурий. Але частіше він впливає на настрої людини. В обіймах з Дніпром своєю величчю вселяє гордість українцям. Своєю історією поєднує українців, сьогоднішнім вселяє надію українців на щасливіше завтра.

— Григорію Івановичу, ти до Києва поїхав нормальною людиною, а повернувся націоналістом, — сміючись сказав Гаврило Миколайович Кравчук.

— А ці претензії, не до мене, а до Києва. Я ж не винуватий, що люблю його.

Едуард Васильович Фокеев, як завжди прямолінійний і не завжди обережний у висловлюваннях, спитав:

— Григорій Іванович, ми чули про твої надзвичайні успіхи. Кажуть, ти написав докторську?

— А хто це розповсюджує провокаційну інформацію?

— Донька Федоренка, директора нашого Музею, Валя. Вона працює в інституті Ломоносова і теж була на підвищені кваліфікації по кафедрі політекономії. Розказували, як ти саркастично висміяв якусь доцента з Дніпропетровська, що на якомусь зібранні запідозрила тебе в націоналізмі. А ти начебто відповів: «Щоб не бачити мене націоналістом, треба самій не бути шовіністом».

Зі свого кабінету вийшов завідувач, простягнув мені руку, привітав з поверненням і запросив до себе. Присівши за столом напроти нього, я спостерігав за його поведінкою. Він відчував себе напружено. Чутки про те, що у мене майже готова докторська, були для нього суттєвим подразником. Не може кандидат наук довго бути завідувачем, якщо на кафедрі з'явиться доктор, до того ще й значно

молодший. А він чоловік амбітний, в Одесі відомий, в обкомі партії поважний. А тут якийсь Гончарук, навіть ще без вченого звання доцента, всього півтора року перебуває на посаді доцента, заявив про себе як реальний, потенційний доктор наук, до чого він, Лопата, йде майже десять років.

— Розкажіть, Григорію Івановичу, з чим ви повернулися з Києва, — спитав завідувач, намагаючись приховувати своє хвилювання.

Я відкрив свою кожану, жовтого кольору папку, дістав висновок кафедри наукового комунізму Інституту підвищення кваліфікації за підписом доктора історичних наук, професора Ніколенка і продовжував спостерігати за Петром Петровичем. Його обличчя і убога лисина почервоніли, коли він в кінці документа прочитав про готовність першого варіанта моєї докторської. Такого висновку він не очікував. З інформації Бабка він знав про негативну реакцію щодо моєї роботи директора Інституту Донія, але не очікував позитивної оцінки кафедри за підписом Ніколенка. Німа сцена продовжувалась недовго. Він, не піднімаючи очей на мене, спитав:

— А де ж дисертація?

— Петре Петровичу, навіщо вона вам?

— Як навіщо? Я поки завідувач і мушу знати, що робиться на кафедрі. До того ж і члени кафедри зацікавлені вашими досягненнями. Почитаємо, обсудимо.

— Петре Петровичу, за два дні розпочинається у всіх відпустка, а я ще офіційно перебуваю у відрядженні. Нічого особливого у моїй роботі нема. До завершення дисертації, як до Шанхаю. Ще треба затвердити тему в Києві, а потім і в Москві, попрацювати в московських і обласних архівах, в бібліотеках Леніна, Салтикова-Щедріна. Ще потрібна публікація монографії. Тільки домагатися включення її до плану знадобиться не один рік, а щоб надрукувати, дочекатись рецензій в пресі навіть важко уявити, скільки сплине часу. Тому я пропоную обговорити те, що я написав, восени, а зараз відпочити всім, забувши на два місяці про роботу. Профспілки кажуть: як ми відпочиваємо, так і працюємо.

Потім він перевів розмову в інше русло. Почав розпитувати про Київ, про навчання в Інституті, про контингент слухачів, про моїх нових знайомих серед вчених української столиці та інших міст республіки.

Від завідувача я направився в адмінкорпус, щоб віднести до відділу кадрів свій звіт про відрядження, а в бухгалтерії оформити

повернення з відрядження. А потім відпустка. Мене чомусь знову потягнуло в рідне село. Дружина підтримала мою пропозицію. А трьохлітній Тарасик став скакати, неначе м'ячик. Це була його звичайна реакція на радісні речі. І ми за декілька днів вже були на моїй малій батьківщині.

Шановний читачу, а ти не помічав, що відпочинок розпочинається зі стану власної душі? Тут спостерігається якась взаємодія. Спочатку настрої впливає на душу. Буває так: розпочинаємо відпустку за одним настроєм, а завершуємо з іншим. Але цього разу у світі моїх відчуттів була якась гармонія. Хотілось бачити тільки красиве, тільки приємне. Якщо і були якісь шорсткості, то мій стан їх не сприймав, ними нехтував, неначе не помічав.

Побачення з батьками — це особливе свято. Про них чимало написано — художніх творів, віршів, пісень. Та вони — невичерпне джерело радощів і тому, що подарували нам життя, і виростили нас, і виховали. А ще тому, що наші дитинство і різні роки юності найтісніше пов'язані саме з ними. А ці безтурботні роки сприймаються як найщасливіші в житті вже тим, що спрямовані в майбутнє — діти до школи, юнаки і дівчата — до найцікавішого, захоплюючого, інтригуючого самостійного життя. Якось бачив на екрані телебачення сюжет: кореспондент, неприхильник радянського минулого, запитує жіночку в літах:

— Чому вам так подобається соціалізм?

Вона відповіла вичерпно і переконливо:

— Тому що я тоді була молода.

Їй заперечити важко. Труднощі молодості, особливо коли ще живеш з батьками, майже не запам'ятовуються. Зате надія на казкове майбутнє заповнює помисли і світ відчуттів молоді.

Не передати радощі Тарасика. Від побачення вперше на цьому світі реального села. Для нього все було не мультикове, а живе. І корова, і собака. А особливо маленькі курчатка, що дзвеніли і бігали навколо своєї квочки. Одного разу він прокинувся серед ночі і дуже гірко плакав. Ми всі злякалися. Не дай Бог, захворів. Нічого не могло його заспокоїти. Навіть головна його забава — гуляти на батькових ручках. Перемогла бабусина мудрість: вона принесла маленьке жовтеньке курча. Тарасик посміхнувся, взяв на долоньки, заспокоївся і незабаром заснув. Очевидно, до плачу йому раніше приснилось, що з його курчатками трапилась біда. Що не день, то нові відкриття для дитини, нові радощі. Якось вийшли вище бать-

ківського городу на поле. Навкруги пшениця. Тарасик забігає в пшеницю. А сам, як кажуть, на піввершка вище колоска. Розкидає рученьки, неначе крила, і щосили кричить:

— І це все моє?

Любить він кричати на сільських просторах. Якось приїхав на колгоспній машині наш недалекий сусід і добрий знайомий Федір Олексійович Крижанівський і каже:

— Беріть корзини, відра. Їдьмо до лісу. Там після позавчорашніх дощів грибів видимо-невидимо.

Ми швиденько зібрались. Ніна з Тарасиком в кабінку ГАЗ-51, ми до кузову. Приїхали у велику, але ще молоду посадку між урочищами Балабани і Климентієвої. Федір Олексійович казав правду: грибів різних великих і малих свинушок, опеньків, лисичок, дубовиків — очі розбігаються. Він каже:

— Збирайте. Я вас залишу на пару годин. Тільки не лінуйтесь. Якщо тари не вистачить, збирайте на купу. Навантажимо в кузов.

Ми не лінилися, збирали. Тарасик любив відходити від нас далеченько і кричати:

— Папочка, о-го-го!

Я відповідав:

— Синуля, о-го-го!

Стільки привезли грибів, що сестра Надя з чоловіком Іваном Яковичем і сусідка тітка Параска до темної ночі ледве впорались почистити гриби, помити, зварити і закрутити в банки. Зайве казати, що цих закруток вистачило і нам для Одеси, і батькам, і сестрі, і сусідці. Бувало, приїду я серед зими, чи весною, а мама серед іншої страви кладе гриби і каже:

— А це ваше придбання, одесити.

Відпустку ми розділили на дві частини. Друга половина прийшла на дворик приватної будівлі в місті Котовську Одеської області. Це місце проживання рідні дружини. Воно достатньо описане у другій книзі моїх мемуарів. Серед інших складових відпочинку слід назвати поїздки на водозлив. Так називався величеський ставок на північний схід за містом. Тесть, який був якимось начальником, організував декілька виїздів туди, але не стільки купатись і загорати, скільки ловити рака. Були ще якісь мужчини — раколовителі. Додому таки привозили по відру раків. У спекотний серпень, в бесідці, густо покритій виноградною лозою, пиво з раками мало свій, неповторний смак.

Чим ближче до завершення відпочинку, мої думки направлялись до Одеси, до політехнічного інституту, до кафедри. Якись незрозумілі сни з гарцюючими кіньми, якісь метушливі знайомі і незнайомі чоловіки, похмурна погода затмарьовала мої останні дні відпочинку, але не прискорили від'їзд додому. Можна стверджувати, що трохи відпочив.

Вересень красивий своїм першим числом. На відміну від релігійних і радянських свят. Цей день без алкоголю, без гучних вуличних і квартирних зібрань. Зате, хоч і не вихідний, не червоний у календарі, цей день святковий тим, що розвертає людей у майбутнє. Всіх. І дітей, і батьків, і дідусів, і бабусь. Всі думають про школу, про навчання, а значить про завтрашній день, про долю дітей. І самі діти тягнуться до знань. У знаннях ховається замріяно удача, доля. Хоч до кінця цього не розуміють, але напівсвідомо, разом з усіма — в похід за знаннями, а це в завтрашній день, в своє майбутнє.

Одеса наповнилась дівчатами у біленьких блузках з червоними галстуками і чорних спідничках, хлопчиками у білих сорочках з червоними галстуками і темно-коричневих костюмчиках. Всі з рюкзаками, сумочками чи портфельчиками в одній руці, а у другій неодмінно квіти, малі з батьками, старші без батьків, але з друзями — всі до храмів знань, до школи.

У нас теж було свято. Ніна до середньої школи № 46 викладати математику. Розпочала з п'ятих класів. Тарасика психологічно готували до садка. Йому виповнилось три роки і він начебто охоче вручив букетик квітів виховательці. Але саме вона в кінці дня доповіла мені, що Тарасик відмовляється їсти. По дорозі додому я спитав його:

— Синуля, а ти чому не їси разом з групою?

— У нас ніхто не їсть, — отримав я неочікувану відповідь.

— Як ніхто?

— Так, ніхто.

— Але хоч хтось один їсть?

— Вихователька.

Напрошувався висновок: вихователька не служить прикладом. Мій навчальний рік розпочався майже стандартно. За день до занять відбулося засідання кафедри з порядком денним про організацію роботи в першому семестрі; затвердили графіки надання і обговорення нових текстів лекцій, асистентів зобов'язали написати для обговорення по одному на півроку сценарію семінарських за-

нять. Послухали мій звіт про перебування в Інституті підвищення кваліфікації. Завідувач спитав, коли члени кафедри можуть ознайомитись з напрацюванням докторської дисертації. Я пообіцяв завтра принести два примірники матеріалів. Що було зроблено. Читали довго, майже два місяці. В очікуванні обговорення мені довелося пережити неприємну ситуацію. «Комсомольська іскра» 24 жовтня 1972 року опублікувала частину моєї статті. Завершила висловлювання рішення Х з'їзду партії про неправильну поведінку великоруських комуністів, що нерідко применшують значення національних особливостей у партійній та радянській роботі або ж зовсім не зважають на них. Нагадування про рішення з'їзду викликало переполох у обкомі партії. Редактор Борис Дерев'янка попросив мене підійти до заступника керівника відділу агітації і пропаганди Олександра Варламова. Він накинувся на мене зі звинуваченням в націоналізмі і сказав, що завідділом Радомир Іванов наказав лекторській групі перевірити всі мої посилання на рішення з'їзду. Висновки будуть за декілька днів. Піднявся на четвертий поверх будівлі обкому, що на Куликовому полі. Там у просторому холі поверху за масивним столом сиділи лектори, перед ними червоні видання «КПСС в резолюціях съездов, конференцій і поставлений пленумов ЦК». Керував пошуками компромату керівник лекторської групи Євгеній Цимбал. Я привітався з ними і спитав:

— Може, вам допомогти?

Савицький роздратовано відповів:

— Гриша, ти ще жартуєш? Ми тобі по сукупності назбираємо достатньо, щоб позбавити тебе партійного квитка.

Я пішов до редактора. Розповів йому про побачене і кажу:

— Борисе Федоровичу, я впевнений, що їх затія не призведе до бажаних результатів. Але щоб остаточно їх розчарувати, пропоную у наступному номері дати статтю, неначе другу частину першої, але з надихаючим завершенням. Він погодився. Все було зроблено швидко, красиво. Обком заспокоївся. Дехто у приватній бесіді сказав свою думку. Доцент Владелена Петрівна Попкова начебто подобришала до мене. При зустрічі стала трохи приємніше посміхатися. Але стримано. Неначе на губах були прикріплені якісь невидимі обмежувачі. Стали привітливішими полковники. Майор у відставці Василь Васильович Антонов, який основну службу прослужив військовим ветеринаром на Чукотці і тільки на останній віковій можливос-

ті поступив до воєнно-політичної академії, незмінно посміхався. По посмішці неможливо було визначити стан його душі. Вона, посмішка, була завжди ехидна. Тільки коли починав розмовляти, так би мовити, коментувати свою посмішку, ставало відомо, чого у ньому більше — поганого чи злого. Він був заступником завідувача. І ясно було: розбіжностям у їх поглядах, оцінках моєї роботи місця не буде. Макс Самойлович Золотарьов, Леонід Володимирович Борщевський, Майя Василівна Бабіна завжди були одностайні між собою і завідувачем. Їх негласний етнічний союз традиційно тяготів до влади. Так спокійніше і жити, і працювати.

Безхитрісний Фокеев Едуард Васильович сказав:

— Григорію Івановичу, поздоровляю. Робота вдала. Відверто кажучи, я б такої не написав.

Приблизно з такою розстановкою симпатій і прихованих антипатій в кінці жовтня відбулося засідання кафедри з порядком денним «Обговорення матеріалів докторської дисертації доцента кафедри Гончарука Г. І.».

Головуючий завідувач кафедри першому надав слово мені. Я коротенько сказав про обсяг виконаних робіт і попросив розглядати роботу не на предмет завершеної дисертації, а як першу спробу виконання такого важкого завдання. А скільки ще буде спроб, то ніхто мені не скаже. Це проблема з багатьма невідомими. А зараз попросив розглянути тему на предмет її дисертабельності, план на його конструктивність і, якщо можливо, рекомендувати Республіканській раді з координації дисертаційних досліджень для розгляду і направлення в Москву на обговорення і прийняття остаточного рішення і опублікування його, як водиться, в журналі «Вопросы истории КПСС»

Були до мене кілька запитань. Золотарьов:

— Навіщо вам такий божевільний темп у написанні докторської? Куди ви спішите? Хто вас в шию гонить?

— Ви, кафедрою, самі мене відправили на підвищення кваліфікації. Там, в Києві, були чудові умови для пошуку. Не скористуватися ними — гріх, — відповів я.

Борщевський:

— А як ви самі вважаєте, представлений вами фоліант може бути докторською дисертацією?

Гончарук:

— Я вже сказав: це перша спроба. Попереду ще велика робота.

Антонов:

— Чому в Києві ви не удосконалювали лекційну, методичну майстерність, а взялися за докторську.

Гончарук:

— Програма, план підвищення кваліфікації мною виконанні без зауважень.

Бабина:

— А чого ви очікуєте від сьогоднішнього обговорення вашої роботи?

Гончарук:

— Затвердження теми і плану на кафедральному рівні.

Лопата:

— А чому ви не розпочали готувати докторську з написання монографії?

Гончарук:

— То прояв слабкості мого характеру. У ланцюзі великої роботи я беруся за виконання важкої ділянки. З дисертації легше створити монографію, ніж навпаки.

Розпочалась дискусія. Першим, як завжди на засіданнях, слово попросив Золотарьов:

— Я уважно прочитав роботу. Витратив багато часу. І пожалкував. Нічого нового для себе в ній не знайшов. Марний Сизифів труд. Ні тема не актуальна. Ні глибокого її дослідження. Ні достатньої кількості джерел. А мова на рівні «Комсомольської іскри», де у Гончарука є великі неприємності. Пропоную обмежитись розглядом питань. Роботу прийняти до відома. Ніяких рекомендацій не давати.

Антонов:

— Я вважаю, що Григорій Іванович не знав справжньої мети стажировки. Точніше, забув наш наказ підвищити викладацьку майстерність. Просидів півроку в архівах і бібліотеках. Пропоную всім нам частіше відвідувати його лекції і семінари, щоб краще зрозуміти, чим він займався в Інституті підвищення кваліфікації.

Борщевський:

— Хоч історіографічний аналіз на перший погляд солідний, є огляд дисертаційних праць. Але мені уявляється, що Григорій Іванович не зрозумів, що таке справжня докторська дисертація, тому і поспішив привезти нам швидкозрілий плід.

Бабіна:

— Я хочу підтримати Макса Самійловича. Вважаю, що ні тема, ні представлена робота не дисертабельні. А Григорію Івановичу слід побажати серйозного ставлення до докторської дисертації. У народі кажуть: поспішиш — людей насмішиш.

У моїх нотатках цих виступів, що збереглися й понині, саме в цей момент зазначено: «Ролі розподілено. Тексти виступів і пропозицій скоординовано. А що скажуть інші?»

Попкова:

— Я з самого початку створення нашої кафедри працювала в цьому колективі. І щось не пам'ятаю, щоб колись йшла мова про докторську дисертацію. Сьогодні ми обговорюємо наукове дослідження, яке може називатись першим варіантом докторської дисертації. Актуальність теми не викликає сумніву. Мені не відома ні одна монографія, ні одна дисертація, які б присвячувались темі ідейно-політичного виховання молоді у такий важкий і значний період з 1918 по 1938 рік. А це були перші покоління радянських людей, вихованих в процесі побудови соціалізму.

Саме вони першими зустріли фашистські війська. Читала, що хлопців 20–24 років призова повернувся до дому тільки кожний п'ятий. А героїзм в тилу цих поколінь не менш значний, ніж героїзм на фронтах. Хіба можна нехтувати процесом їх виховання? Своєрідний дослідницький героїзм здійснив і Григорій Іванович, який за півроку виконав основну роботу по написанню дисертації. Наше завдання не топити результативного науковця, а всіляко допомогти йому. Пропоную затвердити тему докторської дисертації, відмітити значну, точніше, основну роботу з її написання, рекомендувати автору впродовж

Владлена Попкова

півроку підготувати текст монографії і представити для обговорення на кафедрі на предмет рекомендації до публікації.

Головуючий:

— А що скаже Едуард Васильович?

Фокеєв:

— Скажу чесно: я таку роботу не те що за півроку, а за все життя не напишу. Підтримую пропозицію Владлени Петрівни.

Кравчук:

— На фронті я служив начальником відділу комсомольської роботи дивізії. Був щоденним свідком героїзму нашої молоді. Її вихованню слід присвячувати не одну дисертацію, а десятки і книг, і дисертацій. Повністю підтримаю пропозицію доцента Попкової.

Тут почулись голоси Грека, Котенка, Яшнікова на підтримку пропозиції Владлени Петрівни. Головуючий, очевидно, не очікував такого повороту засідання. Розчервонівся. Вийшов з-за столу. Потім взяв зі столу написану ним рецензію. Але всю читати не став, бо вона готовилась під інший сценарій. Обмежився словами «робота це спроба, треба багато працювати» та щось таке інше. А потім сказав:

— Поступила дві пропозиції. Перша — відхилити працю Гончарука як докторську дисертацію і обмежитись обговоренням. Друга — затвердити тему і відмітити успішну роботу Григорія Івановича з написання першого варіанта докторської дисертації. Ставлю на голосування першу. Хто «за»? Четверо. Хто за другу пропозицію? «За» — шестеро. Приймається друга пропозиція.

Тут Попкова спитала:

— Петре Петровичу, а чому ви не голосували?

— У цій ситуації завідувачу кафедри краще утриматись, щоб не розколювати колектив.

Після засідання, подякувавши колегам за підтримку, я вийшов з головного корпусу. Над Одесою високо пливли розтягнуті, тонкі, діряві хмари. Крізь них частенько посміхалось сонце. Мій організм потребував прогулянки і не керовані свідомістю ноги самі понесли мене вздовж проспекту. В голові штовхались думки. Чомусь ними оволодівало не стільки задоволення позитивним рішенням кафедри, скільки неочікуване оголення стосунків між колегами. Вперше за два роки мого перебування на кафедрі так звана еліта, що підтримувала завідувача, а він відверто спирався на їхню думку, не знайшла розуміння з боку більшості. Що сталося? Не міг

Гончарук з матеріалами своєї дисертації бути головною причиною такого розмежування в голосуванні. Обговорення дисертації стало тільки приводом. Поштовхом для висказування протиріч. До того ж глибоких. А поведінка завідувача... Його відмова від голосування не знаходить пояснення. Такого у моїй практиці не зустрічалося. Очевидно, такий розвиток подій вийшов за межі його сценарію. Він не передбачив поведінку більшості членів кафедри. Для нього це удар. І з огляду на амбіційність самого завідувача і кафедральної еліти не важко було передбачити, що вони не змиряться зі своєю поразкою і вимагатимуть реваншу. Яким чином він буде здійснюватись, здогадатись складно. Незрозуміло було, чому Владлена Петрівна Попкова, так би мовити, кинулась на амбразуру. Ясно, що не заради мене. Я для неї врешті-решт звичайний колега. Ризикувати нормальними стосунками з елітою заради якогось вискочки Гончарука не варто. Тоді який мотив її виступу проти узгодженої думки еліти? Загадка. Час, звичайно, покаже. Словом, бути біди. Саме так неначе нашптувало мені серце. Схоже, моя робота була не причиною, а якимось соціальним каталізатором, загостренням, проявом давно сформованих, ретельно прихованих стосунків. І цікаво. І тривожно.

Плинули осінні дні. Буденні інститутські й сімейні турботи витиснули зі свідомості раніше очікувані кафедральні тривоги. Я розпочав готувати необхідні документи до Республіканської координаційної ради щодо затвердження теми докторської дисертації та вивчати шляхи до включення до плану видань моєї монографії. І ось несподіванка. До викладацької кафедри зайшов секретар бюро партійної організації кафедр суспільних наук, він же і доцент кафедри історії КПРС Оліфиренко і попросив мене вийти в коридор для якоїсь бесіди. Ця людина була особливою. Його обличчя покривала молоденька розувата шкіра, неначе після злупленої старої. А ніс м'ясистий, довгий, без ознак носової кістки, просто висів. Казали, що під час війни він служив у особливій команді «Смерч», щось на кшталт польової жандармерії. Холостий. Надто боявся розмов про жінок. Як тільки хтось починав про якусь говорити, він вставав і відходив з кімнати. У коридорі ми стали біля вікна, торкнувшись підвіконника. Його очі не знали фіксації. Бігали навкруги, не зупиняючись ні на одному предметі. Він розпочав:

— Товарищ Гончарук, хочу взнати від вас, як комуніста, що трапилось на остатньому засіданні вашої кафедри?

Я знизав плечима, зробив здивовану міну і відповів:

— Все було в штатному режимі. Робоча ситуація. Дискусії. Демократичне рішення. Не бачу жодних підстав для вашого питання.

— А чому комуніст Попкова бігала в партком і казала про спробу членів кафедри зупинити вашу роботу над докторською дисертацією, дискредитувати вас?

— На засіданні, на мій погляд, була нормальна дискусія. Після засідання я також не відчуваю дискомфорту. А чому Попкова ходила до парткому, треба спитати у неї. Ви як секретар партійного бюро маєте право поговорити з нею як з партгрупоргом.

З цими моїми словами його рожеве обличчя почало помітно наливатися кров'ю. Очевидно, допустив думку про можливу бесіду з жінкою, переборюючи жінкобоягузство. Було видно, що він, нервуючи, в розмові сам себе заганяв в глухий кут, але не зупинявся.

— Тоді поясніть, комуніст Гончарук, як це сталося, що найкраща жінка політеху стала за вас заступатися? Ви ж не найкращий мужчина в інституті? Між вами щось є особисте?

Безтактність, глупота його запитань викликали у мене скоріше гумор, ніж дратування. На що я відповів:

— По-перше, я заступництва не потребую. Тем більше від жінки. Звик сам постояти за себе. По-друге, я не чув про конкурс краси в політехнічному. Що, в інституті немає більше чим займатися? Це випадково не ваша ідея? Щось схоже. По-третє, у нас спільного з Владленою Петрівною надто багато. Ми колеги. Ми члени однієї кафедри. У нас спільний навчальний процес. А він, процес, і загальний і особистий. Можливості для зв'язків достатньо.

Оліфиренко відчував, що я сприйняв його питання з гумором і вже не знав, як викрутитися з цього становища. Допоміг дзвінок на перерву. Пустий коридор почав вмить наповнюватись галасливими студентами. Ми вже майже не чули один одного. Бесіда втратила сенс.

Хоч я намагався жартувати з секретарем партійного бюро, але інформація про похід Попкової до парткому і його інтерпретація Оліфиренком наводили мене на низку думок. А саме: 1) яку мету переслідувала Владлена Петровна своїм походом до парткому? 2) як вона там тлумачила ситуацію на кафедрі? 3) чи згадувала там моє прізвище і в якому світлі чи в якій темряві? 4) якщо стурбувався секретар партійного бюро, то її поява в парткомі була, очевидно, предметом розмови завідувача кафедри з ним.

Мені не хотілось надавати особливого значення цій бурі в склянці води, але незвичайні кучкування полковничної частини кафедри то в коридорі нашого поверху, то на інших поверхах головного навчального корпусу, де їх можна було випадково помітити, поволі формували неспокійні почуття. Частіше, ніж завжди, про щось тихо розмовляла з ними, полковниками, Попкова. Зі мною всі вони зовні були привітними, але розмов ніяких не починали.

На чергових партійних зборах Попкова представила нам нового члена партгруппи, директора музею інституту, теж полковника запасу, симпатичного, худорлявого, стрункого Федоренка, переведеного до нас парткомом з парторганізації ректорату. Наші полковники загоготіли. А Кравчук не утримався:

— А кого він буде посилювати. Котенко був начальником політвідділу дивізії, Яшніков голова партійної комісії П'ятої повітряної армії, я служив начальником політвідділу штабу Одеського військового округу. А Федоренко, який був у мене на підхваті, тепер буде нас посилювати?

На що Попкова сказала:

— Це рішення парткому. Не нам його скасовувати.

Після цих зборів напруження у стосунках між членами кафедри зростало. В основному між тими, що голосували проти моєї дисертації, і тими, що підтримали мене. Це проявлялось у появі взаємних претензій на засіданнях кафедри, у відсутності одностайності при обговоренні пропозицій про спільне відзначення нового року та інше. На початку другого семестру в Одесі з'явилась комісія з Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти Радянського Союзу. Вона мала цільове призначення — Одеський будівельний інститут, але Лопата оголосив, що вона буде працювати і в нас. І неначе між іншим спитав:

— Григорій Іванович, ви готові до відвідування ваших лекцій комісією?

На що я відповів:

— Не тільки членами комісії, а навіть всім міністерством.

Колеги, що були у викладацькій, голосно розсміялись.

Незабаром, за два дні після інформації завідувача таки з'явилась така комісія, але чомусь на вечірньому відділенні. У мене було дві пари лекцій. Як завжди, я прийшов заздалегідь. Крім лаборантки, у викладацькій знаходився старший викладач Кравчук. У нього була перша лекція. На перерві два члени комісії, що відвідали лек-

цію Кравчука, зайшли в кабінет до завідувача, двері не зачинили. Я зайшов у викладацьку. Вони не чули. Крім мене більше нікого не було. До мене доносився голосний сміх. Вони відверто реготали над лекцією Кравчука. Лопата сказав:

— А тепер ще слід накрити Гончарука.

З цими словами Лопата через викладацьку попрямував в коридор, очевидно, в туалет. Коли побачив мене, повернувся в кабінет і голосно сказав:

— Анатолій Іванович, Гончарук вже прийшов. Можете познайомитись.

До мене вийшов високий, мабуть під метр вісімдесят сантиметрів, з густою природно хвилеобразною зачіскою красивий шатен і представився:

— Меркулов, старший інспектор Управління суспільних наук Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти.

Коли він подав мені руку, я встиг його спитати:

— А ви працюєте в якому секторі Управління?

— Історії КПРС. Ми щойно були на лекції у Кравчука, а зараз їдемо до вас.

— А другий хто?

Меркулов назвав доцента з кафедри історії КПРС університету ім. І. І. Мечникова.

Щоб не дати їм можливості сміятись з мене, як з Кравчука, я москвичу сказав.

— До мене на лекцію не підете. Я вас не пушу. Ви обоє некомпетентні. До того ж я щойно повернувся з Інституту підвищення кваліфікації, що в Києві. Предмет свій науковий комунізм знаю краще, ніж ви, тому у нас порозуміння не станеться. Переконалий, що у вас немає розпорядження міністерства відвідувати лекції з наукового комунізму і конкретно в Одеському політехнічному інституті. Мій завідувач хоче використати вас для розправи з неугодами йому викладачами, а ви, послухавши його, займаєтесь в Одесі партизанщиною. До того, що я сказав, є ще один аргумент, який не дозволяє мені пустити вас на лекцію — ви напідпитку. Якщо ви будете наполягати, звернусь до студентів — вони мене підтримають. А я завтра телеграмою повідомлю міністра. Честь маю.

З цими словами я пішов на лекцію, залишивши остовпілого Меркулова в викладацькій.

На другий день я заспокоїв розгубленого Кравчука:

— Гаврило Миколайовичу, не турбуйтеся. Комісія не наважиться комусь сказати, що вона вам поставила за лекцію «незадовільно». Вона від мене отримала саме таку оцінку за некомпетентність. Далі я розповів йому про свій монолог з Меркуловим. Кравчук піднявся духом. А завідувач кафедри мовчав, неначе води в рот набрав, неначе не було ніякої комісії під покровом ночі.

Маховик напруженості в колективі набирав обертів. Завідувач нервував. Псування нормальних стосунків між викладачами — яскрава ознака хибного керівництва кафедрою. Він часто бігав до парткому та обкому партії, де він продовжував користуватися власним авторитетом. Але чутки про те, що твориться в колективі, яким він керував, бігли попереду нього. Мої знайомі працівники обкому партії — Володимир Остапович Бистрін, Іван Іванович Кондратюк при випадкових зустрічах допитувались, що трапилось на славетній кафедрі, й коментували: самовпевнений Лопата розгубився при незначних ускладнених стосунків між людьми. Замість того, щоб пожурити нахабніючу еліту і знайти в собі мужність підтримати молодь у її прагненні зробити більше, краще і в науці, і в навчанні, і в вихованні молоді, не жаліти добрих слів на адресу людей старшого віку, він став на шлях приниження, шельмування їх, не розуміючи, що від його поганих відгуків про членів свого колективу авторитет його як завідуючого падає. Неприязнь переростала у ворожість. Особливо чітко це проявлялось при обговоренні текстів лекцій, сценаріїв семінарських занять, які готували всі викладачі відповідно до своїх річних індивідуальних планів. Чіплялись до якихось навіть граматичних дрібниць. Якщо з боку еліти нападали на інших, то протилежна сторона кидалась на захист скривдженого і в свою чергу готувала відповідний удар по еліті. Обговорення відкритих лекцій і семінарів перетворились в звинувачувальну начебто в некомпетентності перепалку.

Вже не відмічали колективно свята. Мужчини з різних сторін переставали подавати при зустрічі один одному руки. У мене на лекціях почали з'являтися якісь перевіряючі. І наші інститутські, і з інших вишів. То прийшов за дорученням міськкому партії доцент сільськогосподарського інституту Суркіс, то за дорученням бюро нашої партійної організації з кафедри філософії доцент Рімма Войчук, то доцент кафедри політекономії Валентина Михайлюк. Зауваження дрібні, якісь надумані. А що вони могли сказати, не знаючи моєї навчальної дисципліни на моєму рівні. Суркіс на прощання потис мені руку і промовив:

— Порядок.

Войчук сказала на засіданні парткому, що у мене якийсь німецький акцент, а Михайлюк десь помітила, що я поставив виробничі відношення раніше виробничих сил, хоч цих понять в моїй лекції не передбачалось і не вживалось. Забігаючи вперед, повідомлю читача: за 1973 рік у мене на лекціях було дев'ять комісій. Серед них — дві Центрального комітету Компартії України. Як з'явиться якась київська комісія, так Лопата і приведе до мене на лекцію. Всі комісії давали позитивні оцінки. У цьому можна переконатися з наведеної характеристики, підписаної керівництвом інституту. Але я був би не до кінця відвертим, якби не розповів про одну міністерську комісію з Києва. Була в міністерстві така старший інспектор Славинська. Її називали потрошителем доцентів. Її спеціалізували для дискваліфікації неугодних доцентів, старших викладачів. Вона ніколи і нікому не ставила позитивної оцінки. Казали, що вона відверто зловтішалась, коли когось доводила до інсульту або інфаркту міокарда. Вона чимось нагадувала члена політбюро ЦК КП(б)У періоду репресій 30-х років. Здається, її прізвище Біленко. Казали, що її Сталін послав на Україну для розправи з інтелігенцією. На звітно-виборчій конференції Миколаївського обкому партії у 1937 році у своєму виступі вона таврувала ворогів партії і народу. Зокрема, сказала наступне: «Вони, вороги, є і серед комуністів Миколаївщини. Ось сидить у першому ряду професор Медведєв. У мене нема прямих доказів, але по очах бачу, що ворог народу».

Професор зрозумів, що після таких звинувачень на передові його заарештують, і вирішив виступити у числі перших і сказав наступне: «Член політбюро сказала, що у неї нема прямих доказів проти мене, але по очах бачить, що я ворог народу. То я хочу відповісти: у мене нема прямих доказів, але як медик скажу: по очах бачу, що Біленко блядь».

Професор залишився на волі, а Біленко зникла назавжди з Центрального комітету. Казали, що вона закінчила своє життя в психіатричній лікарні.

Саме таку киянку нагадувала інспектор Міністерства Славинська. Вона прийшла зі мною на лекцію з якимось, як кажуть, амбалом у важких окулярах. Теж з Києва. Сиділи в задньому ряду, розмовляли, сміялись, а в кінці лекції вона сказала наступне:

— Товаришу Гончарук, ви перспективний викладач, будете відмінним лектором, а поки що у вас недостатній досвід у спілкуванні

зі студентською аудиторією, а також ви допустили неточність у своїй схемі виховання молоді і ми вам поставили незадовільну оцінку.

Я не став заперечувати. То була б марна трата часу і сил. Але дивно: ніхто, ніде на одеському рівні не згадував про цю оцінку. Навіть на кафедрі не надавали думкам киян ніякого значення. Хтось казав, що на якійсь нараді чи то в Харкові, чи в Донецьку якийсь міністерський чиновник серед інших прізвищ викладачів, що мали зауваження за лекції, назвав і моє. Але в Одесі знали мене як декана факультету лекторської майстерності обласного товариства «Знання» і оцінка гостей з міністерства не приймалась одеситами до уваги.

Повернемося до життя на кафедрі. Напруга нагніталась з обох сторін. І завідувач, і партгрупорг постійно ходили до парткому. Звичайно, про мету своїх походів мене не інформували, хоч з іншими членами кафедри якісь бесіди велись.

Мабуть, то було правильно. Вони старожили, у них своє спільне минуле. Є що згадати, про що спитати, щось уточнити, щось спільне планувати. А я, як не крути, нова людина. Невже мені належить знати про їхні стосунки? Криза розпочалась зовнішньо спокійно. За дотримання правил пристойності. Але, як кажуть, далі в ліс — більше дров. Поступово де у кого нерви слабкішали. Особливо у Антонова. То він нападе на Фокеєва, за те, що той запізнився на заняття, то на лаборантку за те, що вона надрукувала якийсь текст не так красиво, як він хотів. Мене чомусь остерігався. Інколи мені хотілось жартувати, вносити, як кажуть, нервову розрядку, розмагнічення. Одного разу я спитав Антонова:

— Василю Васильовичу, ви довгий час служили на Чукотці. Я запропоную засіданню кафедри з метою оздоровлення атмосфери в колективі зобов'язати вас кожного дня розповідати чи то про якусь етнічну традицію, чи то анекдоти про чукчів. Це, кажуть, такий цікавий народ.

У Антонова кров моментально вдарила в голову. Аж лисина почервоніла. Він витріщив на мене очі, відкрив рот, щось хотів зле сказати, але не знайшов потрібних слів і під сміх колег вискочив з викладацької.

Звичайно, що натягнуті, оголені нервові стосунки не могли не забренчати на звітно-виборчих зборах комуністів кафедри. Більшість виступаючих говорили про успіхи кафедри, про існуючі резерви для покращення навчальної, наукової і виховної діяльності

колективу. Не могли обійти суттєве погіршення стосунків між колегами. І кожний із виступаючих, хто уболівав за здорову атмосферу, так чи інакше у своїй критиці виходили на завідувача і його заступників. Навіть Микола Іванович Федоренко, директор музею, що був направлений на кафедру для посилення партійного впливу, а точніше, на прохання завідувача і, як казали, для підтримки його штанів, висловився за необхідність удосконалення керівництва кафедри, установлення дружніх стосунків між завідувачем і партгрупоргом. Що було після зборів, тезисно показано у моєму листі до міськкому партії.

Другий примірник цього листа непогано зберігся, із зусиллям його можна читати. А ось мій лист до обкому партії пожовтів. Скановану версію його я приведу в книзі, а так би мовити, розшифровку запропоную читачу повністю. Пішли на кафедру різні комісії, посланці партійного бюро, парткому. Не стану про них розповідати. Вони не несли ніякого інтелектуального навантаження. Були якісь прямолінійні, примітивні. Але про одного голову комісії парткому професора з кафедри філософії Василькова доведеться сказати. Він був відносно молодий. Десь трошки за п'ятдесят. Без правої ноги вище коліна, без правої руки до плеча. Важко йому було ходити. Він викликав до себе по черзі членів нашого колективу. Мене запросив вийти до нього в коридор з викладацької і почав:

— Після вивчення обстановки на вашій кафедрі у мене склалось своє враження, навіть відмінне від інших членів комісії, і я його доповім на засіданні парткому. А тобі, Григорію Івановичу, особисто скажу наступне. Еліта кафедральна звинувачує тебе у тому, що твоя поява в колективі і твоя поведінка призвела до вибуху творчої атмосфери в колективі. Хоч у мене інша думка. Не може одна особа збити з пантелику всіх п'ятнадцять осіб. Тим більше, що ти молодий, а у більшості з них ціле життя за плечима. Ти детонував нездорову обстановку, тому вона вибухнула з безліччю осколків. Але люди, що тебе підтримують, в образі на тебе, що ти відсиджуєшся в окопах. Не йдеш в атаку, а їм потрібна твоя активна позиція. Я передбачаю такий розвиток подій, — продовжував професор, — до початку нового навчального року всіх полковників з кафедри приберуть. Залишиться з твоєї когорти тільки Попкова, яка не стільки зацікавлена в твоїх успіхах, скільки грає свою скрипку. Вона хоче спалити Лопату, щоб стати завідувачем кафедри. Іншої кандидатури нема і вона це добре розуміє. Тому Владлена Петрівна буде

тебе підтримувати, але до такого рівня, щоб ти не піднявся вище неї і не затьмарив її. З іншого боку, вона буде коректно себе поводити з партійними органами, щоб сподобатись їм, бо саме вони формують номенклатуру завідувачів кафедр суспільних наук. При цій розстановці сил і неймовірних загостреннях стосунків тобі час виходити з окопів і дошкульно вдарити по всій жопі головного свого супротивника. Чуєш, не рвати волосся, а зі всієї сили і по всій. Інакше, після того, як тебе позбавлять підтримки полковників і від тебе відмовиться Попкова, схарчити тебе не треба великого труда. Пора проявити свою мужність.

І завершуючи свій монолог, тихенько проспівав мені на вухо:

— То говорити вдихновенно Фидель: мужество знает цель!

Ці слова професора від філософії, а філософія — методологія життя і діяльності людини, — запали мені в пам'ять на все життя. Василькова давно вже немає на цьому світі, а його слова неначе звучать в моїх вухах і понині.

На засіданні парткому, де розглядалось питання про ситуацію на кафедрі наукового комунізму, першому дали слово професору Василькову. На мій погляд, він дав об'єктивну оцінку, скажімо так, виробничій і психологічній обстановці і завершив свою доповідь зверненням до завідувача кафедри:

— Петре Петрович, з самого заснування кафедри у колективі були тиша і спокій, а достатньо було незначного, причому позитивного поштовху з боку новачка, як ви і ваша опора розгубились, стали бігати по партійних інстанціях, розпускати соплі і сльози, кричати караул, допоможіть. Моя порада вам така: в народі кажуть клин клином вибивають, і ви це зробіть. Ідьте, як зробив Гончарук, на підвищення кваліфікації і звідти привезіть якщо не завершену дисертацію, то хоч би її основу, а керівництво інституту, я впевнений, створить необхідні умови для її захисту.

Член комісії декан механіко-технологічного факультету Георгій Давидович Григор'ян не тільки підтримав Василькова, а навіть сказав:

— Комуніст Гончарук теж не розуміє, чому завідувач кафедри до цього часу не захистив дисертацію. Мовляв, з його розумом це зробити треба було давно.

Хоч партійний комітет прийняв рішення, скоріше, закликав всіх утриматись від взаємних претензій і звинувачень, звернув увагу завідувача і партгрупорга на неналежну роботу, але зупинити скаже-

ний, психологічний маховик не вдавалось. Все більше і більше еліта стала торкатись мене. Розкопали (як кажуть, «Одесса — большая деревня») причину мого звільнення з армії. Про те, як я симулював епілепсію, йдеться в першій книзі моїх мемуарів. І на підтвердження своїх пліток про те, що я психологічно нездоровий, влаштували наступне. В медичному висновку неврологічного військового шпиталю у Волгограді, зокрема, говориться: боїться підходити до відкритого вікна на верхніх поверхах будівлі, боїться брати в руки пістолет та інше. І ось після засідання кафедри, коли ще викладачі не покинули викладацьку, старший лаборант Олена Федорівна Смирнова майже кричить:

— Григорію Івановичу, допоможіть мені зняти занавіски, бо я не можу дістати — вікна високі, — швидко встала і повністю розкрила рами вікон.

Я не задумуючись вискочив на підвіконня і став знімати занавіски з початку з одного вікна, а потім з іншого. Всі викладачі, котрим був відомий мій діагноз (а він був відомий всім, тільки я один забув про нього), застигли в очікуванні мого стрибка з вікна з третього поверху. А коли я зіскочив з підвіконня і побачив німу сцену, то здивовано спитав:

— А що трапилося?

Пізніше про цю задумку еліти кафедри розповів мені Кравчук. Бачиш, читачу, як глибоко вросла неприязнь на кафедрі, що навіть готові були кинути мене з третього поверху. Нічого не скажеш. Колеги.

Я часто в думках повертався до тих подій. Намагався зрозуміти:

1) чому Лопата і ті, хто з ним стали на шлях пліток, наклепів на членів кафедри, залякування мене і 2) чому так партійні органи його підтримували?

Цькування часто доходило до абсурду, якогось безглуздя, божевілля. Уяви собі, читачу, таку сценку: на засіданні кафедри завідувач подає інформацію начебто актуальну і важливу. А по суті вона зводилась буквально до того, що у нього була офіційна розмова з заступником директора Інституту історії партії при ЦК Компартії України Юрієм Васильовичем Бабком, який заявив, що ні публікації монографії, ні захисту докторської дисертації Гончарука вони не допустять. Але мені встигли повідомити, що бачили Лопату і Бобка десь за столиком.

Я відповів Лопаті:

— Що це за офіційна бесіда двох друзів біля пива, про яку не повідомлялось в пресі? А Бабку передайте, що не стільки сонця, що у вікні. Нехай за всіх вчених не розписується. Кишка тонка.

Моя репліка викликала сміх серед викладачів і почервоніння лисини у Лопати.

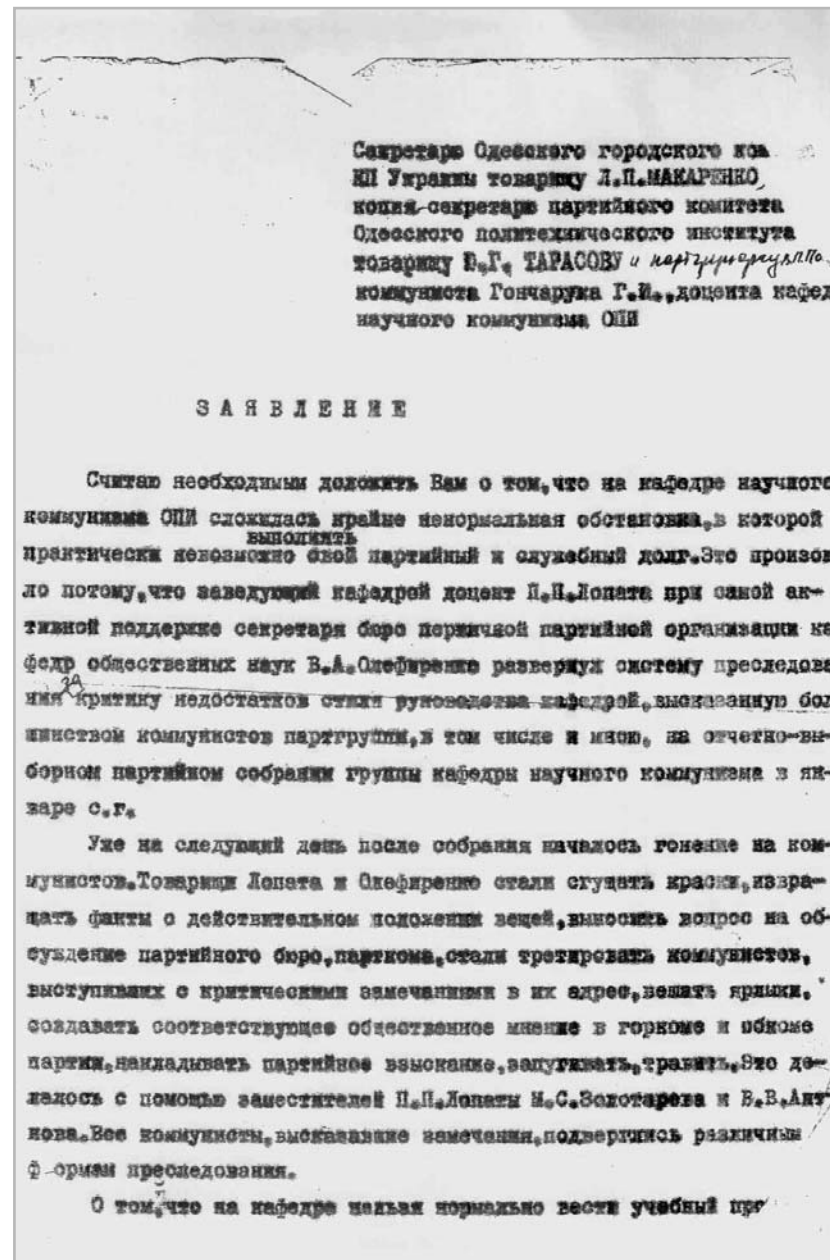
На мій погляд, використання цькування як головного метода боротьби з небажаними Лопата запозичив у Івана Ганевича і Леона Капустяна, які всі троє жили по сусідству в одному будинку і двоє останніх організували переможне цькування мене в університеті ім. І. І. Мечникова, в результаті якого я звільнився з цього вишу. Але Лопата застосував цей метод буквально, примітивно, не творчо. Неможливо було прирівнювати ситуацію зі мною, що була в університеті, з тою, у якій я знаходився в політехнічному інституті. І ось чому. В університеті очолювали цькування секретар парткому Калустьян і ректор Богатський. А у політехнічному секретар парткому Юрій Тарасов не проявляв нетерпимості до мене, ректор Костянтин Заблонський займав вичікувальну позицію, спостерігаючи за подіями на кафедрі наукового комунізму мовчки. Ще одна відмінність. На кафедрі в університеті я фактично був позбавлений підтримки. Був одиноким. На кафедрі в політехнічному мене підтримувала більшість. Не зайве моєму завідувачу слід було враховувати, що в університеті предметом цькування була кандидатська дисертація, а в політеху — докторська. І саме цькування в університеті було тоншим, скажімо так, інтелігентним. У політехнічному — грубе, хамське, жлобське.

Що стосується відчайдушної підтримки Лопати з боку партійних органів, то тут відповідь ясніша. Всі завідувачі кафедр суспільних наук були номенклатурою секретаріату ЦК Компартії України і відповідно на обліку, під надзором і опорою райкомів, міськомів і обкомів партії. Тому захищати їх було справою честі партійно-керівничого мундира і запорукою свого впливу у вищих навчальних закладах.

А тепер, читачу, повернемося на кафедру і звернімо увагу на поведінку партгрупорга. Вона, Владлена Попкова, така хитра, як і красива, вела витончену політику на дискредитацію не тільки завідувача кафедри, але тримала мене у напівчорному тілі, щоб самій здаватися найкращою і за формою, і за змістом. Іншими словами, сформулювати громадську думку про свою єдину, незаперечну кандидатуру на можливу незабаром вакансію завідувача кафедри. Так на згаданому засіданні парткому у своєму виступі, крім іншого,

підтримала мене, як перспективного вченого, але якому ще багато треба працювати над оволодінням методикою лекційної роботи і керування семінарами. У той же час постійно тримала мене, як тореадор червону ганчірку, у підтримці незатухаючої напруги на кафедрі, відводячи від себе громадську думку про можливу особисту її зацікавленість у цій напрузі.

Щоб постійно підливати масла у вогнище стосунків між колегами, вона проводила начебто правильні, але з урахуванням обстановки недоречні заходи. Наприклад. Ставить звіт попарно комуністів на партійних зборах. То з виховної роботи, то з громадської діяльності. Але так, щоб у парі був невіддільний комуніст з боку еліти і успішний з боку опозиції. Як кажуть, вона і мене добряче умокнула, коли поставила звіт у парі з Володимиром Борщевським. Я, зокрема, доповів про значну кількість опублікованих статей, участь у низці конференцій, про завершення роботи над монографією тощо. Що було після цього, розповідається у моїх листах до партійних інстанцій. Ці листи — свідчення того.

заниматься научно-исследовательской и воспитательной работой можно судить хотя бы по тому, какие воздействия приходилось и приходится особенно теперь, испытывать мне.

Со стороны П.П.Лопаты — постоянные угрозы увольнения, требования отказаться от работы над докторской диссертацией, оскорбления такими словами как "нарьерист", "подхалим" и т.д.

Со стороны В.А.Олеф — крайне-угрозы: "повесим персональное дело", "тебе не место в партии"; оскорбления: "скачки", "клеветники" и т.д.

Со стороны М.С.Земотарева — угрозы: "оставим твоего ребенка без куса хлеба", "тебе не место среди нас"; оскорбления: "нагиб", "сволочь", "у него/т.е. у меня/ нечистые руки" и многие другие.

Новый этап/по своей жестокости/ преследований начался 23 марта, на следующий день после очередного собрания группы, где стоял мой отчет в научной, учебной и воспитательной работе.

В своем выступлении я подверг критике собственные недостатки в различных сферах работы и сказал о трудностях. Так, я заявил, что можно было бы сделать лучше и больше в плане углубления содержания лекций, семинарских занятий, завершения монографии и докторской диссертации, если бы не подвергался неустанным преследованиям за критику.

Коммунисты одобрили мой отчет и высказали ряд замечаний, направленных на улучшение моей работы. Только заместитель П.П.Лопаты В.В. Антонов, крайне раздраженный моим заявлением, разразился в мой адрес и в адрес ведущей собрания В.П.Полковой клеветой. Почти все коммунисты, в том числе и впервые присутствующий на собрании, вновь принят на учет в нашей группе Н.И.Федоренко/директор музея ОПИ/, осудили выпад товарища Антонова, как попытку подменить деловое обсуждение вопросов клеветой и бойкотировать, как и прежде, партийное собрание.

На следующий день после собрания, т.е. 23 марта /утром/ явился на кафедру секретарь первичной парторганизации товарищ Олефиренко. Назвав мое выступление "дурацким", он спросил, какое я имел право критиковать руководство кафедрой, заявил, что мои дни в партии, кисти туте и в Одессе сочтены и позвал меня в партийный комитет института. Я сказал ему, что у меня сейчас семинар с комсомольским активом области и я не могу его срывать. Он ответил в присутствии работников приемной партийного комитета, что он за это отвечает и не отпустил меня. Семинар сорван.

Как только мы зашли в кабинет, где сидели секретарь парткома товарищ Ю.Г.Тарасов и его заместитель тов.В.И.Акимцев, заходит П.П.Лопата и наперебой с Олефиренко стали требовать санкции на исключение меня из партии. Олефиренко заявил: "Я как секретарь партийного бюро требую исключить Гончаруна из партии; товарищ Лопата ослезал: "С ним /т.е. со мной/ пора кончать".

Для меня совершенно непонятно, какое положение Устава КПСС мной нарушено. Правда, и товарищ Тарасов и товарищ Акимцев, предварительно спросив их, почему они не присутствовали на собрании сами и не поговорили с другими коммунистами о ходе собрания, предложили им заняться делом. В.Г.Тарасов подчеркнул: "Ясно одно: на кафедре попрежнему порядка нет".

Из кабинета товарища Тарасова Лопата и Олефиренко повели меня в кабинет заместителя секретаря парткома товарища Сорокиной. Здесь Лопата и Олефиренко разразились потоком оскорблений и клеветы в мой адрес, стали требовать от меня признания собственной вины в раскол кафедры, а так же просить у Сорокиной разрешения исключить меня из партии.

Д.В.Сорокина сказала, что во-первых, Н.И.Федоренко, который был на собрании В.В.Антонов, следует немедленно перевести в партийную группу; во-вторых, заявил, что со мной пора кончать.

Члену ЦК КПСС
Первому секретарю Одесского
обкома КП Украины
Товарищу П. П. КОЗЫРЮ
Копию — первому секретарю горкома
КП Украины товарищу В. Я. Бутенко

Уважаемый Павел Пантелеевич!

Извините, что отрываю Вас от более важных дел. Но другого выхода не вижу.

26 марта с. г. я обратился с письмом в городской комитет партии с просьбой помочь коммунистам кафедры научного коммунизма политехнического института создать здоровую атмосферу и наказать тех, кто преследует коммунистов за критику в адрес руководства кафедры, высказанную на партийном собрании группы в январе этого года. Два с половиной месяца я ждал ответа, продолжая испытывать на себе различные формы расправы за критику, в том числе и попытку дисквалифицировать меня. И хотя ни один из фактов, указанных в моем письме, не был опровергнут, 7 июня с. г. заведующая отделом горкома КП Украины Г. А. Изувита предложила мне уйти из института.

19 июня я заявил товарищ Макаренко Л. П., что такое предложение нельзя рассматривать в отрыве от расправы за критику, которую я испытываю в течение 6 месяцев. С документами в руках я доказывал также, что перевод в другой вуз, поскольку я исполняю обязанности доцента, противоречит основам трудового законодательства и будет связан либо с понижением в должности, либо со значительным уменьшением заработной платы, либо с потерей доцентского стажа, и влечет за собой серию нарушений правил о приеме на работу в другой вуз. К тому же мной было доказано, что у администрации института нет оснований так грубо нарушать трудовое соглашение. Товарищ Макаренко Л. П., обращаясь к секретарю парткома института товарищу Ю. Г. Тарасову и ректору профессору К. И. Заблонскому, в присутствии товарища А. П. Рылина сказала: «Сделайте так, чтобы партком института просил горком партии о переводе Гончарука в другой вуз, а я постараюсь, чтобы бюро горкома приняло такое решение. Это и будет основанием для перевода».

Однако, если ректор издаст приказ о моем увольнении, я буду поставлен перед тяжелой необходимостью обратиться в народный суд.

- 4 -

заверила Лопату и Онефиренко, ^{был} что получат на эти санкции в понедельник. Не зная собственной вины, и впервые после детства /мне сейчас 35 лет/ не удержал слезы.

В партии я более 10 лет. Был в нескольких партийных организациях и коллективах и никогда не писал подобные заявления. Но такое откровенное, безматериальное глумление над нормами партийной жизни заставило меня отложить все и обратиться к Вам.

Если я нарушил требования Устава КПСС, я готов понести наказание. Однако считаю необходимым заявить, что люди, прикрываясь фразой "оздоровить обстановку", спекулируют своими служебными и партийными положениями. Как отмечали коммунисты, эти люди, сами не думая о деле Лопата, например, за два года прочитали четыре лекции по курсу и провели около 10 семинарских занятий, за последние три года не представили на кафедру ни одного нового лекции, не вели никакой научной работы, не ведут воспитательной работы ни на кафедре, ни среди студентов /нанесли и продолжают наносить большой ущерб трудовой деятельности всего коллектива, отрывая от важных дел выходящие партийные и административные инстанции в поисках защиты исключив себя методов руководства на кафедре, будоражат другие кафедры общественных наук.

Убедительно прошу Вас, Андрику Нахонюк, оказать помощь всем нам, коммунистам партийной группы, в оздоровлении обстановки на кафедре в духе решений XIII съезда КПСС и принять необходимые меры к нарушителям Устава КПСС.

Член КПСС с 1962 г.
Член бюро партийной организации кафедр общественных наук

26 марта 1975 г.

В аналогічному положенні оказались комуністи нашої партійної групи Э. В. Фокеєв, Г. Н. Кравчук и другие, хто в числі більшості указав заведуючому кафедрою П. П. Лопате на необхідність змінити методи керівництва.

Павел Пантелеевич, очень прошу Вас помочь восстановить нормы партийной и советской жизни у нас на кафедре.

Копію письма в городской комитет партии, отправленного 26 марта, прилагаю.

20.VI.73 г.

Член КПСС с 1962 года
кандидат исторических наук,
доцент кафедры научного
коммунизма ОПИ Гончарук Г. И.

Якщо, читачу, ти думаєш, що мої листи досягли мети, то розчаруєшся. Єдине, на що не наважились міськком і обком партії, то винести рішення про перевод мене в інший навчальний заклад. Очевидно, їх стримала моя рішучість звернутись в народний суд. А сам факт позова в суд на керівні партійні органи — нечуваний на весь Радянський Союз скандал. Та складати зброю ніхто з них не збирався. Ідею переведа вирішили реалізувати в інший спосіб. Але про це згодом.

Ситуація на кафедрі загострювалася. Пам'ятаю, якось у неділю прийшла до нас на квартиру Владлена Попкова. Як завжди чарівна. Після короткої розмови про життя і посмішки допитливому Тарасику повідала, з чим прийшла. Вона має намір звернутись у партійні органи з розкриттям сексуальних оргій, що організувались на кафедрі спільно з кафедрою наукової організації праці. А тепер питає мене, чи підтримую я її намір, бо інші комуністи дали на це згоду. Її відчайдушність свідчила, що вона на грані божевілля. Я їй відповів розлого:

— Шановна Владлена Петрівна, ми всі смертельно стомилися. Оponentи надзвичайно сильні. В межах області сильніших немає. Коли я стомлений прихожу додому і мене накриває відчайдушна слабкість, я ловлю себе на тому, що у мене з'являються якісь зрадливі думки. На кшталт: кинь все, прийми їхні умови і тікай у інший заклад. Приймаю п'ятдесят крапель настойки валер'яни. Міцно засну. А на ранок, як піонер: «Готов к труду и обороне». Ніяких відступів. Почнеш тікати — будуть доганяти і бити. Краще буду битись лицем до лица. Ваш намір — показник вашої втоми. Переходьте

вечором на валер'янку. Спіть міцно. І ви зрозумієте, що секс у партійній справі зайвий. Це по-перше. А по-друге, я на кафедрі людина нова. Я нічого з того, що ви сказали, не бачив. А в народі кажуть: мовчи глуха, менше гріха. А те, що я бачив, коли вечором після лекції зненацька заходив на кафедру, то поодинокий випадок. До того ж ці вправи мене не дратують. Люблять один одного. Хай люблять. Мені ні холодно, ні жарко.

— Але ж у нього жінка вдома, інвалід з часів народження дитини...

— Вибачайте, Владлена Петрівна, я не здатний на вульгарність. Непристойні методи не посилять нашу боротьбу.

Вона пішла. Розумію, була скривджена. Але чи то валер'янку прийняла, чи то моя позиція на неї вплинула, вона більше не поверталась до цієї розмови, і секс як аргумент не виникав.

Літо 1973 року для нашого колективу було жарке вдвійні. І з боку неба, і з боку партійних колективів. По-перше, стало відомо, що Лопата здійснив круїз по морю з важливим гостем з Інституту марксизму-ленінізму, що в Москві, і готується підвищувати свою кваліфікацію саме там.

По-друге, стало відомо, що партійні комітети прийняли рішення про розпуск партійної організації кафедр суспільних наук, як невдалого експерименту, і закріпити суспільствознавців за факультетськими кафедрами. По-третє, стало відомо, що всіх полковників і підполковників запасу, колишніх політпрацівників перевели в інші підрозділи. Залишився один Антонов, заступник завідувача кафедри.

По-четверте, Едуард Фокеєв дав згоду на перехід в інший вуз.

По-п'яте, на кафедру запросили низку осіб з інших міст.

Часті походи Владлени Петрівни в обкомі партії ніяких суттєвих результатів не принесли. Мене поки що не чіпали. Але і люті місяці не було. Або щось не дозріло. Або чекають чогось. Було ясно одне: мене ізольовано. Один проти зграї зловтішних, кровожерливих осіб.

І ось те, чого не знав, але чекав. На другому тижні після початку навчального року мене запросили до міськкому партії, що розташовувався у правому крилі будинку сталінського стилю на Куликовому полі. До секретаря Людмили Пахомівни Макаренко. Вона неначе у Лермонтова: «Прекрасна, как ангел небесный, как демон, коварна и зла».

Як належить, прийшов на 15 хвилин раніше. Мене попросили почекаати у приймальні. Незабаром розпочалась дивна річ: один за

одним до кабінету секретаря стали заходити ректори одеських вишів. Я крадькома, так щоб не зустрічались наші погляди, спостерігав за ректорською навалою. Ось, захопившись, ледве виніс на третій поверх свій важкий живіт ректор університету ім. І. І. Мечникова Богатський, спокійно, поважно зайшов ректор політехнічного Заблонський, ректор інституту народного господарства Бородатий і ще, і ще заходили. Зайшов юрист університету. Якщо це заради мене, — то замислене щось серйозне. Я почав себе заспокоювати і налаштовувався на рішучу, принципову розмову. Але складати свою моральну зброю не збирався.

Через певний час запросили мене. Напроти вхідних дверей з протилежної сторони просторого кабінету стояв стіл секретаря, за ним з серйозним видом сиділа Макаренко. Зліва від входу за довгим, масивним, під червоне дерево столом з двох боків розташувались ректори. Я привітався. Макаренко жестом руки запропонувала сісти на один зі стільців, що вишикувались по ліву руку під найближчою стіною. Для таких, як я. Запрошених. Я сів. Вона розпочала.

— Григорію Івановичу, у своїх листах до міськкому і обкому партії ви справедливо відмічали, що на кафедрі наукового комунізму політехнічного склалась ненормальна обстановка. За цей час дещо зроблено для її оздоровлення. Значну частину викладачів переведено в інші підрозділи. Тепер черга за вами. Кажуть, що партгрупорг кафедри буде себе поводити по-іншому, якщо вас не буде на кафедрі. Ми, порадившись, пропонуємо вам перейти в інститут народного господарства на посаду доцента. Там вам будуть створені комфортні умови для вашої викладацької і наукової роботи. Як ви дивитесь на нашу пропозицію?

Я хоч і не очікував на таку пропозицію найрозумніших людей в Одесі, але неначе з рушніці випалив, неначе у мене була заготовлена відповідь.

— Ніяк.

— Чому? — запитала секретар

— Тому, що у політехнічному я знаходжусь на посаді доцента кафедри, а вченого звання доцента у мене немає. У разі переходу в нархоз мені доведеться розпочинати все спочатку, втративши стаж, необхідний для розгляду питання для присвоєння вченого звання доцента.

— А що скаже юрист? — спитала Макаренко.

Юрист відповів:

— Товариш Гончарук правий. Але це питання можна розглянути в інституті народного господарства за рік, не гаючи часу, а не так, як це робиться у політехнічному уже три роки. Так що, Григорій Іванович якщо втрачає, то рік, не більше.

— Не отримувати рік двадцяти відсотків додатково до зарплати для моєї сім'ї і для мене особисто, враховуючи мої часті відрядження в обласні архіви, то суттєво.

— Григорію Івановичу, але заради оздоровлення ситуації на кафедрі ви можете пожертвувати двадцятьма відсотками від заробітної платні, — наполягала на своєму секретар.

Я мовчав. Вона звернулася до ректорів, що вони скажуть.

— Григорій Іванович виступає як заправський юрист-крючкотвор. З ним важко не погодитись, — сказав ректор політехнічного Костянтин Іванович.

— А що скаже ректор інституту народного господарства? — спитала секретар.

— Я можу пообіцяти Гончаруку нормальні умови роботи у разі його переходу до нас.

— У мене до вас питання, Василю Порфіровичу, — майже перебив я Бородатого, — а ви можете гарантувати, що ваша вчена рада таємним голосуванням обере мене, перебіжчика, на посаду доцента?

— Ні.

— Дякую поважне зібрання за консультацію, — сказав я і вийшов з кабінету.

Коли я йшов повільно через Куликове поле у напрямку політехнічного, в моїй голові штовхались різні думки, викликані цим надзвичайним явищем, організованим міськкомом, очевидно, з дозволу або за поради обкому партії. Я спробував ці думки покликати до порядку і розташував їх таким чином.

Перше. Винесення мого питання на таке почесне зібрання свідчить про крах, провал задумів і дій Макаренко перевести мене за допомогою рішення бюро міськкому партії в інший вуз. Тут могли спрацювати дві обставини: або партком політехнічного з якоїсь причини не спромігся прийняти звернення до міськкому з проханням про перевід мене, або обком партії скоригував намагання Макаренко знехтувати адміністративною стороною переведення, бо тільки Міністерство освіти могло здійснити такий перевід при обов'язковому поданні моєї заяви.

Друге. Поведінка ректорів не виправдала наміри Макаренко (чи може вона була тільки виконавцем волі обкому). Фактично ректори провалили затію партійних органів. Секретар отримала дошкульний удар. Фіаско.

Третє. Я чомусь, здається зайве, був задоволений своєю поведінкою, точніше, непохитністю і рішучістю в цій короткій перепалці з учасниками зібрання. Навіть подумалось: невже дадуть спокійно працювати.

Четверте. З'явилась якась гордість за поведінку ректорів. Мовчання одних і репліки інших свідчили про високий рівень почуття відповідальності цих людей у прийнятті чи неприйнятті рішень.

При підході до політехнічного інституту у мене виникло якесь застереження: мовляв, не надійся, Гончарук, що Макаренко змиритись зі своєю поразкою. Будь готовий до нових випробувань. Радіти нема підстав.

Нові атаки не забарились. Вони розпочались з якогось масового відвідання моїх лекцій і семінарів членами кафедри, в тому числі і новоприбулими. Спочатку не розумів сенсу цього явища. Здавалось, дев'ять комісій на рік з перевірки якості змісту і методики викладання навчальної дисципліни достатньо, щоб мене залишити у спокої. То навіщо нова хвиля контролю, якщо перша завершилась для мене позитивно і невдало для її організаторів? І ще дивина: мовчать про оцінки і не пишуть нічого у журналі взаємовідвідувань. Що це могло означати? Відповідь я узнав, коли прочитав оголошення про те, що на наступному засіданні кафедри буде слухатись мій звіт з усіх видів робіт на предмет рекомендації про присвоєння мені вченого звання доцента. На перший погляд, постановка питання правильна. Стаж перебування на посаді доценті утричі переважає необхідний. Але чому мене ніхто не попередив про чиєсь рішення саме тепер порушити це питання? Ці нестиківки насторожували мене і схилили до думки про нечистоплотність затії власне керівництва кафедри чи когось з вищих посадовців або партійних діячів. Звіт я зробив. Почалось обговорення. Виявляється, що мої втішні успіхи у науковій, публікаційній, виховній і громадській діяльності не що інше, як делячество, «а я власне вірець деляги». Для мене не тільки цей ярлик був новиною, а саме слово, поняття деляга, делячесвто чув вперше в житті. А зв'язок був несподіваним: захоплення Гончарука делячеством негативно впливає на навчальний процес, на якість лекцій і семінарських занять. Все

стало для мене ясно: і мета масового походу на лекції і семінари, і гра в мовчанку про результати відвідування занять, і відсутність записів у журналі взаємовідвідувань. За всіма ознаками здійснюється зговір проти мене з залученням нових колег. Голосували. «За» одна Попкова. Як хочеш, Гончарук, тлумач те, що трапилось, а очевидно одне: колектив кафедри вважає, що ти не достойний звання доцента. Саме з такою інформацією майже побіг по переходу між головним та адміністративним корпусами в партком виконуючий обов'язки завідувача Антонов. Не складно було уявити, як від задоволення потирає руки Макаренко, мовляв, не хотів Гончарук через рік отримати звання доцента в нархозі, то тепер невідомо, чи отримає він його взагалі.

Складно розповісти на папері про мій душевний стан. Сказати одним словом пригнічений, то нічого не сказати. Тут було все: відчуття підлого зговору з боку керівництва кафедри, обурення поведінкою ізоляції від колективу кафедри, ганебні чутки по інституту про неповноцінність Гончарука як викладача, зловтішність низки колег з інших кафедр суспільних наук тощо. Треба було відпрацювати лінію своєї поведінки в цих умовах. А передусім взяти себе в руки, поводити себе так, неначе нічого не трапилось, знайти в собі сили жартувати і побільше помічати смішних сторін у поведінці і діяльності тих, хто голосував проти, і наспівувати слова з пісні хокеїстів «главные матчи не сыграны». А в заключному слові на засіданні кафедри сказав: ваша нищівна надумана критика моїх лекцій і семінарів принуждає мене у порядку взаємовідвідувань ходити до вас на заняття і повчитись у вас. Тільки прошу: готуйтеся, як слід, щоб я марно не витрачав часу. Мої враження про ваші педагогічні, професійні здібності читайте у журналі взаємовідвідувань лекцій і семінарів.

Але сталася дивна річ: я не відчув відчуження до мене ні з боку колег з кафедр суспільних наук, ні з боку керівництва механіко-технологічного факультету, де я читав лекції і керував семінарськими заняттями, ні з боку ректорату, ні з боку партійного комітету інституту. Навпаки. Були підтримуючі мене добрі посмішки. Гумор, навіть сарказм у бік керівництва кафедри і колег-зловтішників. Більше того. Незабаром мене викликали на засідання парткому, на якому були ректор і проректор з навчальної роботи Олександр Михайлович Коритін. Слухалось питання про посилення виховної роботи серед студентів. Після короткої доповіді секретаря парткому слово попросив проректор Юрій Сергійович Денисов і запропону-

Юрій Денисов

вав наступне: «У вишах Одеси створюються і уже добре зарекомендували факультети громадських професій, пропоную створити університет громадських професій в ОП і призначити його ректором комуніста Григорія Івановича Гончарука, який успішно керує факультетом лекторської майстерності в міському народному університеті Одеси. З свого боку, ректорат виділяє йому кабінет у головному корпусі. Це кімната № 305, поруч з кафедрою наукового комунізму. Більше того, наш ректорат замовив у Мукачівської фабрики меблі на всі кафедри суспільних наук, у тому числі і

для кабінету майбутнього керівника університету громадських професій». Для мене таке доручення здавалося втішним, приемним і я погодився.

За п'ять років в УГП мені вдалося залучити до керівництва факультетом не тільки здібних організаторів й здібних вчених, викладачів, а також тих, що горіли бажанням працювати зі студентами поза академічним часом, допомагати їм самовиражатись у тій сфері лекторської тематики, яка їм ближче до розуміння, до сприйняття душею. Ректор видав наказ, за яким в середу четверга пара належить в основному слухачам УГП, і не рекомендував завантажувати студентів іншими видами робіт. Сказати, що інтерес студентів до громадських професій був значним, мало. Він був шаленим. Про наші успіхи писали газети «Одеський політехнік», «Чорноморська комуна», «Вечерня Одеса». Наведу мою статтю з Василем Струтинським в журналі «Трибуна лектора» (№ 2 за 1976 рік). Це науково-методичне видання Товариства «Знання» Української РСР (с. 39–40).

Громадську професію — кожному політехніку «Передбачити даліше вдосконалення підготовки і підвищення кваліфікації господарських кадрів»

(З проекту ЦК КПРС до XXV з'їзду «Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки»)

При Одеському ордену Трудового Червоного Прапора політехнічному інституті на базі факультету громадських професій, школи лектора-міжнародника й гуртка, що писав історію комсомольської організації інституту, створено університет громадських професій (УГП). За останні роки він підготував не одну тисячу юнаків і дівчат до тієї чи іншої громадської діяльності. За активну участь у Всесоюзному огляді народних університетів нагороджений грамотою Одеської обласної організації Товариства, а рада сприяння народним університетам постановила узагальнити досвід нашої роботи й поширити його в інших вузах області.

В чому секрет популярності УГП серед студентів-політехніків? Очевидно, в тому, що вони тут мають змогу не тільки розширити свій політичний кругозір, підвищити культурний рівень, а й здобути навички агітаційно-пропагандистської, організаційно-масової роботи. На факультетах лектора-міжнародника, пропагандистів економічних, правових, естетичних, соціологічних знань, героїко-патріотичних традицій радянського народу, соціалістичного способу життя юнаки й дівчата здобувають уподобану громадську професію, яка обов'язково стане їм у пригоді як майбутнім керівникам соціалістичного виробництва й громадським діячам.

Навчання розраховане на два роки й будується на основі програм, розроблених товариством «Знання» з урахуванням специфіки нашого вузу. При їх складанні широко використовувався досвід роботи народних університетів міста, брались до уваги можливості первинної, районної та міської організації Товариства.

У програмах дві частини — загальноуніверситетська й факультативна: перша включає коло проблем, які в однаковій мірі повинні опанувати слухачі всіх факультетів, друга розкриває секрети конкретної спеціальності. Особлива увага — методиці пропагандистської роботи. Читається курс про ораторське мистецтво, слухачі вчаться правильно визначати тему виступу, складати план, добирати літературу, опрацьовувати текст лекції, з урахуванням специфіки

аудиторії застосовувати технічні засоби пропаганди. Вони оволодівають методикою рецензування. Письмова оцінка текстів лекцій своїх колег нарівні з висновком декана факультету є документальною підставою для виходу з нею в масову аудиторію.

За програмами, визначеними методрадами й затвердженими на засіданні ради УГП, декани факультетів розробляють плани й розклад занять. Протягом року передбачено по 40 годин лекційних і практичних. До читання лекцій залучаються передусім викладачі нашого інституту — члени Товариства, а також передовики виробництва, вчені з Москви, Києва, інших міст. Свої знання й лекторський досвід передають слухачам університету декан факультету етики й естетики, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Одеського політехнічного інституту Р. Г. Вайчук, декан факультету соціалістичних сімейно-побутових відносин, завідувачий студентським профілакторієм М. І. Вільшанський, декан факультету економічних знань, кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки виробництва А. М. Власов, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Є. Д. Жарков, декан факультету соціологічних знань, старший викладач кафедри наукової організації праці В. О. Семов, кандидат економічних наук, доцент кафедри наукового комунізму В. П. Попкова — загалом понад 40 викладачів інституту, а також науковці інших одеських вузів — доктор юридичних наук, професор Є. В. Додін, доктор медичних наук, професор К. В. Маскетті, кандидат юридичних наук, доцент М. П. Орзих, кандидат юридичних наук, доцент М. О. Єльчанінов, ректор міського народного університету лекторської майстерності, кандидат філософських наук, доцент Г. Т. Файн.

Прізвища викладачів зазначаються в планах і розкладах. Про свою роботу в УГП вони ведуть записи в спеціальних книгах громадських доручень, що зберігаються на кафедрах. Є також книга реєстрації взаємовідвідувань занять, відгуків колег. Такі взаємовідвідування з наступним обговоренням на методрадах — дуже ефективна форма обміну досвідом.

Важливою складовою частиною навчального процесу є практичні години. На семінарах майбутні пропагандисти знань роблять доповіді, беруть участь в рецензуванні лекцій своїх товаришів, аналізуючи не тільки зміст, а й методику всього публічного виступу. Це є своєрідною пробою сил перед виходом на трибуну в трудових колективах, молодіжних аудиторіях міста, області. Найкраще підго-

товлені зараховуються в студентські агітацони для поїздки з лекціями на підприємства, будови, в колгоспи. Так, молоді пропагандисти з факультету лектора-міжнародника М. Василенко, Ю. Сенюк, В. Мурашкін, Ю. Галик та інші побували в Тюменській, Волгоградській, Ровенській і Полтавській областях. Їх виступи слухало більш як сто тисяч чоловік.

Міцно ввійшов у практику реферативно-дискусійний метод занять. Змістовні реферати підготували слухачі вищезгаданого факультету Р. Приходько, Л. Назарова. Доповідь В. Домбровського на тему «Внутріполітичне становище в КНР» викликала жваве обговорення й глибокий аналіз багатьох антисоціалістичних явищ у сучасному Китаї. На факультеті економічних знань були всебічно розглянуті реферати М. Самойлюка, Л. Шкурикової та О. Бойцовой — «Вдосконалення організаційної структури управління виробництвом», «Застосування АСУ на основі ЕОМ у зв'язку з сучасною науково-технічною революцією», «Використання основних виробничих фондів на підприємстві». Слухачі факультету правових знань В. Жолуденко й Т. Макарова зробили повідомлення «Правове становище молодого спеціаліста», а О. Машенко та Н. Косолапова — «Причини випадків злочинності серед неповнолітніх». Добре організовано роботу також на факультетах етики й естетики, соціологічних знань.

Важливий метод закріплення навчального матеріалу — широка участь слухачів у пропагандистсько-агітаційній діяльності. Всі вони перед виробничою практикою одержують завдання прочитати ряд лекцій, провести бесіди, допомогти в роботі громадським організаціям. Майбутні економісти, крім цього, ознайомлюються з економічним життям підприємства, правознавці — з особливостями правового стану, соціологи збирають конкретний матеріал, узагальнюють і порівнюють його з даними про інші підприємства, щоб з'ясувати оптимальну структуру виробничого колективу.

Університет допомагає виявити громадські нахили й здібності майбутніх спеціалістів. Найкраще підготовлені слухачі дістають право на читання лекцій і проведення бесід у колективах, школах міста і області. В квітні 1975 року такі студенти виїздили в Ананьївський, Балтський, Котовський і Кодимський райони області, виступали перед робітниками промислових підприємств, трудівниками сільського господарства, учнями профтехучилищ і загальноосвітніх шкіл. Високу оцінку і вдячність аудиторії заслужили агі-

тайці В. Домбровський, В. Гребенюк, В. Марченко, О. Машенко, В. Жолуденко та інші.

Змістовно проходять науково-методичні конференції слухачів університету: вони обмінюються досвідом оволодіння методикою роботи пропагандиста, громадського організатора. Особливо успішною була конференція «Патріотичний подвиг радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр. і його значення для комуністичного виховання молоді в сучасних умовах». Було прочитано кілька ґрунтовних доповідей і рефератів з використанням діафільмів, діапозитивів, звукозаписів. Так, Р. Приходько зробила широкоілюстровану доповідь «Комуністична партія — натхненник і організатор перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні». Розповідаючи про те, як комуністи піднімали народ на боротьбу з фашистськими окупантами, вона через діапроектор показала на екрані кольоровий плакат «Родина-мать зовет!», документальні знімки — виступ М. І. Калініна перед трудящими, бесіду Л. І. Брежнєва з солдатами, а в цей час з наростаючою силою лунала з програвача крилата пісня «Вставай, страна огромная!..» Вміло застосували технічні засоби пропаганди також М. Волков, висвітлюючи тему про мужність і героїзм радянських воїнів, С. Чепак і С. Ошмянський, розкриваючи самовіддану працю наших людей в тилу.

Наприкінці навчального року відповідно до проведеної слухачами роботи, зафіксованої в журналі успішності, їм виставляється залік. Вручення дипломів єдиного зразка, виготовлених правлінням Республіканського товариства «Знання», відбувається в урочистій обстановці.

Ми підтримуємо зв'язок з багатьма випускниками минулих років. У своїх листах вони з вдячністю говорять про те, що дав їм університет для формування рис, необхідних керівникові виробничого колективу, розповідають про свою громадсько-політичну діяльність.

Г. Гончарук, доцент Одеського політехнічного інституту, член комісії по лекційній пропаганді серед молоді при правлінні обласної організації товариства «Знання», ректор університету громадських професій, **В. Струтинський**, декан факультету правових знань університету громадських професій.

Сильною стороною діяльності нашої УГП була участь в його роботі відомих постатей з столиць Союзу і республіки. Вони охоче їздили до Одеси по путівках Товариства «Знання», а керівництво цієї

організації направляло їх до нас, звичайно, за гонорар. Пам'ятаю такий випадок. Якось у середу, переконавшись, що заняття на всіх факультетах розпочались, я з якогось приводу попрямував по переходу з головного навчального корпусу в адміністративний, а назустріч майже біжить ректор інституту Костянтин Іванович Заблонський. Ледве переводячи дух, підвищеним голосом накинувся на мене:

— Що ж ви мене не попередили, що зараз виступає у вас кореспондент газети «Правда» Богма? Ви що забули, яку він зіграв роль у долі ректора університету ім. І. І. Мечникова?¹

Не дочекавшись моєї відповіді, Костянтин Іванович побіг в 237 аудиторію, де лекцію читав цей кореспондент. Були й інші курйози. Якось при випадковій зустрічі накинувся на мене професор з хіміко-технологічного факультету Варламов:

— Гончарук, яке ви маєте право займатись дискваліфікацією наших спеціалістів. Мій аспірант Соколов покинув працювати над дисертацією з хімії і захопився темою з історії, яку ви йому дали.

Я потиснув плечима і відповів:

— Це не я його заохотив, а його дослідницьке покликання.

Пізніше слухач УГП В'ячеслав Соколов став кандидатом, потім доктором історичних наук, а випускник радіотехнічного факультету Микола Василенко доктором юридичних наук, його сестра випускниця хіміко-технологічного факультету Світлана Василенко кандидатом історичних наук і доктором політології. Були й інші пригоди.

А тепер наступав час повертатися до моїх внутрішньокафедральних справ. Про це коротко. Схематично. Прикметним було те, що яка б комісія по лінії ЦК Компартії України не з'являлась в нашому місті, у якомусь вузі, міськкомі партії, секретар Людмила Макаренко обов'язково направить її до мене на заняття. Та досягти своєї мети партійному керівникові не вдавалось. Кожного разу комісія ставила мені позитивні оцінки. А Володимир Федорович Панібудьласка, доктор історичних наук, завідувач Київського інституту будівництва і архітектури, що був у складі комісії, поставив мені «відмінно» і за лекцію, і за семінарські заняття. Після цього Макаренко на деякий час заспокоїлась. Але не назавжди. Про це згодом.

¹ І К. І. Заблонський мав на увазі статтю О. І. Богми в газеті «Правда» «Иждержки доверия», опубліковану 17 травня 1970 року, яка послужила поштовхом для переслідування ректора Одеського університету ім. І. І. Мечникова О. І. Юрженка.

Серед суспільствознавців політехнічного інституту і міста поширились чутки, що завідувач нашої кафедри Петро Лопата, який перебував в Інституті марксизму-ленінізму при ЦК КПРС у Москві досяг неабияких успіхів у написанні докторської дисертації і має всі шанси залишитись у цьому закладі на посаді старшого співробітника. Очевидно, ці чутки мали підстави, бо на кафедрі активізували свою зовнішню діяльність по лінії партійних колективів виконувач обов'язків завідувача Антонов і партгрупорг Попкова. Їх бачили у нашому парткомі і в міськкомі, і в обкомі партії. Чутки підтвердились. У кінці січня 1974 року Лопата привіз свій звіт з печаткою московського Інституту про підготовку першого варіанту докторської дисертації і прохання направити його на постійну роботу саме в цей заклад. Він зробив прощальний обід у напівресторанному залі будинку Міжрейсової бази моряків, що на проспекті Шевченка, де тепер апеляційний господарський суд. Серед інших запросив і мене. Не знаю чому. Можливо, тому, що мої здобутки у справі написання докторської в Києві підштовхнули його до роботи над докторською. Коли мені надали слово для тосту, окрім побажань в головному — завершені і захисті докторської дисертації, ще й пожартував:

— Накінець в Москві у мене буде своя надійна людина.

Присутні вибухнули сміхом.

А ось надії Антонова і Попкової не збулися. Новим завідувачем кафедри призначили кандидата філософських наук, доцента з університету ім. І. І. Мечникова Михайла Миколайовича Мацюка. Я його знав. Він мені в університеті викладав атеїзм. А прийде час і у якийсь публікації він мені буде дорікати, що я забув Бога. На перший погляд здоровий, а як пізніше виявилось — ні, масивний, товсті ноги, до того ж клишоногі. Крокував важко. Очі часто були червоні, особливо весною. За моїми уявленнями, саме таким мусить бути класний биндюжник. Любив смачно їсти. Відверто кажучи, я не пов'язував надії на краще з таким завідувачем. З тієї простої причини, що я вже переживаю на цій кафедрі і відомо з життя інших кафедр. А саме: якщо завідувач не доктор, не професор, то він, як кажуть, кістками ляже, а нікого не пустить зі своїх підлеглих у доктори. Доктор — загроза його спокою. А Мацюк, скажімо так, не страждав докторськими ознаками. А це означило для мене: бути біди. Він, познайомившись з науковою тематикою членів кафедри, назвав свою: «Типологія керівників різних підрозділів і установ».

Я не бачив в цій темі потенціалу докторської дисертації, як кажуть, вона мені представилась не дисертальною. Але члени кафедри схвально відгукнулись на його новшество. Від першої дружини у нього був син, але, як мені здавалось, він його не любив. Одного разу каже:

— Прийшов до мене син. На столі була пляшка горілки. Син налив повну склянку і хотів випити. Я його зупинив окриком: «Постав склянку на стіл. Зароби сам, тоді пий».

Мав другу жінку Катерину. Крупну. Йому під стать. Мацюк миттєво подружився з Єфимом Яковичем Родіоновим. Він прибув до Одеси з якогось міста в Росії. По плече без лівої руки. Але занадто молодий, щоб бути інвалідом війни. З'ясувалося, Родіонов родом із Вилкового, що на Одещині, а руку втратив у результаті падіння з горища батьківської хати. Високий, стрункий, міг бути красивим, але алкоголь часто робив його обличчя рожевим. Мав декілька дітей від різних жінок. Остання чи передостання Рая була красивою татаркою. Він її привіз чи то з Казані, чи то з Саратова. Народила йому сина Руслана, але він незабаром помер. Прибулий на кафедру за рекомендацією міськкому партії для кадрового посилення майже зразу отримав квартиру. Мацюка і Родіонова можна було часто бачити після роботи на вулиці рожевими. Як любив висловлюватись Родіонов, вони інколи приймали біоміцин. Тобто біле міцне. Вино.

Але була ще одна слабкість у Мацюка. Ходити зі своєю Катериною до підлеглих в гості по вихідних днях. Настала черга і до мене. Прийшли. Ніна накрила стіл. Я приніс горілки, і білого міцного, і пива. Як у анекдоті. Коли спитали: батюшко, що ви будите пити, горілку, чи вино, він відповів:

— І пиво теж.

Коли гості добре випили і закусили, Мацюк повів якісь просторі, нічого не варті розмови. А потім несподівано мене спитав:

— Григорію Івановичу, ви знаєте, що я досліджую типологію керівників. Вони, керівники, бувають різні. Авторитарні. Демократичні. Зі змішаним стилем керівництва. А як по-вашому, який у мене стиль керівництва?

Я не подумавши:

— Циганський

— Чому циганський? Як це?

— Коли подумаю, тоді скажу.

Гості заметушилися і поспішили до тролейбусної зупинки. Я їх супроводив. А сам поставив собі запитання: «Якщо Мацюк буде наполягати, щоб я йому пояснив, що за моїм визнанням у нього циганський стиль керівництва, то що йому сказати? І тут же народилась відповідь: А ходити по вихідних попід хати, фактично щоб пообідати, як назвати?»

Незабаром Родіонов почав збирати кошти на подарунок і обід до дня народження Мацюка. Місце теж знайшли не затратне. На дачі Борщевського, що в Аркадії.

Час плинув. А я все не мав звання доцента. Вже набридло відповідати і зловтішним і порядним людям, чому я не доцент. А що скажеш? Не дають, бо погано читаю лекції. Ходив до колег, але доброго нічого не навчився. Навіть з'явилось побоювання, що можу прийняти від них щось для мене не підходяще. Про це поки що не писав у журналі взаємовідвідувань. Чогось чекав. Зріло переконання, що питання про присвоєння звання доцента навіть завідувач не збирається порушувати. Йти до ректорату поскаржитись не хотілось. Ні, не тому, що там не зрозуміють мене, а тому, що не стануть втручатись в дії міськкому партії стосовно мене. У ректораті і без мого доносу знали про мої проблеми. Але партійні органи курировали кафедри суспільних наук, і ректорат їх остерігався. У мене поволі визрів свій план дій. Я наважився спровокувати ситуацію, щоб розв'язати ректору руки. Як це сталося, розповім по порядку.

Прийшов до завідувача з проханням включити в парядок денний наступного засідання кафедри пункт про рекомендацію про присвоєння Гончаруку вченого звання доцента. Він поморщився. Напевне, не очікував такого прохання. А потім запитав:

— А ви впевнені, що колеги вас рекомендують?

— Не рекомендують, то хоч розважать мене. Маю намір висувати це питання до ста разів.

Він погодився послухати мій звіт. В оголошенні повідомлялось, що за десять днів на засіданні кафедри будуть слухати моє питання. І знову ажіотаж. Знову поперли на лекції і семінари. Ходили новий завідувач, Родіонов, Чалий, якій втік з Києва від дружини з двома маленькими дітьми, йому вже обіцяли в Одесі квартиру. Казали, що у нього надто впливовий брат в керівних органах в українській столиці. Ходили й інші новачки, а також кафедральні старожили. Радились між собою у менш видимих місцях, про щось перешіптувались у викладацький. Я спостерігав за цією комедією з легкою

посмішкою. Для мене було і так ясно, що вони мене не рекомендують, але мені конче був потрібний сам факт nereкомендації. Вони про це не здогадувались, як напевне не здогадуєшся і ти, читачу.

Що говорили на засіданні, я не сприймав в серйоз. Чекав голосування. Воно сталося. Мене підтримали Владлена Попкова, партгрупорг, з новачків — Василь Струтинський, мій студент по університету ім. І. І. Мечникова, Валентина Левченко, випускниця Київського університету минулого року. Але більшість була проти. Я відразу попросив дозволу залишити засідання. Завідувач спитав:

— Яка причина?

— Ви ж називаєте мене ділягою. Тож на мене чекають невідкладні справи.

Не дочекавшись дозволу, я вийшов з викладацької і попрямував до 44-го відділу зв'язку, що на вулиці за рогом хімічного корпусу. Взяв бланк телеграми і написав те, що визрівало вже більше двох тижнів.

«Київ, Хрещатик, № 34. Міністру вищої і середньої спеціальної освіти України.

Упродовж тривалого часу позбавлений умов для нормальної роботи. Цькування, утиски, дискримінація. Допоможіть ректорату навести порядок на кафедрі. Прошу Славінську не направляти. Доцент кафедри наукового комунізму Одеського політехнічного інституту Гончарук»

Ідучи повз головний навчальний корпус додому, зустрів Владлену Петрівну. Засідання завершилось. Вона сказала: «Григорію Івановичу, у мене немає більше сил вас підтримувати. Помиріться з завідувачем і прийміть його умови». Казали, що вона була на прийомі у секретаря обкому Анатолія Чередніченка і той пообіцяв її сина Васю після закінчення історичного факультету залишити в університеті в обмін на те, що вона вийде з боротьби в політехнічному інституті.

На другий день за розкладом у мене на другій парі лекція, а на третій семінарське заняття. Підходячи до своєї аудиторії № 223, що в головному корпусі (то була Ленінська кімната), я був вражений тим, що біля входу стояли наш завідувач методичним кабінетом Володимир Фірсенков і ще двоє незнайомих чоловіків. Фірсенков мене їм представив. Один, що старший, протягнув, мені руку і назвався: заступник міністра вищої і середньої спеціальної освіти України Дзьобко. Інший назвався старшим науковим співробітником Інституту Академії наук України. Призвіще армянське. Забув.

Заступник міністра сказав, що міністр їх направив у відповідь на мою телеграму. Вони вже були у ректора, а зараз хочуть відвідати мої лекції і семінарські заняття. Незабаром прозвучав сигнал про закінчення перерви і я жестом руки запросив їх до аудиторії, а студентів повідомив, що у нас присутні поважні гості з міністерства України.

Трибуна лектора стояла на підмостку перед дошкою за три метри від вікна, що виходило на проспект Шевченка. Коли студенти заспокоїлись, я з трибуни жбурнув свою папку на підвіконня. Неначе не потрібний для лекції елемент. Після лекції перерва 20 хвилин. Я запросив киян до кафе «Чайка», що на цьому поверсі неподалік нашої аудиторії. І що почув у відповідь, то не забуду, поки живу. Дзюбка каже:

— Ні, Григорію Івановичу, частувати будете не ви, а ми. Ми отримали прекрасне задоволення від лекцій. З нас причитається.

Кияни побажали бути присутніми і на семінарі. Після третьої пари ми всі пішли на кафедру, де на моє здивування зібрався весь колектив кафедри, а також проректор з навчальної роботи Олександр Михайлович Коритін, доктор наук, професор, фронтовик.

Засідання відкрив завідувач кафедри Мацюк і відразу запросив до слова заступника міністра. Він розповів про зміст моєї телеграми, розпорядження міністра про їх відрядження і про те, що йому вдалося з'ясувати про мене в ректораті. Наступні його слова теж до кінця життя врзались в мою пам'ять:

— Ваш кафедральний класик розповсюджує чутки, що у голові Гончука шарики не на місці. Після прослухання його лекції хочу запевнити вас, — з цими словами він подивився на Макса Золотарьова, — у нього шарики на місці, а у вас ні. Якби у вас шарики були на місці, ви так не говорили б про людей взагалі. Багато говорити не стану. Скажу тільки: за змістом, за методикою читання, за поведінкою лектора лекція відповідала всім вимогам щодо лекцій у вищій школі. Ми обоє поставили Григорію Івановичу «відмінно». А про семінарські заняття скаже мій колега.

Колега повідомив про бездоганну активність і готовність до відповідей студентів, про цікаві, змістовні реферати двох студентів і сказав наступне:

— У нас тільки одне зауваження доценту Гончуку: він ні разу не встав з-за столу. Тому за семінарське заняття ми йому ставимо оцінку «добре».

Потім слово взяв Олександр Михайлович:

— Хочу спитати завідувача кафедри доцента Мацюка: Ви обіцяли нам навести на кафедрі порядок. Де він? Як шельмували до вас Гончука, так і продовжується тепер. Більше того, ви, як кажуть, без року тиждень читаєте науковий комунізм, а ставите Гончуку незадовільні оцінки. Він уже три роки ходить у чорному тілі на посаді доцента, а ви приймаєте одне за одним рішення про те, що він не достойний вченого звання доцента. Гонарук написав монографію. Ректорат направив у міністерство листи з проханням включити її в план видань. Докторська дисертація у стані завершення. А ви замість того, щоб допомогти йому, всліяко цькуєте його, боїтесь, щоб не досяг більше вашого. Ми в ректораті прийняли рішення: розглянути на вченій раді інституту питання присвоєння Григорію Івановичу вченого звання доцента при негативному протоколі кафедри. На цьому засідання вченої ради обговоримо і поведінку завідувача кафедри доцента Мацюка. Ректорат щиро дякує міністерству вищої і середньої спеціальної освіти за оперативну і висококваліфікаційну допомогу нам у наведенні порядку на кафедрі наукового комунізму.

Цими словами Коритін закінчив свій виступ і запросив киян до ректорату.

Я вийшов на проспект Шевченка. Неначе пірнув в його різноманітний рух: тролейбусів, автобусів, легковушок, зустрічні потоки людей на тротуарах. Багато молоді. В основному студенти. Мені захотілося сподіватись, що серед них не буде таких людей, як більшість на моїй кафедрі. Радіти не було від чого. Було прикро за безпредметну злість колег. А у них є діти. Хіба такі батьки здатні виховувати молодь у справедливості, до якої надто чутливі діти? Проблема з доцентством вирішена. Але якою ціною. Зверненням до міністра. Крашого не міг придумати. То був, здавалось, єдиний вихід у боротьбі проти секретаря міськкому партії Макаренко. Та чомусь щойно минулі події не тримались довго у пам'яті. Поволі голову заповнювали нові, актуальні проблеми. Затвердження теми докторської дисертації в Києві і Москві та включення у план видань на 1975 рік монографії.

На другий день на кафедрі прочитав оголошення: «Завтра о 13 годині 30 хвилин засідання кафедри. Порядок денний: звіт доцента кафедри Г. І. Гончука про навчальну, наукову та виховну роботу» Причина такого засідання одна: рятувати реноме завідувача. Мит-

тево вирішую: у такій комедії брати участі не буду. Кажу завідувачу: «Я позавчора такій звіт зробив. За два дні нічого суттєво нового не відбулося. Якщо у нашому колективі є склеротики, то це їхні проблеми. До того ж у мене завтра немає занять. Я відчуваю душевний дискомфорт і маю намір відпочити від перенесених стресів один день». Завідувач зморщив своє обличчя биндюжника. Але промовчав. Сказати нічого. Пізніше Владлена Птерівна повідомила: засідання таки відбулося. Прийняли рішення рекомендувати вчентій раді інституту присвоїти мені вчене звання доцента. Одноголосно. Сам завідувач відніс протокол до вченого секретаря. Скука.

З нового тижня розпочав оббивати пороги видавництва. Директор одеського видавництва «Маяк» Дмитро Буханенко і його головний редактор Михайло Радянський в один голос: мовляв, ми не проти включення вашої монографії, але для цього потрібна команда з обкому партії. Іду в обком до відповідального за видавничі справи білоруса Бурдукевича. Навідріз відмовив. Для своїх партпрацівників не вистачає ні потужностей, ні лімітів. Сумно. В Одесі навіть зі своєю партійною, здавалось, актуальною тематикою ти, Гончарук, не потрібний. Не думай, що звернення до міністра викликало до тебе повагу з боку партійних клерків. Головні битви попереду. Згадав слова з пісні: «Ты только не споткнись на полдороге, товарищ сердце».

З ОДЕСЬКОГО ВОГНЮ В КИЇВСЬКЕ ПОЛУМ'Я

Тим не менш у 1974 році знайшлося місце і для позитивних емоцій. Неначе у фінській пісні: «В жизни всему уделяется место: рядом с добром уживается зло». Розпочну з добра. Перше. Позитивне. Вищою Атестаційною Комісією СРСР від 4 вересня 1974 року (протокол № 48/П) мене затверджено у вченому званні доцента. Москва не забарилася. А це означає, що мені бухгалтерія додає 20 відсотків до окладу. У матеріальному відношенні веселіше.

Друге. Позитивне. 10 квітня 1974 року у всесоюзній авторитетній газеті «Комсомольская правда» перший секретар Одеського обкому партії Павло Козир опублікував статтю «Вечный огонь» у якій цілий абзац відвів мені. Наведу його повністю.

«Студент Григорий Гончарук увлекся темой «Косомол Одесщины в годы первых пятилеток». Он был участником 1 Всесоюзного конкурса студенческих работ по проблемам общественных наук, истории ВЛКСМ и международного молодежного движения. Последовательно разрабатывая эту тему в курсовой и в дипломной работах, он затем защитил кандидатскую диссертацию «Деятельность партии по развитию трудовой активности комсомольцев и несоюзной молодежи в годы второй пятилетки». Сейчас доцент кафедры научного коммунизма Одесского университета Г. И. Гончарук пишет докторскую диссертацию, и он по-прежнему верен теме, выбранной еще на студенческой скамье. П. Козырь первый секретарь Одесского обкома КП Украины».

Зрозуміло, що матеріал першому секретарю підготував обком комсомолу. Але цей абзац викликав ажіотаж в парткомі університету ім. І. І. Мечникова. Технічна помилка, де замість політехнічного інституту написано Одеський університет, скаженіла університетських партійних керівників. Секретар парткому Леон Калустьян і член парткому завідувач кафедри наукового комунізму Микола

Щербаков прибігли в наш партком і стали скаржитись на мене, що я підсунув першому секретарю обкому партії фальшивий матеріал для його статті. Мене викликали в партком. Секретарем парткомом вже був Юрій Тодорцев. Він розповів мені про суть скарги. Калустьян і Щербаков в один голос:

— Гончарук, ми відмежуємося від тебе.

— Що скажете, Григорію Івановичу? — запитав Тодорцев.

— Юрію Костянтиновичу, по-перше, не вони від мене відмежовуються, а я від них відмежувався ще у 1970 році і не жалкую. Технічна помилка кореспондента «Комсомольської правди» не дає права університетським вояжерам турбувати наш партком і мене викликати з лекції. Ніяких матеріалів нікому я не давав, а працювати в університеті мені протипоказано. Там, за Лермонтовим, «чувствам мелким только жить, там не умеют без боязни ни ненавидеть, ни любить». Якщо ця похибка дратує, хай напишуть в редакцію газети і вона вибачиться. За те вам, Леон Хачикович, і вам, Микола Дмитрович, історія ніколи не пробачить злочин, що ви вчинили стосовно Олександра Івановича Юрженка, коли підсунули в газету «Правда» брехливий матеріал на порядну людину. Чия б корова мичала, а ваша б мовчала. Я не думаю, що перший секретар обкому буде в захваті від того, що партком університету бачить найбільш актуальним і головним в своїй роботі боротись з технічними похибками.

Після цих слів я побіг в аудиторію, щоб продовжити лекцію.

Третє. Позитивне. Людям старшого віку, хто пам'ятає радянську реальність, відомо, як важко було хоч на нетривалий час відвідати іншу країну. Справа доходила до трагікомічних курйозів. Наведу такий приклад. Той самий Євгеній Цимбал, якій після захисту докторської дисертації покинув політехнічний інститут і перебів в обком партії на посаду завідувача лекторської групи, про якого вже йшлося в цій книзі, щоб подивитися, як живуть люди за межами Радянського Союзу, оформився матросом чи кочегаром на одне з суден. Після повернення до Одеси йому оголосили сувору догану по партійній лінії, зняли з посади в обкомі і перевели на посаду директора музею інституту народного господарства, де він незабаром помер. Мені пощастило більше. Я поїхав в Болгарію не матросом, а науковим консультантом нашої делегації на спільний семінар радянсько-болгарської молоді в рамках розвитку місцевих зв'язків між містами-побратимами Одесою і Варною. Про мій виступ на семінарі писали болгарські газети, а також «Одеський політехнік» 26 жовтня 1974 року. Та не

можу не повідати читачу про випадок, що стався зі мною у Варні. Про це писалось у моїй книзі «Одеське протистояння» та вважаю за потрібне повторитись: «Для розкриття істини дослідник мусить використовувати всі доступні йому джерела, в тому числі й особисті враження, викликані в даному разі Русланом Боделаном. Вперше безпосередню розмову мені довелося мати з ним у жовтні 1974 року з приводу делікатного випадку, що трапився зі мною в Болгарії, у Варні під час участі у міжнародному симпозиумі, що проводився за сумісним планом Центрального Комітету ВЛКСМ та Центрального Комітету Димитровського комуністичного союзу молоді. Я був науковий консультант делегації Одеського обкому комсомолу.

Одного вечора до мене в номер зайшли двоє молодих болгар. Один з них — секретар Варненської організації ДКСМ. Він сказав: «Григорій Іванович, за удачний доклад хозяева симпозиума наградили вас книгами, которых нет в Советском Союзе». Перекладаючи книжки, серед яких були твори Олександра Солженіцина, Бориса Пастернака, мені спало на думку, що можливі ускладнення. Про це не могли не знати мої болгарські гості. Це викликало у мене сумнів у доцільності прийняти премію-подарунок. Моя відмова мотивувалася так: «В спецфондах (спецхранах) советских научных библиотек такие издания имеются. Мне, как ученому, разрешается пользоваться произведениями спецфонда. Целесообразнее подарить книги тем участникам симпозиума, которые не имеют доступа к этим фондам». Якесь шосте почуття підказало мені не інформувати гостей про те, що ці книги мною прочитані ще в студентські роки завдяки моїм знайомим морякам, що з-за кордону задовольняли мою зацікавленість.

Подякувавши гостям за увагу й гостинність й пригостивши їх кавою, я вибачився за те, що став предметом їхньої незручності.

Через кілька днів мене викликав до себе генеральний консул СРСР в Болгарії під приводом того, що я не представився йому як громадянин Радянського Союзу, начебто хтось з учасників симпозиуму йому представлявся. Моя відповідь була такою: «Мое поручение — научный консультант. Вопросами связей занимается руководитель делегации и отдельно для этого выделенные лица». «Ладно, — сказав генеральний консул, — прощаю вам эту оплошность. А сейчас, вот вам бумага, ручка, подробно напишите, почему вы отказались взять книги, которые предлагали болгары. Опишите их внешность. Когда и как это произошло».

Моя відповідь була такою: «Если вы знаете, что я отказался, то, наверняка, знаете почему. Меня настораживает ваша заинтересованность в том, чтоб те книги были у меня». У відповідь почув: «Если бы вы взяли книги, мы раскрыли бы канал поступления запрещенной литературы в Болгарию и место хранения ее здесь. А главное — выявили бы тех, кто занимается преступной деятельностью».

Я відсунув папір, ручку, піднявся й пішов до дверей. Консул спитав:

— В чем дело?

— Я ученый, а не доносчик. Ничего писать не буду.

— В Одессе будете иметь большие неприятности. Ждите оргвыводов.

Настав час прощатися з Варною. Уже біля трапу мені той самий болгарин, що пропонував книги, на вухо сказав: «Григорий Иванович, вы поступили совершенно правильно, что отказались от книг. В Варне работает целая рота кагебистов».

З неприємним почуттям розчарування й тривоги повертався до Одеси.

Наступного дня всю делегацію зібрав перший секретар Одеського обкому ЛКСМУ Руслан Боделан. Вислухавши звіт, позитивно оцінивши нашу роботу в Варні, він подякував нам й попросився з усіма. Я залишився й розповів йому одному, що трапилося зі мною під час перебування в Болгарії. Вислухавши уважно, він попросив мене почекати в приймальні, а сам пішов до першого секретаря обкому партії П. П. Козиря, члена ЦК КПРС. Через деякий час повернувся, покликав мене до кабінету й каже:

— Ми з Павлом Пантелейовичем дійшли висновку, що ви поступили бездоганно. І те, що не взяли книжки (це теж можлива провокація), і те, що не писали пояснювальну записку — все було правильно. Перший секретар зв'язався з Міністерством зовнішніх справ Радянського Союзу й попросив збити спритність генерального консула.

Тоді мені подумалося, що Руслан Боделан керівник з чудовою перспективою, а головне — людяний».

Так, я не поступив таким чином, як дуже хотілось генеральному консулу, зате я виконав прохання свого п'ятирічного Тарасика — привіз йому 20 пляшок «Coca-cola», бо в Одесі навіть у першокласних ресторанах не можна її було знайти. Привіз йому й інші

подарунки: два чудових пальтішка, шапку, взуття тощо, його теж в Союзі не знайти.

Четверте. Позитивне. Отримали повідомлення про те, що Республіканська рада з координації наукової розробки історії КПРС і КП України фактично ухвалили тему моєї докторської дисертації з деякими зауваженнями щодо плану. Після їх врахування справа за Всесоюзною координаційною радою. Це була значна підтримка моєї наукової роботи, особливо у боротьбі з чисельними опонентами.

П'яте. Позитивне. На запрошення Управління КДБ при Раді Міністрів УРСР в Одеській області керівництво інституту направило на мене характеристику. Вона об'єктивна. Подаю її в книзі.

Шосте. Позитивне. Мою монографію включили до плану видавництва «Вища школа» на 1975 рік. Але і свідомість, і передчуття не подавали мені легкої перспективи з публікації книги, неначе у пісні слова: «січень малює мертві квіти на вікні».

Тим не менш, були підстави стверджувати: на кафедрі в політехнічному інституті моє становище стабілізувалось. Завідувач і його приспівники переконались, що мене не зупинити. Мій шлях очевидний. Одеські недруги, або як їх прийнято в науці і політиці називати, опоненти хоч не склали зброю, та притихли в очікуванні нової підходящої ситуації.

Саме цей 1974 рік стосовно моїх змагань образно можна характеризувати коротко такими словами: «з одеського вогню в київське полум'я». Що це за полум'я, читач може поки частково уявити з мого листа директору видавництва при Київському університеті. З трьох сторінок копії листа збереглося перші дві. Вони суттєво пожовтіли. Не підлягають скануванню. Наведу його у перенборі, а самого листа і далі збережу у власному архіві. А читачу пропоную таку методу: уважно прочитати листа, мої роз'яснення деяких моментів з нього послідує негайно.

Директору видавництва при
Київському університеті
Е. А. Бойко

Уважаемая Елена Александрова!

По Вашей просьбе направляю Вам копию письма ректора Одесского политехнического института с ходатайством о включении в план изданий моей монографии. Оригинал письма был предъявлен

в Министерство ВССО УССР Б. Н. Ковалевскому и после согласования в отделе общественных наук Л. Л. Топалова сообщила ныне покойному директору издательства В. Г. Ткаченко, что Министерство поддерживает просьбу ректората института. После чего В. Г. Ткаченко наложил резолюцию «До плану на 1975 рік» и передал М. К. Козыренко, который составляя план, сказал при этом, что все вопросы решать с завредакцией М. К. Козыренко, предложил услуги издательства по переводу на украинский язык, как самой компетентной организации, и показал положение о переводе. Он потребовал, чтобы рукопись была в издательстве в начале 1974 года. В январе 1974 года рукопись монографии, отпечатанная согласно «Пам'ятке автору», со всеми необходимыми сопровождающими документами была представлена в издательство. В середине марта я позвонил в издательство чтобы справиться о состоянии перевода. Трубку поднял товарищ Коваленко и сообщил, что Козыренко уволен, а обязанности завредакцией исполняет товарищ Сердюк. Товарищ Сердюк сказал мне, что моей рукописи в издательстве нет. 16 марта я приехал в издательство, узнав адрес М. К. Козыренко, поехал и забрал рукопись у него и возвратил в издательство со всеми сопровождающими документами. В моем присутствии ответственным за перевод и редактором моей рукописи был назначен Коваленко, которому было поручено исправить наметившуюся затяжку с подготовкой рукописи. В мае месяце я получил письмо, написанное Коваленко, в котором сообщалось, что рукопись готова и в ближайшие дни один экземпляр будет передан на внешнюю рецензию, а второй — останется у редактора для дальнейшей работы над ней, и попросил прислать деньги (50 рублей за лист) для оплаты ему и другим товарищам в издательстве. Однако я решил сам посмотреть работу. По приезде в Киев Коваленко повел меня к машинистке, которая якобы перепечатывала переведенный текст. Машинистка сказала, что за работу ей причитается 150 рублей. Я спросил, почему так дорого, ведь за 300 страниц следует не более 90 рублей. Она сказала, что она не только печатала, но и переводила. Я уплатил ей деньги, а прощаясь с Коваленко, сказал, что завтра в присутствии зав.редакций А. И. Сердюка определим качество перевода и выясним, почему вопреки заверениям перевод осуществляли не работники издательства, а малоквалифицированная машинистка. На следующий день Коваленко на работу не вышел. Я поставил в известность о случившемся тов. Сердюка

и показал переведенный текст. И. А. Сердюк, ознакомившись, сказал, чтобы я сам сверил цитаты в так называемом украинском тексте и прислал ему русский и украинский текст. Сверив цитаты и введя некоторые данные XVII съезда ВЛКСМ и майского Пленума ЦК Компартии Украины, я направил рукопись на имя А. И. Сердюка. Волнуясь за судьбу рукописи, я позвонил А. И. Сердюку. Он сказал, что украинский текст не годится и чтобы я немедленно приехал в издательство. Здесь А. И. Сердюк посоветовал обратиться мне к Б. П. Ковалевскому с просьбой издать рукописи на русском языке, поскольку тема актуальна в масштабе всей страны, в работе присутствуют материалы всего Советского Союза. Б. П. Ковалевский разрешил. Это было 14 августа. Однако русский вариант был исковеркан переводчиками. А. И. Сердюк велел его заново перепечатывать. Вскоре я получили из издательства два письма за подписью зам. директора товарища Либермана и главного редактора тов. Лысюка с требованием представить рукопись в сентябре.

26 сентября я зашел к Вам, Елена Александрова, представил рукопись и ответил на ваши вопросы. Как развивались далее события, Вам известно. Вы отправляли меня во вновь созданное издательство при Одесском университете, пугали рецензированием рукописи, просили помочь в разоблачении злодеяний Ваших сотрудников, наведении порядка в издательстве, заявляли об исключении меня из плана, изъявляли желание мне помочь, как и всем пострадавшим, в числе которых оказался не я один, говорили, что апробирование рукописи может затянуться на многие месяцы, а выпуск монографии на годы и т. п. Однако письменный ответ Вы отказались дать.

В этой ситуации я обратился к Б. П. Ковалевскому, который, выяснив с помощью Л. Л. Топаловой сущность дела, в письменной форме велел тов. В. А. Борисенко помочь мне издать монографию в срок и навести порядок в издательстве КГУ. После чего рукопись была принята Вами и отдана С. Г. Назаренко для регистрации и апробирования. На мою просьбу к Вам дать бумагу о принятии рукописи я получил отказ.

Уважаемая Елена Александрова! Не мне судить, кто прав, кто виноват в так поставленных делах в издательстве. Я впервые сталкиваюсь с издательством, мне не известны права и обязанности должностных лиц вверенного Вам издательства, не я подбирал кадры и не я их воспитывал. Я не имею права им не доверять, так же как

и Вам, или обращаться через голову. Я только выполнял их указания, за что чуть не наказан Вами...

Те, що колектив редакції «Вища школа» нагадував гадючник, сподіваюсь, читач переконався, як переконався і в тому, що за мою відмову давати свідчення проти окремих працівників вона, директор, обіцяла мені помсту у вигляді багатомісячного рецензування рукопису і багаторічного видання монографії. Забігаючи вперед, тут скажу: вона свого слова дотрималась. Але деякі доповнення до мого листа. На собі відчув, що хабарництво в редакції процвітало. Навіть на недолугому перекладанні на українську редактор планував стягнути з мене не менше 350 карбованців при моїй навіть зарплаті, як казали, «грязними», тобто без податків, 320 карбованців доцентських. Ще одне підтвердження. Якось після наступного відвідання видавництва той самий Козиренко наполегливо радив мені їхати до ресторану в готель «Славутич». Там один з авторів дає банкет у зв'язку з опублікуванням його монографії. На банкеті було присутніх біля півтора десятка осіб. Мені здавалося, що майже вся редакція, у тому числі і адресат мого листа. А коли я спробував відмовитись від пропозиції Козиренка, він наголосив такими словами:

— Вам треба бути, всі автори це роблять. Ви теж не будете винятком.

Коли вони всі понापивались і стали танцювати, я, як кажуть, по-англійськи, непомітно зник на залізничний вокзал, щоб поїхати додому. Мені стало не по собі при думці, де взяти гроші на такий банкет. Більше того. Коли Козиренко опинився у скрутному становищі в редакції, він фактично украв мої не тільки рукопис, а й, що надто важливо, супроводжуючі документи, а від мене у письмовій формі став вимагати гроші, щоб не було у мене ускладнень з виданням книги. Його листи у мене збереглись. Буду просити керівництво Одеського обласного державного архіву дозволити заснувати мій особистий фонд, куди передам названі листи. З роками у моїй свідомості неначе розвиднілось: запропонуй тоді новому директору хабара і її погрози затягнути видання монографії на роки втратили б свою загрозливість. Інших своїх, скажімо так, суттєвих недоробок у стосунках з директором до цього часу не бачу.

А тепер час розглянути механізм загроз. Він запрацював банально. Спочатку вона примусила мене оновити супроводжуючі рукописи документи, які зникли з видавництва. І я розпочав це робити з прохань ректорату, а ректорат в особі Олександра Коритіна і

заступника міністра. Потім рукопис відправили на рецензування. Кому ти подумав, читачу? Правильно, моему злому генію Юрію Бабку. Очевидно, директору видавництва стало відомо про його намір не допустити мене до захисту докторської дисертації.

Півтора року Бабко писав рецензію. Мені важко передати читачу, що то був за час в моєму житті. Я зіткнувся з людиною відверто езуїтською, яка відчувала не тільки зверхність свого положення в історії партії стосовно мене, а одноосібним вершителем моєї наукової долі. Він обрав таку методу: мене матеріально виснажити: майже щомісяця їздити до нього в Київ і доповідати, як я врахував у тексті рукопису його зауваження, а до нього з великими руками не поїдеш — його улюблений коньяк був одеська «Аркадія», не дешевий, та ще любив закуску добру, та ще приходив до мене в номер готелю ЦК комсомолу України, що розташовувався в колишній квартирі академіка Плужка тоді на вулиці Дзержинського (тепер Банківська), не один, часто зі своїм зброєносцем доцентом Київського університету Василем Роїком. Інколи йому, Бабку, цього було мало і він пропонував його вести в ресторан. Пам'ятаю, у ресторані професор Борис Іванович Стеля зробив йому зауваження, мовляв, ці п'янки надто збиткові для Григорія Івановича, на що той у відповідь якось дико розсміявся і сказав, мовляв, хай знає одесит, що вченим так просто не стають; більше того підключив до поточного рецензування старшого наукового співробітника Марію Григорівну Беспалко. Вона була красивою, чимось нагадувала англійську принцесу з трагічною долею Діану. Вона, Беспалко, з особливим оскраженінням писала якісь надумані, часто образливі рецензії і у моїй присутності цинічно, з особливим задоволенням доповіла про них Бабку, той курив і ніяк не приховував свого задоволення; казали, що у них була любов «до гроба»; так воно і сталося: через декілька років вона померла, а він теж не забарився; більше того, Бабко часто їздив до Одеси з приводу і без приводу, і я змушений був зустрічати, поїти, кормити, а він ображався, що закуска дешева, мовляв, він гідний кращої; більше того, своєму другу в Одесі, що пробрався в кандидати наук з його допомогою і працював в обласному парткомі партпросвіти Кості Зубрику, дав доручення чіплятись до моєї дружини, яка і в дитячий садочок з Тарасиком, сама в школу ходила мимо будинку, де він жив. Я його прилюдно попередив про мужську кару. Він відстав. Важко і гидко згадувати про цю людину, а коли згадаєш, то мимо своєї волі йдеш до ванни. Врешті Бабко затих на

пару місяців. Мені хотілось сподіватись, що він оговтався і дасть позитивну рецензію. Читач може уявити мій стан, коли прочитав наступне.

ДЕРЖАВНИЙ КОМІТЕТ РАДИ МІНІСТРІВ УРСР
У СПРАВАХ ВИДАВНИЦТВА, ПОЛІГРАФІЇ
І КНИЖКОВОГО ТОРГІВЛІ

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ КОМИТЕТ СОВЕТА МИНИСТРОВ УССР
ПО ДЕЛАМ ИЗДАТЕЛЬСТВА, ПОЛИГРАФИИ
И КНИЖКОВОГО ТОРГОВЛИ

МИНИСТЕРСТВО
ВЫСШЕГО И СРЕДНЕГО СПЕЦИАЛЬНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ УССР

МИНИСТЕРСТВО
ВЫСШЕГО И СРЕДНЕГО СПЕЦИАЛЬНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ УССР

ВИДАВНИЧЕ ОБ'ЄДНАННЯ • ИЗДАТЕЛЬСКОЕ ОБЪЕДИНЕНИЕ

«ВИЩА ШКОЛА»

ВИДАВНИЦТВО ПРИ КИЇВСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

ИЗДАТЕЛЬСТВО ПРИ КИЕВСКОМ
ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

252033 Киев-33, ул. Тарасовская, 11. Тел. 24-93-96. Расчетный счет 60903 в Печерском отделении Госбанка

№ 60 10. февраля 1976 г.

г. Одесса, проспект Шевченко, 1,
Одесский политехнический институт
доц. кафедры научного коммунизма
тов. Гончаруку Г.И.

КОПИИ: Проректору Одесского политех-
нического института
тов. Денисову Ю.С.

Уважаемый Григорий Иванович!

На основе отрицательных рецензий доктора философских наук, проф. Зуева К.Е. и доктора исторических наук, зав. сектором истории партии Института истории партии при ЦК Компартии Украины тов. Бабко Ю.В. возвращаем Вам II экземпляр рукописи и монографии на тему: "Работа Коммунистической партии по идейно-политическому воспитанию молодежи в период строительства социализма". Первый экземпляр рукописи и рецензия получены Вами лично 13 января 1976 г.

ПРИЛОЖЕНИЕ: Рукопись II экз. / на 315 стр./

Главный редактор *И.М. Варзарь* И.М. Варзарь

«Адрес: 731—3000, 1974»

Додам тільки, як з'ясувалося пізніше, Зуєв виявився другом Бабка.

У політехнічному інституті, серед суспільствознавців Одеси і на історичному факультеті ОДУ миттєво розійшлась ця чорна новина. Не пригадую жодної людини, яка б відверто була засмучена моральним ударом по мені з Києва. Декілька тижнів я відходив від стресу. Треба було зібратися з силами, теоретично відпрацювати свою антиметоду відповідного удару, як по Бабку, так і по директору видавництва Бойко, які, безсумнівно, мали підстави для злої втіхи.

Згідно із задуманим планом контрзаходів я розпочав збирати рецензії на свій рукопис. Так у мене з'явилися чудові рецензії мого сусіда професора з Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова Михайла Дмитровича Дихана, професора Одеського інституту народного господарства професора Степана Кириловича Мельника, Віталія Васильовича Козленка, якій став завідувачем кафедри в Одеському інституті холодної промисловості. Це був перший етап антиметоди проти Бабка. Другий етап ризикований. Майже ва-банк. Беру рукопис монографії, рецензії названих вчених і їду до Києва. До директора Інституту історії партії при ЦК Компартії України Василя Юрчука. Він входив, здається, до ЦК партії України, навіть до його Політбюро. Зустрів мене сухо. Вислухав. Спитав, чому Бабко до мене так ставиться. Я розказав: «Одного разу після випивки ми з Бабко і його друзями вийшли прогулятися схилами Дніпра. Бабко з цигаркою в зубах любив іти попереду. Сам невисокого росту, очевидно, відчував себе Наполеоном. За ним інші. Я і Василь Роїк йшли позаду. Нам перейшла дорогу зграя собак. Попереду бігла маленька сучка, а за нею кобелі. Замикав зграю крупних псів маленький песик. То була, як кажуть, звичайна тічка. Бабко, який претендував на лідерство у компанії, сказав, показуючи пальцем на песика: «Дивіться, о такий мужчина (він сказав нецензурним словом) Роїк». Компанія голосно засміялась. Я подивився на Роїка. У нього почали виступати сльози. Мені хотілось його якось втішити і я сказав: «Васю, а хто у тічки попереду?» Він відповів: «Сучка». «А хто у нас попереду?» Хтось хихикнув. Хтось ахнув. Бабко подивився на мене повними небезпеки сірими очима. Хоч Роїк трохи повеселішав, але я зрозумів мудрість прислів'я: «Язык мій — ворог мій». Так я постраждав від зустрічі двох зграй — собачої і людської». Василь Юрчук нічим не проявив своїх емоцій на мою розповідь. Підняв те-

лефонну трубку і попросив секретаршу зв'язати його з директором «Вищої школи». За мить секретарша сказала, що директор слухає.

— Доброго дня, шановна Олена Олександрівна. Пробачте, що турбує вас дрібницями. Я хотів вас запитати, а чому рецензентом рукопису монографії Гончарука ви обрали Бабка?

У трубі:

— Він визнаний фахівець з історії Компартії України.

— Але історія Компартії складається з багатьох галузевих підрозділів. І з кожного підрозділу є свої фахівці, у тому числі є спеціалісти і з ідеологічної роботи, якій присвятив свою монографію Гончарук. Ви не будите заперечувати, якщо я сам призначу рецензента названої роботи?

— Ні, — долинуло з трубки, — я буду тільки вдячна вам за таку допомогу.

— Ось і ладненько. До побачення, — сказав Юрчук і поклав слухавку і зразу попросив секретаря викликати до нього Василенко.

За мить у кабінеті директора з'явилась висока, в міру повновата на обличчя, як зараз сказали б, сексуальна жінка років тридцяти шести.

— Це Валентина Кузьмівна, старший науковий співробітник, — представив мені директор Василенко і продовжив, — я попрошу вас, Валентино Кузьмівно прорецензувати роботу цього одесита, страждальця і доповісти на засіданні секції, а потім мені. Не затягуйте з рецензуванням. Автор вже вибився з плану видань і тепер йому належить розпочати бюрократію з нуля.

Юрчук подав мені руку, і ми разом з Василенко вийшли в коридор. Вона дала мені свій телефон і попросила зателефонувати їй за пару місяців. То вже пішов січень 1978 року. Майже три роки, скажімо так, монографічного життя украв у мене Бабко. А як поведе себе Василенко. Мені встигли сказати в Інституті, що Валентина Кузьмівна порядна, принципова, найкращий фахівець з історії ідеологічної роботи партії. До того ж, що суттєво, не боїться Бабка. Свого часу вона, як сказали, «бортанула» його, коли він намагався залиятись до неї.

Два місяці сплинуло. Я зателефонував. Валентина Кузьмівна запропонували мені приїхати до неї на квартиру післязавтра. З поїзда «Чорноморець» з самого ранку спішу на проспект Лесі Українки. Василенко відчинила двері. Приємно посміхнулася. Запросила до квартири і пояснила, що в цій однокімнатній квартирі вони прожи-

вають з донькою-студенткою. На кухні господиня почастивала мене чаєм. Запросила в кімнату, де на столі була папка з моїм рукописом, а зверху рецензія, завірена завідувачем секретаріату і скріплена печаттю Інституту. Вона попросила мене познайомитись з рецензією. Рецензія за обсягом велика. 10 сторінок. Я уважно читав, намагаючись швидше дійти до зауважень і висновків. Ось вони. Шість зауважень. Скоріше формальні, ніж суттєві. І «Вывод: Монография Г. И. Гончарука является серьезным, добросовестным, многолетним исследованием и, несомненно, внесет определенный вклад в освещение опыта идеологической работы партии среди молодежи. Обобщается ценный опыт идейно-воспитательной деятельности коммунистов. Монография, несомненно, станет полезной для идеологического актива, ведущего воспитательную работу среди молодежи в наши дни.

С учетом высказанных замечаний и пожеланий рукопись монографии тов. Гончарука Г. И. «Партийное руководство идейно-политическим воспитанием молодежи в период строительства социализма» может быть рекомендована к печати».

Зайве казати тобі, читачу, про мій стан. У мене неначе почали виростати крила. Мені хотілось швидше їхати до Одеси. Врахувати недоліки, що висловила рецензент, і негайно відвезти рукопис у видавництво. Для цього мені знадобилося двадцять п'ять днів. Директор Олена Бойко не здивувалась, а скоріше очікувала позитивної рецензії з Інституту історії партії. Після могла дійти висновку, що її затія з Бабком і Зуєвим, хоч і загальмувала вихід книги на три роки і потріпала мені нерви, провалилась. Але вона придумала мені нові турботи: оновити документи, у тому числі і згоду міністерства на включення до плану видань моєї монографії. Так, як про-ректор Юрій Сергійович Денисов направив рукопис монографії і перелік виправлених недоліків Генеральному директору головного видавництва «Вища школа» В. А. Борисенко, тимчасово виконуючий обов'язки ректора Олександр Михайлович Коритін звернувся з листом до заступника міністра Бориса Павловича Ковалевського з проханням підтвердити раніше наданий дозвіл на включення в план видання моєї монографії.

*Заместителю Гл. редактора
ИО «Вища школа»
тов. М. С. Хайнацкому*

При этом на Ваш запрос направляем следующие документы на монографию Г. И. Гончарука:

- 1. Заявление Г. И. Гончарука на имя зам. министра т. Ковалевско-го с резолюцией.*
- 2. Выписка из протокола заседания кафедры научного коммунизма Одесского политехнического ин-та.*
- 3. Рецензии тт. М. Д. Дыхана, В. В. Козленко, С. К. Мельника, К. Е. Зуева, Ю. В. Бабко. Рецензия К. Е. Зуева в двух вариантах.*
- 4. Ответ Г. И. Гончарука на рецензию К. Е. Зуева.*
- 5. Справка о плановом характере монографии.*
- 6. Письмо проректора ОПИ Ю. С. Денисова о представлении рукописи монографии на русском языке.*

Главный редактор И. М. Варзар

Коли всі карти директора видавництва «Вища школа» при Київському університеті ім. Шевченка Олени Бойко були биті, вона запропонувала мені готувати до друку книгу у новоствореній редакції гуманітарної і природничої літератури при Одеському державному університеті ім. І. І. Мечникова з мотивацією, що це прискорить підготовку книги, бо редакція при Київському університеті перевантажена. Мені така пропозиція сподобалась. І тому, що мені буде зручніше працювати з редакцією в Одесі, і тому, що завідувач редакції Василь Олександрович Цветков, колишній політпрацівник, полковник у відставці, і редактор Людмила Опанасівна Швидченко були мені добре відомі по роботі в університеті, більше того, я з ними був у чудових стосунках. Незабаром вийшла книга — план видань «Вищої школи» на 1980 рік, у якій з'явилась назва моєї монографії. А з початком 1979 року редакція стала працювати над моїм рукописом. Ще через рік, включаючи тривалий час цензури, моя багатостраждальна книга побачила світ. Щотижневик «Книжное обозрение» № 12 за 21 березня 1979 року у рубриці «Книги недели» повідомив цю новину. Став отримувати привітання, навіть від тих, хто зовсім недавно сумнівався у досягненні мною своєї мети. В журналі «Комуніст України» з'явилась позитивна рецензія завідувача кафедри Одеського університету Н. М. Якупова і завід-

увачки кафедри Одеського інституту холодильної промисловості В. В. Козленко. В «Українському історичному журналі» була надрукована схвальна рецензія завідувача кафедри Київського інституту будівництва і архітектури Володимира Федоровича Панібудьласка і завідувача кафедри наукового комунізму Одеського університету Дмитра Сергійовича Шелеста. Були рецензії у журналі «Молодий Комуніст», в газетах «Чорноморська комуна», «Комсомольська іскра», і навіть в «Одеському політехніку».

Що ж, шановний читачу, мої мандрівки по київських муках начебто скінчилися. То не таємниця: чим важче боротьба, тим радісніше перемога. Тільки шкода, що витрачав чимало сил даремно, просто на примхи злих людей. Бог їм суддя. Втішало те, що зрештою добро перемагає, що хороших людей більше.

НЕ КНИГОЮ ЄДИНОЮ

У читача після прочитання попередньої глави може скластися враження, що у мене, окрім монографії, то й турбот не було. Так! Заступник директора Інституту історії партії при ЦК Компартії України Юрій Бабко, злигавшись з директором видавництва при Київському державному університеті Оленою Бойко, нанесли мені надто дошкульний удар. На п'ять років мене вибили з плану видань. У цьому легко можна переконатись, порівнявши два збірника планів випуску літератури видавничого об'єднання «Вища школа», що є у бібліотеках, за 1975 і 1980 роки. У першій книзі планів моя монографія називається під номером 15, а у другій — під номером 22. Але переживання принизливих стосунків з Бабком і, проводячи з ним обережні сутички, не складало єдиний сенс моїх турбот. Інколи моє становище нагадувало мені крейсер «Варяг», оточений японською ескадрою у китайському Порт-Артурі в російсько-японській війні. У надихаючій пісні француза, що стала наряду з «Прощанням Слов'янки» емблемою маршевої музики росіян, є такі слова: «Борется стойко команда с морем, огнем и врагом». Показово, що екіпаж крейсера складався з українців. Але, на відміну від командира корабля, я не збирався ні підбивати свою канонерку «Корейця», ні топити свій крейсер. Відступати теж не мав навіть думки, розуміючи, що за спиною стоїть той самий Бабко, що у роки війни служив у загороджувальному загоні, у задачу якого входило вбивати тих своїх, які відступають під танковим натиском ворога. Прориватись на монографічному фронті, тримати у відмінному стані кафедральну роботу, підтримувати тісні зв'язки з колегами, так би мовити, на зовнішньому рейді, за межами кафедри, інституту і надавати належну увагу сім'ї. А вона, сім'я, міцніла не тільки тим, що Тарасик ріс здоровеньким, і не тільки швидко думаючим, але дотепним з власною фантазією, емоційним, енергійним, а ще одним явищем: у нас народився Толік.

І з вагою, і на зріст точно, як і свого часу Тарасик: 4 кг 200 гр і 52 см. Нас стало більше. І всі рідні. Десь чув: одна дитина — не дитина, дві дитини — півдитини, три дитини — це вже сім'я. Турбот прибавилось: Тарасик до школи, Ніна з Толіком на господарстві, я на роботу. А ще з'явилась серйозна проблема: в однокімнатній квартирі нам стало тісно. Треба було думати про покращення побуту. Благо ректор інституту Костянтин Заблонський і неугомонний, талановитий проректор по адміністративно-господарській частині Борис Зукін перетворили політехнічний на великий будівельний майдан, де знайшлося місце для двох дев'ятиповерхових житлових будинків для викладачів і співпрацівників інституту. Казали забавну річ: коли на колегії у міністерстві затверджували Зукіна на посаді проректора, хтось йому сказав:

— Вам буде важко працювати в інституті, тому що у вас нема вищої освіти.

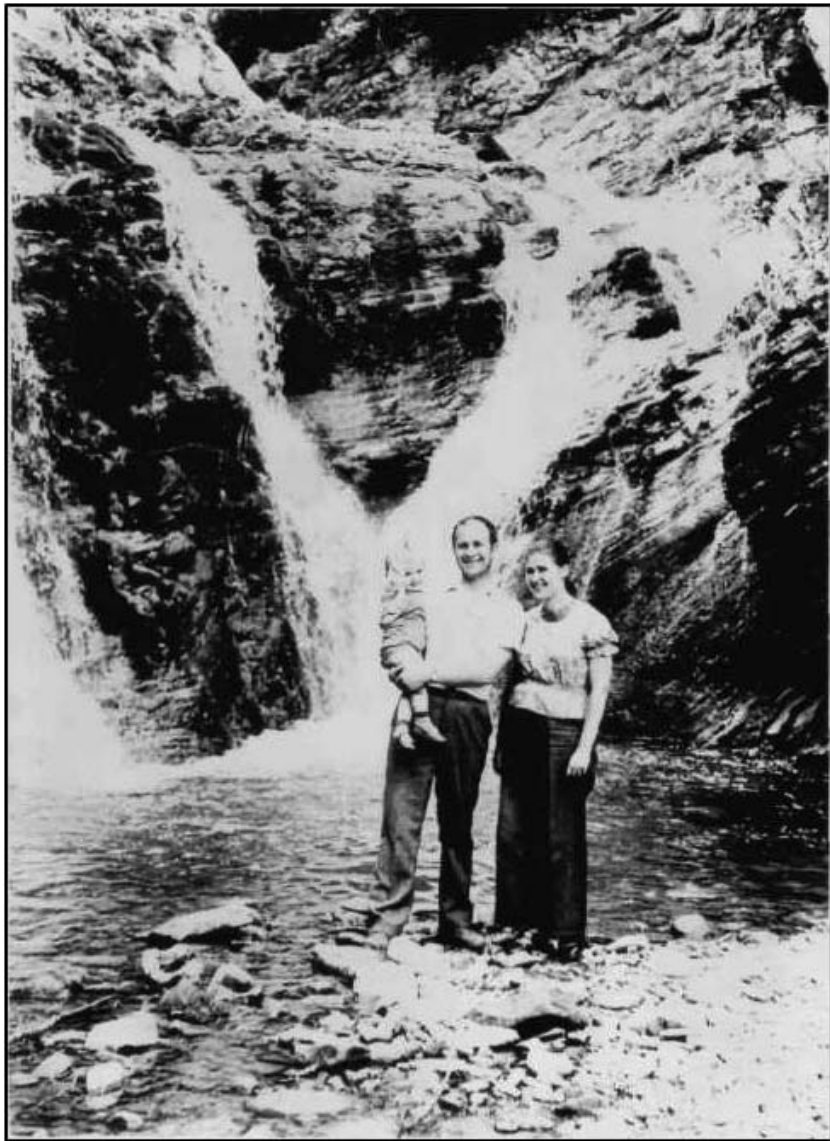
На що Борис Михайлович відповів:

— Да. Это правда. У меня нет высшего образования. Но у меня есть низшее обрезание.

А тепер, шановний читачу, час повернутися на кафедру. Вище писалося, що моє становище після міністерської комісії стабілізувалось. Уже нікому не кортіло, а може кортіло та приховували, йти до мене на лекції чи семінари. Але я обіцяв колегам відвідати їхні заняття. У порядку взаємовідвідувань, чого вимагають норми роботи кафедри. Я виконав свої обіцянки. На засіданні при обговоренні цього питання у своєму слові я сказав наступне:

— Студенти визначають низку стилів читання лекцій. Серед них: солов'їний, віслучий, курячий. Солов'їний зрозуміло. Лектор нагадує співаючого соловейка. Віслучий метод, виявляється, нагадує віслюка, що встромив голову в торбу з вівсом і не витягує, поки не з'їсть. Лектор прикутий до своїх шпаргалок, що не спроможний відірвати голову від написаного. Курячий — як курка п'є воду: візьме спочатку в рот води, потім піднімає високо голову і ковтає її. Так лектор прочитає, що написано в тексті, піднімає голову, щоб сказати про це, і знову читає.

Але те, що я побачив і почув на ваших лекціях, виходить за межі студентських формул принаймі тих, що я назвав. Можливо, існують інші студентські визначення, але я їх не знаю. Про зміст лекцій говорити не стану. На кафедрі у кожного з нас є затверджені на засіданні тексти лекцій. Це в значній мірі колективна твор-

Біля Гука (водоспада). Автор з Толіком і дружиною Ніною

чість і кожен з нас користується ним у міру своїх можливостей. Декілька слів про методику читання. Доцент Попкова наближається своєю лекційною манерою до першого студентського визначення. Але має — свої недоліки. Перший, головний: їй хочеться більше бачити, ніж слухати, їй прекрасна зовнішність відволікає студентів, особливо хлопців від прослуховування того, що вона говорить. Макс Самійлович Золотарьов. Теж має свої особливості. Читає лекцію по заготовлених карточках. Але між прочитаною однією карточкою і початком наступної робить мхатівські паузи (МХАТ — Московський художній театр). Це, очевидно, склеротичне явище справляє гнітюче враження на студентів. Не лекція, а якість катування студентів. Володимир Леонідович Борщевський від початку лекції і до кінця весь монотонний, снотворний, важко слухати, неначе робот, а не людина. Василь Васильович Антонов. Подивившись за трибуною абзац написаного тексту, ви намагаєтесь розповідати лекцію, прогулюючись між рядами столів. Але не контролюєте запас, бюджет своєї пам'яті і, коли він миттєво закінчується, ви майже бігом спішите за трибуну, щоб подивитись, про що ідеться у наступному абзаці. Єфиму Яковичу Родіонову раджу увечорі чи в ніч перед лекцією менше вживати алкоголю, щоб з'являтися перед студентами не з червоною фізіономією і значною внутрішньою психологічною напругою. На вас жалко дивитись, як ви важко висловлюєтесь, морщачи лоб і перекошуєте обличчя. Про завідувача кафедри скажу так: ви, Михайло Миколайовичу, з одного боку, не знаєте предмету наукового комунізму, а з іншого, не вмієте користуватись текстом лекції. Це призводить до того, що ви, вибачайте, плетете якусь нісенітницю, якісь побутові теревені, приклади зі свого життя, розмахуючи руками, неначе вітряками. Про починаючих лекторів говорити не стану. У них ще все попереду. Розумію, що все, що я сказав, може сприйматись неприємно, але згадайте, що ви говорили про мої лекції і семінари, і вам зразу полегшає. Різниця у тому, що ви брехали, а я сказав правду. Дякую за увагу.

Чесно кажучи, я очікував на шквал заперечень, обурень, але на диво всі проковтнули цю пігулку, як належне. Промовчали. Очевидно, вони і самі здогадувались про ці свої недоліки, бо не було чим, як кажуть, крити мою карту.

Про інші внутрішньокафедральні стосунки. Серед них: показово, що до мене потягнулась молодь. Ці молоді, переважно

хлопці, звертались за порадою щодо теми кандидатської дисертації, з проханням допомогти їм у публікації їх статей, необхідних для захисту дисертацій, скласти співавторство у підготовці тез для виступів на наукових конференціях різних рівнів. Я охоче йшов їм назустріч. При цьому жартував: я, як пролетаріат, що зазнає нищівної експлуатації і принижень, і нікому не бажаю щось подібне. Тут можу назвати кілька прізвищ з названої молоді. Вони сьогодні ще живі, але вже не молоді. Це передусім Микола Андрійович Шевчук, Василь Степанович Струтинський. Обидва вони незабаром захистили кандидатські дисертації. Перший сьогодні завідувач кафедри в університеті імені І. І. Мечникова. Другий подавав надії на підготовку докторської дисертації. Навіть опублікував монографію. Але стихія ринкових відносин у незалежній Україні потягнула його до живих грошей і він десь зник з середовища науковців.

На зовнішньому рейді я охоче писав, а вони чим могли допомагали, з комсомольськими працівниками Сергієм Бойченком, Юрієм Івановичем, навіть першим секретарем обкому комсомолу Русланом Боделаном.

У журналах, за винятком «Українського історичного журналу», де значний вплив мав той самий Юрій Бабко, у мене склалися ділові стосунки з редакціями. Співробітники редакцій проявляли інтерес до Одеси, чимало з них вже відпочивали в наших санаторіях, на пляжах або планували це робити і охоче одні ділилися згадками про наше місто, інші — своїми намірами відвідати курорти Південної Пальміри. Пам'ятаю випадок. Редактор журналу «Трибуна лектора» Павліна Піроженко попросила мене дістати путівку або курсовку в санаторій «Куяльник», який серед іншого допомагав молодим жінкам позбутися безплідності. Саме на таку хворобу страждала її невістка. Її прохання я виконав. І забув поцікавитись про результат. Плинув час. Якось випадково зустрічаю на Хрещатику редактора і питаю про наслідки лікування невістки куяльницькими грязями.

— Ой, не питайте, Григорію Івановичу. Вона не тількивилікуватись, а приїхала з Одеси вагітною. Офіційно розлучилась з моїм сином і вийшла заміж за батька свого сина. Ми всі переконалися у дивотворності не тільки ваших санаторіїв, а і Одеси.

Я завагався з власного реакцією. Не знав, чи радіти, чи сумувати. Бо сумістити ці почуття неможливо. Довелось мовчати.

Не забувало про мене Управління КДБ при Раді Міністрів УРСР в Одеській області. У кінці 1972 року запросило на навчальні збори. Там я був приємно здивований тим, що був, так би мовити, в одному строю з колегами з Одеського державного університету імені І. І. Мечникова та знайомими працівниками з райкому і обкому партії. Це свідчило про те, що КДБ серйозно займається кадровими питаннями щодо свого резерву. А восени 1974 року Управління запросило з політехнічного на мене характеристику. Слід відмітити, що як керівництво ОДУ свого часу, так і керівництво ОПІ відповідально віднесли до прохання Управління і дали об'єктивні характеристики. Незабаром мені було присвоєно звання капітана. Клікуші, що каркали про начебто мою психологічну неповноцінність, замовкли. КДБ-то знає, кому присвоювати воєнне звання.

Слід сказати, як за рекомендацією обкому партії мене направили начальником сезону молодіжної туристичної бази в Карпати, в Косівський район Івано-Франківської області. Контингент переважно школярі і студенти Одещини. Маршрут був визначений з п'яти баз. Це Шешори, що недалеко від Коломиї, Прокурава, Шепіт, Космач і Смерічка. Мене направили на найвищу, — десь більше 800 метрів над рівнем моря у селі Шепоті. Село отримало назву за одноіменною назвою водоспада. А саме мене послали тому, що у попередні роки начальники цієї бази не могли знайти спільної мови з місцевим населенням. Претензії. Сварки. Скарги. Доноси. Не розумію, як можна було конфліктувати з таким населенням, як гуцули. Щодо мене, то дякую Господу, що дав мені змогу познайомитись з цим прекрасним народом. Він прекрасний не тільки зовні. Він чудовий у всьому. Працьовитий. Співучий. Богопослушний. Вміє відпочивати. Поважає працьовитих. Висміює ледащих і п'яниць. А власних, часто імпровізованих пісень, слухано-неслухано. Частенько доводилось їздити рейсовими автобусами чи то до Коломиї, чи то до Косова. Це не поїздки, а відпочинок. Уявіть собі недільний автобус, що везе гуцулів на базар. У ньому пасажири не наче букети. А весь автобус не наче галерея з букетів кольорових вишиванок, розшитих кольорами кептариків, гуцульських невеличких капелюхів та плетених з коричневої лози різних розмірів корзинок. Не встиг автобус набрати швидкість від першої зупинки, як понесли пісні — коломийки. І всі про сім'ю, чоловіка, жінку, сусідів, вівчарів, інколи про поганих господарів-політиків, про дівчат, хлопців, про працю та гулянку.

Я з ними подружився. А хіба можна з такими людьми не подружитися. Релегійні свята — Божий закон. Всі відпочивають. Йдуть один до одного в гості. А які самобутні і традиційні страви. Як зазвичай, у всіх своє бочкове сало, бочковий сир, бочкова бринза. Це консерванти. А свіжого не перерахуєш. Тут і ковбаса, і курятина, і звірятина, і свинина, і телятина, ще, ще. Все бочкове, у тому числі і сало, на огляд неначе схоже з таким, що у сусідів. Красиве. З прожилками від того, що годують свиней періодично — місяць хлібом, місяць травною. Але, як не дивно, сало кожного господаря має свій неповторний смак. І кожний господар хоче вас погостувати саме своїми консервантами, так би мовити, сімейним, фірменним. Здатні вони на щось своє, оригінальне. Яюсь пішли ми з Ніною Михайлівною до сватів нашого сусіда, Миколи Словака і дружини Марічки. Крім основного частування чудовою горілкою і традиційною закускою, господар дав нам булці магазинного хліба і каже: «А зараз ідіть зі мною». Він підвів нас до копанки, у яку з гори збігав струмочок прозорої води. І знову каже: «Ламайте хліб і кидайте у воду. А ось хватка. Яка форель вам сподобається, хапайте і будемо жарити чи варити». То було чудове видовище. Форель високо, неначе пес, скакала, щоб першою піймати шматочок хліба. Риби ми наловили, але я попросив господаря кинути її у воду. Мені не хотілося бачити, як таких красунь жарять живими.

А ще. Яюсь у черговий раз запросив нас з дружиною до себе в гості Дмитро Гаврилович. Він історично цікава людина тим, що на весь район, перебуваючи зразу після війни на посаді голови колгоспу, залишився живим. При нагоді я поцікавився, як йому вдалося вижити у страшній помсті бандерівцями і советськими. А він каже:

— Бігми, просто. Викликають по телефону до райвиконкому і серед іншого питають: «Ходять до тебе бандерівці?». Кажу: «Ходять». «А чому ти їх пускаєш?» Відповідаю: «Я один. Їх декілька. Я без зброї. У них зброя. Хіба можна їм щось заперечити. Вони кажуть, давай їсти. Я відповідаю: якщо я дам вам їсти, мене вишлють з Шепота до Сибіру. Тому шукайте самі. Що у хаті знайдете, те і їжте. Звертаюсь до тих, хто допитує мене: ви б краще не допитували, а захистили мене. У вас зброя, у вас міліція, військо. Приходжу додому, а бандерівці вже чекають мене і питають: «Ходив?». Відповідаю: «Ходив». «А чому ти туди ходиш?» Відповідаю: «Бо то влада.

Візіміть Косів, я і до вас буду ходити». Вони і потім частенько приходили, але вже питання не ставили.

А Дмитро Гаврилович на мить замовк. Неначе занурився в страшне минуле. А за цей час його дружина Параска накрила стіл традиційними стравами. А він каже:

— А зараз для вас загадка. Відгадайте, що це за свіжати́на. Господиня поклала на стіл велику алюмінієву миску беф-строганів. Ми почали куштувати. Смачне. Такого ніколи не їв. Ні до цього випадку. Ні після. Тут все збіглось: смак зовсім свіжого, раніше не вживаного м'яса, чудово приготовленого, частування, аромат і гірські спеції.

Кажу:

— Дмитро Гавриловичу, ми з дружиною здаємося. І не їли такого смачного все своє життя. І не знаємо, що їмо.

Він з задоволенням посміхнувся і мовив:

— Виходжу вранці на город. Там пасеться молодий олень. Взяв рушницю. А решти то справа моєї господині.

За три сезони мого перебування в Шепоті чимало місцевих гуцулів було у нас в гостях. У тому числі і Дмитрега. Він раніше не бачив моря. Я їх з дружиною возив на прогулянку на катері, водив в оперний театр, навіть в зоопарк, а також в село до моїх батьків. Їм все подобалось. Він і сам шкіру чинив, і сам шив дубльонки і кептарики. Саме таку дубльонку він пошив моїй дружині, а моїм батькам кольорові розшиті теплі кептарики. І тато, і мама до своєї смерті і носили, і берегли їх.

Дмитра Гавриловича вже давно нема на цьому світі. Як нема Варвари Іванівни і її чудової доньки Марічки, у яких ми жили всі четверо у літні місяці. Але наші зв'язки з шепітцями збереглися. Там є наші куми, які хрестили в найвищій в Карпатах церкві нашого Толіка. Вони або їхні діти часто бувають у нас.

А щоб читач не запідозрив мене у письменницькій фантазії наведу коротеньку замітку з гуцульської газети.

Намети над гуком

Справжнє містечко наметів виросло на роками занедбаному лузі над шепітським Гуком. Склад, спортплощадка, кіноплощадка, відкрита їдальня, акуратні доріжки між наметами — всюди відчувається рука господаря — доцента кафедри історії КІПС Одеського політехнічного інституту Г. І. Гончарука, який нинішнього літа очолює дитячу турбазу «Шепітські водоспади».

Турбаза створена руками дітей-туристів при допомозі жителів Шепота. Юні одесити за три дні встигають здружитись з місцевими дітьми, які відпочивають в таборі. Серед туристів — діти багатьох національностей. Але всі вони залишають Гуцульщину, сповнені незабутніх вражень.

Ф. Петрів

«Радянська Гуцульщина», 13 серпня 1977

У той час у моді були комуністичні суботники. Мальовничо писали про участь у перших суботниках засновника радянської влади Володимира Леніна. Було про це маса анекдотів. Жартували: чим більше років віддаляє від першого комуністичного суботника, тим більше стає учасників переносу з місця на місце легендарної колоди, що допомагали Леніну її перенести. А ще Леніну доповіли, що на станції «Москва-Сортувальна» учасники суботника виявили вагон з презервативами і питають його, Леніна, що з ними робити. Ленін не задумуючись наказав:

— Роздати всім учасникам суботника, більшовикам проколоти.

Одеський політехнічний інститут шефствував над майбутнім парком-красенем «Перемога». На місці міського смітника народжувалося це дендро-садовище. Дубовий гай, що упирається у вулицю Піонерську, садила наша кафедра, у тому числі і я. Про це я вже десь писав. Розташував фотографію. Часто проходячи повз сьогодні великі дерева, згадую свою молодість.

ІСТОРІЯ — НЕ ТІЛЬКИ НАУКА

Десь знаходив, що існує близько тридцяти визначень історії. Все має свою історію. Україна, і людина, і планета, і річ, і процес тощо. Все, що має минуле, має історію. У цьому році відповідно до закону про освіту визначено загальну спеціальність — історія і археологія і сім спеціалізацій: історія України, всесвітня історія, етнологія, етнографія, історія науки і техніки, історія культури. Енциклопедія дає в основному шість визначень історії: це дійсність у її розвитку, русі; це наука про розвиток суспільства і природи; це хід розвитку, руху чого-небудь; це минуле, що зберігалось у пам'яті людства; це і розмовні історії, це події, переважно неприємні. Існують галузеві історії, за видом, напрямком характерної діяльності. Навіть цей неповний перелік історій свідчить про фактично безмежний обсяг історії у широкому сенсі, значенні цього слова.

Про причини мого захоплення історією йшлося у попередніх виданнях мемуарів. А цього разу розповідь про своє повернення до історії, неначе блудного сина до своїх батьків. Це трапилось з двох головних причин. Перша. Суто практична і проста. Завершати і захищати докторську з історії слід у відповідному середовищі. Серед істориків. Проситися у ректора на посаду старшого наукового співробітника і закріплюватися за кафедрою, де є вчена рада з захисту дисертацій, зручніше з колективу істориків. Друга причина. Науковий комунізм як наука і викладацький предмет втрачав інтерес до себе. Мені він став здаватись обмеженим і місцями фантастичним, надуманим та еклектичним. Значна частина його роздумів почала сприйматись мною як недосяжна мрія його класиків. Тут і стирання граней між фізичною і розумовою працею, і ліквідація різниці між містом і селом. І сам комунізм перетворювався у моєму розумінні в міф. А ще до цього, як наука не мав ніяких окреслень, навіть наукової спеціальності, і виглядає у моїй свідомості обмеженим і малоперспективним. Слово комунізм гумористи стали називати най-

коротшим анекдотом. А ще Карла Маркса на якомусь телебаченні так обмежили у виступі, що він тільки встиг сказати: «Пролетарії всіх країн, пробачте».

Разом з комунізмом КППРС втрачала свою перспективність. Але у діяльності самої партії була конкретика, були результати, була історія. Можна дискутувати про науковість чи ненауковість історії. Але це властивість більше вченого-історика, його здатність чи нездатність досліджувати, писати і подавати вивчене. Трагічна історія — теж наука. Все, що було і є у суспільстві, мусить вивчатися за законами, методологією науки незалежно від того, яке місце в житті суспільства належить носію історії. Суть предмета історії і методології його вивчення не тотожні. Перше об'єктивне, друге суб'єктивне. Історик не несе відповідальності за зміст історії, але він відповідальний за механізм її вивчення. Тому справжню оцінку історії КППРС можливо визначити тільки при науковому її дослідженні.

Не маю права приховувати свого інтересу до архівів історії КППРС. Не всі документи видавались дослідникам. Більше того, навіть те, що видавалось, суворо обмежувалося. Але погодься, читачу, що навіть обмежений доступ до документів це більше, ніж нічого. Так, обмеження впливало на науковість дослідження, але давало нехай не повне, а значне уявлення про предмет дослідження. До цього не слід забувати, що всього неможливо було заборонити, інакше не було б самого предмету вивчення. А ще, шановний читачу, варто пам'ятати і таке. То правда, що забороняли, якщо недозволене щось все-таки випишував у зошит, то зошит або заарештовували весь, або вирізали недозволене і клали в конверт, що знаходився в особовій справі дослідника, як компромат, у пам'яті все-таки залишилось чимало інформації. Зрозуміло, що публікувати її обліт забороняв, але рівень обізнаності, глибокого знання історії, інформованість дослідника значно зростали. Тому часто в приватних розмовах з фахівцями 20–30-х років ХХ століття ми детальніше, ширше розуміли один одного, ніж про це можливо було висловлюватися на різних групових дискусіях. Вуха КДБ були скрізь. Ми всі це розуміли і відкривались один одному частково, з засторогою бути почутим цими вухами.

Саме з цими прагматичними цілями я став прискіпливіше придиватись до кафедри історії КППРС. Вона розташовувалась в перших трьох кімнатах на третьому поверсі, наступні три були за кафедрою

наукового комунізму, поруч у 305 кімнаті головного навчального корпусу був мій кабінет як ректора університету громадських професій. На четвертому поверсі розташовувалися кафедри марксистсько-ленінської філософії і політичної економії. Завдяки зусиллям проректора Юрія Сергійович Денисова всі названі приміщення були мебльовані Мукачівською фабрикою і зберігались в чудовому стані, аж поки в роки незалежної України проректором став Олег Цабіїв, який почав свою діяльність з потрошення названих меблів.

Склад названої кафедри за чисельністю значно переважав інші кафедри суспільних наук. Навчальне навантаження істориків партії

Колектив кафедри історії КППРС. Зліва направо: Валентин Яшніков, Володимир Нікулін, Іван Захарченко, Григорій Гончарук, Тарасик, Василь Котенко, В'ячеслав Михайлюк, Геннадій Афіногенов, Гавриіл Кравчук

було більшим завдяки нормативним установкам академічних годин. Якісний кадровий показник мало чим відрізнявся від інших колективів. Майже половина осіб не мали наукових ступенів і вчених звань. Завідувач кафедри Євген Цимбал, якому ректорат створив всі умови для написання докторської дисертації, після захисту пішов працювати в обком партії на посаду голови лекторської групи. На прощання ректор політехнічного Костянтин Заблонський сказав Цимбалу, щоб ноги його не було в політехнічному інституті. Вище про нього писалося. Нагадаю. Щоб відвідувати прокляті капіталістичні країни, Цимбал оформився матросом на торгове судно. Після повернення обком партії оголосив йому сувору догану із занесенням в облікову карточку, зняв з посади і призначав його директором музею інституту народного господарства. Чи був такий музей, не буду брехати, а те, що незабаром Цимбал помер у відносно молодому віці, можу стверджувати. Наступником Цимбала на посаді завідувача кафедри був В'ячеслав Станіславович Михайлюк. Фізично він справляв добре враження. Високий, стрункий блондин. Ми з ним були знайомі як дослідники історії комсомолу України 30-х років. Пам'ятаю, як за пляшкою горілки вищезгаданий Бабко прогнозував, хто з його знайомих напише докторську. Назвав і мене. Михайлюк не витримав і спитав: «А я?» — «Слава ти не напишеш докторську. Цей кожушок не тобі. А грошей у тебе для докторської нема. Кандидатська дисертація — це твоя наукова вершина. Ти пам'ятаєш скільки я возився з твоєю дисертацією, а на докторську у мене нема сил». У Михайлюка, корінного одесита, були знайомі, чи більше ніж знайомі в обкомі партії. Пам'ятаю, якось у приватній бесіді він мені відкрився:

— Розумієш, Гришо, у мене кожний м'яз дозрів до керівної роботи.

Як тільки обрали його завідувачем, він пришов до мене в кабінет ректора університету громадських професій і каже:

— Гришо, я вже завідувач кафедри, тому прошу тебе більше не звертатися на ти, а називай мене ви.

Я подивився на нього і кажу:

— Слава, йди на три букви і більше до мене не заходь.

За три місяці колектив кафедри висловив йому недовіру. Про це були повідомлені і ректорат, і обком партії. Слава утік з політехнічного у якийсь інший виш. На посаду завідувача кафедри історії КППРС запросили кандидата історичних наук, доцента Афіногенова Геннадія Дмитровича з університету імені І. І. Мечникова. В роки

війни він був старшим офіцером військового аташе в Ірані. Я його добре знав по університету. Працювали в одному колективі. Казали, що йому написав кандидатську дисертацію редактор багатотиражної газети одного з інститутів. Пізніше виявилось, що у нього не було вищої освіти, а тільки довідка про закінчення трьохмісячних курсів при дипломатичній академії. У мене з ним були нормальні стосунки, можна було сподіватись на спокійну співпрацю з ним.

Все наведене штовхнуло мене звернутись до проректора Коритіна за порадою про доцільність переведення мене на кафедру історії КППРС.

Олександр Михайлович неначе чекав мене. Зустрів властивим йому запитанням:

— Григорію Івановичу, кажіть що я мушу зробити, щоб вам краще працювалось і жилось?

Я розповів йому про свої думки. А він повідав неочікуване:

— Григорію Івановичу, ваш намір перейти на кафедру історії своєчасний. Ми з ректором нещодавно розмірковували про кадровий стан на цій кафедрі. Він не просто важкий. Він дуже важкий. 24 викладача. З них тільки половина мають науковий ступінь і вчене звання. Дванадцять відставних офіцерів. Полковників і підполковників. Колишніх армійських політпрацівників. Та ще низка цивільних без ступенів і звань. Наукою майже ніхто не займається. Навіть не знають, що це таке. Завідувач кафедри Афіногенов сповідує принцип: якщо ти воював, то ти вже можеш викладати історію партії. Такі кадри його задовольняють. На їхньому фоні він відчуває себе лідером. Якщо ви остаточно наважиться перейти на цю кафедру, пишіть заяву. Ми підтримаємо. Цей перехід допоможе вам упоратися з завершенням докторської дисертації. Ми віримо, що ви переможете у боротьбі за видання монографії. На цій кафедрі ви будете, як кажуть, відчувати себе у власній тарілці. Тут у вас перспектива краще. Є де себе проявити. Суттєво заважати вам там нікому. Можливо, активізуєте наукове життя колективу.

Мені сподобалась розмова з Олександром Михайловичем. Повернувся у викладацьку. Сів за свій стіл. Взяв папір і ручку. Написав заяву. Це був лютий 1977 року. Завідувач кафедри Мацюк отримав задоволення від моєї заяви. Не приховуючи радісної посмішки, завізував заяву, потиснув мені руку і висловив сподівання на наукову співпрацю і підкреслив свої спостереження: «Мені було важко з вами. Ви на декілька ходів бачите далі будь-якого єврея».

На кафедрі історії партії мене зустріли неоднозначно. Ті, що були переведені з кафедри наукового комунізму, здивовано зраділи. Хтось промовчав. А завідувач кафедри Афіногенов був стурбований. Зразу побіг у партком для з'ясування ситуації. Там, очевидно, розтлумачили йому про жакливі стан наукової роботи на кафедрі та так переконливо, що на першому засіданні кафедри мене обрали заступником завідувача з наукової роботи.

Відверто кажучи, мені хотілось зробити для кафедри щось значне у дослідницькій діяльності. І я розпочав з поїздки до Києва, до редакції галузевого наукового збірника «Вопросы истории КПСС». Зустрівся з головним редактором і відповідальним секретарем. Вони знали мене по моїх складнощах у видавництві «Вища школа» і порадили «не уступать отчаянью в борьбе». Підтримали моє прохання доручити нам підготувати один з наступних номерів збірника, як це доручається робити базовим кафедрам з історії КПРС, у тому числі кафедрі в Одеському університеті імені І. І. Мечникова. То був нечуваний успіх. Ні нашій кафедрі у минулому, ні жодній кафедрі в технічному вузі такі завдання не довірялись. Відведені для такої роботи два з зайвим роки були достатні. Збірник вийшов, відгуки були позитивні. Мої позиції серед істориків в Одесі зміцніли. Завідувач опорної кафедри Назим Якупов навіть запропонував мені поділитись цим успіхами на засіданні науково-методичної ради кафедр суспільних наук Півдня України. Задоволені були і в нашому ректораті. Особливо Олександр Михайлович Коритін. Мені запропонували перехід на посаду старшого наукового співробітника для завершення докторської дисертації. Тобто докторантуру. Київський університет імені Тараса Шевченка погодився на моє закріплення за ним. Як кажуть у народі, крига скресла. Пам'ятаю такий випадок. Колишня секретар міськкому партії Людмила Макаренко, яка була переведена на посаду завідувача кафедри політекономії нашого університету, запросила мене до себе в кабінет. Там сидів попередній завідувач, учасник війни, здається навіть інвалід, бо помітно прихромував, Едуард Херунцев, і ще хтось. Вона почала:

— Григорію Івановичу, кажуть, хто старе згадає, тому око геть. Ми знаємо про ваші успіхи в організації підготовки галузевого наукового збірника. Ви не змогли б детально розповісти з чого нам розпочинати, якщо ми наважимося взятися за таку серйозну справу.

Мені хотілось їй відповісти такими словами:

— Так, Людмила Похомовна, в народі говорять про око геть, хто старе згадає. А в нашій партії додається: «А хто забуде, тому обидва».

Але у мене вистачило сили придушити цю спокусу і я розповів їм, з чого я починав, як шукав авторів, співавторів збірника, хтось допомагав, хтось рецензував статті. Хоч я намагався, так би мовити, полегшено розповідати про цю роботу, але було видно з реакції співрозмовників, що цей труд їх налякав. Так і сталося: ніякого збірника Людмила Пахомовна не підготувала. А незабаром і сама втекла з кафедри. Бо, як кажуть, перти плуга виявляється важче, ніж партійним батоном підганяти вчених з третього поверху міськкому партії. Зате мій завідувач не втрачав жодної нагоди, щоб не використати чи то на інститутській, чи то науково-методичній раді кафедр суспільних наук південного регіону, щоб похвалитися досягненнями своєї кафедри, розмахуючи збірником, неначе відправник потягу жезлом. І було чого. На звороті титульного листа після прізвищ редколегії писалось: «Відповідальний за випуск доц. Г. Д. Афіногенов».

І про те, що йшлося, і про те, що йтиметься, вивів тридцять перше визначення історії. Історія — не тільки наука чи навчальна дисципліна, а ще доля мільйонів істориків світу всіх часів.

СЛОВО ПРО МАТІР

У народі кажуть: людина відчуває себе щасливою, поки жива мама. Немає найріднішої людини, ніж матір, як немає людини, якій ми були б найдорожчі, крім мами. Пам'ятаю, моя молодша сестра спробувала сваритися з мамою через якусь дрібницю. Я спитав сестру:

— Олена, а хто сотворив Адама і Єву?

— Ти що не знаєш? — Бог, — роздратовано відповіла вона.

— А тебе хто? — Ось бачиш, мама і не з глини, як Адама, і не з ребра, як Єву. А тобі ніколи не приходило в голову, що мама — це святе слово. Ти з Богом не сваришся, а до мами чомусь чіпляєшся.

Сестра замовкла. А мама, яка все це чула, підійшла до мене, обняла і поцілувала.

Про свою маму, про її зовнішню привабливість, про її розум і вольовитість, любов до своїх дітей розповідається у першій книзі моїх мемуарів. А тут напишу про останні дні перебування мами на цьому світі.

Про маму, як про найкраще творіння природи, про маму, як найкраще слово на Землі, написано чимало. Тут писали геніальні поети, письменники, композитори, журналісти тощо. Але мені чи то не вдалося знайти і прочитати те слово чи групу слів, чи то ще не сказані такі слова про невичерпаність животворного джерела маминого тепла, бездоганну відданість, безмежну любов маминої суті своїм дітям. Не судилося і мені знайти ці слова, тим більше, що я не геній, не талановитий ні літератор, ні лінгвіст. Жалкую тільки про те, що я не встиг сказати своїй мамі, які у неї казкові душа, розум, безмежний світ прекрасних почуттів до своїх дітей. Пам'ятаю той квітневий день 1979 року. Брат Федя задзвонив і пригломшив:

— Гришуня, я отримав телеграму. З мамою погано. До відправлення автобуса Одеса — Ананьїв півтори години. Я квитки візьму.

Приїхали в Ананьїв пізно у вечорі. Таксист довів нас до центра нашого села Новогригоріївки і сказав: далі не повезу. У долині болото. Ми йшли повз кладовище. Як тільки показалися хати Четвертої Сотні, в очі кинулась наша хата. Вночі вона світилась дуже тривожно. Кругом світло. У малій, великій кімнатах, на веранді, навіть лампочка на подвір'ї — все сковувало у нас з братом груди страшним очікуванням. Мама лежала на своїй кроваті у малій кімнаті. Подивилася на нас якимись несприймаючими очима. Біля неї були батько, сестра Надя і зять Іван. Розповіли, як все трапилось. Останні два дні мама і батько садили картоплю. Посадили. Ще було сонце на небі. Вирішили відмітити свій успіх. Випили по склянці вина. Закусили. Мама направилась до ліжка і упала. Батько сам підняв її в ліжко. Викликав медичну сестру. Поміряли артеріальний тиск. 270 на 190. Інсульт. Після уколів тиск, як кажуть, збили.

На другий день з ранку я був у Ананьївський районній лікарні. Розповів головному лікарю про випадок з мамою і про те, що швидка допомога не зможе приїхати через болото в долині. Він призначає лікаря. Викликав водія величезної вантажівки «Урал». Наказав захопити все необхідне обладнання і ліки. Пам'ятаю, по дорозі до мене звернулась лікар, уже немолода жінка, і каже:

— У вас сльози течуть струмками. Що я вам пораджу. Прогнозувати наслідки після інсульту важко. Моя мама вже 13 років прикута до ліжка. Від пролежнів біліють кістки. Вона день і ніч просить Господа прийняти її на той світ. Ми, її діти, теж вже всі сльози виплакали і не знаємо, коли ці муки мамині закінчатся. Що б не сталося з вашою мамою, але просить Господа Бога, щоб її не спіткало таке горе, як у моєї мами.

«Урал»-машина не змогла подолати болото у долині. І ми з лікарем пішки пройшли метрів 800. Вона, лікар, зробила, що могла. На прощання розказала сільській медсестрі, як лікувати, а нам дивитися маму. Залишила свій телефон і просила регулярно інформувати її про стан мами.

Нам доля на декілька днів дала радощі. Мама почала нас пізнавати. Очі посвітлішали. На обличчі з'явився рум'янець. Навіть шепотом почала відповідати на питання медсестри. Нас попереджала лікар і за цим стежила медсестра, щоб не допустити запалення легенів, яке часто супроводжує інсульт. Ми зробили неначе все, що могли. Стежили за теплом в кімнаті, давали пити різні соки, чай.

Я поїхав на роботу. А через деякий час телефонний дзвінок на кафедрі. Брат повідомив, що мамі зовсім погано. Я знову в Ананьїв, в лікарню. На вулиці темно. Черговий лікар Дмитро Нігруця бере кисневу подушку, дорожню скриньку. Цього разу машина швидко доїхала до дому. Мама мене пізнала і не відводила від мене очей. Лікар перевірів пульс і сказав:

— На жаль, кисень не врятує.

Ми вийшли на двір. Лікар питає:

— У вас не знайдеться грамів сто горілки. Мені стало погано. Моя мама так само померла. Це було півтора місяці тому.

Ми сиділи цю ніч біля мами. Перед ранком брат каже:

— Грицуня, твоя черга здрімнути на годину-півтори.

Коли я у напівсні закрив очі, то побачив такий сон: відкриває у велику кімнату мама двері, кличе мене рукою і каже:

— Грицуня, вставай. Пора.

Я відкрив очі і зрозумів: нам залишилось бачити маму живою декілька хвилин. Був прохолодний ранок. Прибігли сусіди. Всі діти, батько, зять стоїмо біля неї. Всі в сльозах. А мама задихається. Все розуміє. А з мене не зводить очей. Ми всі стали цілуватись з нею. Після мого поцілунку у її горячі губи вона закрила свої очі. Назавжди. Ця страшна трагедія сталася на пасхальні свята. Кажали, що в цьому було якесь предзнамення. Батько, брат Федя, сестри Надія і Олена доручили мені написати про організацію похорон до районної газети. Незабаром ця замітка з'явилась під назвою «Слово про матір». Наведу її повністю.

Слово про матір

Нас спіткало велике, непоправне горе — померла наша мати Єфросинія Степанівна. Для нас це була найдорожча людина. Вона разом з батьком усе зробила, щоб виростити з нас справжніх людей. Федір став військовим, зараз він полковник запасу, Григорій — кандидат історичних наук, доцент, Надія і Олена — трудівники полів.

Наша мати була невтомною трудівницею. Разом з односельчанами старшого покоління вона створювала колгосп, відбудовувала його після Великої Вітчизняної війни.

Нам дуже приємно, що в неї стільки друзів, що про неї з такою теплотою говорили колишній агроном колгоспу «Батьківщина» Ф. Д. Ковальський, секретар виконкому Новогеоргіївської сільради І. І. Шевченко, лікар М. М. Ландибаум. Вони підкреслювали, що в

житті нашої матері, як сонце в краплі води, відобразилася біографія колгоспу, села.

В організації похорону велику участь взяли голова Новогеоргіївської сільради Г. Г. Васькевич, голова колгоспу «Батьківщина» В. Я. Продан, секретар парткому В. І. Макодзьоб, всі трудівники села.

Спасибі вам, що ви поділили наше горе, що ви шанували пам'ять нашої матері.

*Сім'я Гончаруків. «Радянське село»,
орган Ананьївського районного комітету
Комуністичної партії України
та районної ради депутатів трудящих,
9 травня 1979 р.*

На закінчення хотів би порадити молодим: не соромитись, не вважати за зайве казати матері приємні слова при її житті. Вона того варта.

КВАРТИРА — КАТЕГОРІЯ НЕ ТІЛЬКИ ФІЛОСОФСЬКА

Філософська. Зрозуміло, не фундаментальна. Але світоглядна. З вікна, якого людина дивиться на світ, такою у значній мірі сприймається дійсність. Соціальна. За якістю квартири можна визначити соціальний статус володаря. Історична. Починаючи з печерного житла і через сотні тисячоліть до хмарочосів і кришталевих палаців сприймаємо квартири як свідків епох минулого і сьогодення. Політична. За добробутом людей головною частиною є квартира. Маємо змогу визначити, чи задоволенні мешканці владою, своїм життям. Кожна історична епоха по-різному вирішувала проблема житла. Радянська влада, будучи прибічником соціальної справедливості і боячись накопичення безквартирних жителів, особливо у містах як потенційної революційної сили, намагалась у масовому масштабі вирішувати житлові питання будівництвом цілих кварталів, районів п'ятиповерхівок. Хоч такі заходи задовольнили значну кількість міського населення, але проблема залишалась вкрай гострою. Торкалась вона і мене. У першій книзі мемуарів розповідалось про отримання мною однокімнатної квартири зі зручностями на вулиці Космонавтів у домі № 38. Це була квартира під номером 13. Вона певний час задовольняла мою сім'ю. Однак сім'я росла. Потреби зростали. Зручності скорочувались. Труднощі збільшувались. Керівництво політехнічного університету на той час приклало чимало зусиль для забезпечення професорсько-викладацького складу та співробітників житлом. Частково складнощі вирішувались за рахунок міськвиконкому. На пропозицію обкому партії отримав квартиру і ректор політехнічного неподалік місця роботи. Керівництво інституту ініціювало зведення кооперативного житлового будинку на 130 квартир по вулиці Сонячній, 7/9.

На початку 70-х років, коли я став у профкомі на квартирний облік, черга сягала понад 200 осіб. За десять років значно зруши-

лась. На початок 1980 року я був у черзі під № 9. Списки черговиків постійно висіли на дошці біля профспілкового комітету, і цим начебто забезпечувалась прозорість в отриманні житла. Хоч казали, що ті чи інші особи з числа керівників чи приближених до них отримували квартири в обхід списку.

Слід віддати належне керівництву нашого вишу. Незабаром поруч з названим кооперативним будинком, який зводився в основному за кошти в розстрочку самих майбутніх власників, розгорнулось будівництво 90-квартирного будинку за кошти держбюджету. Ходили чутки, що швидкі темпи будівництва викликані намаганням ректора не тільки зменшити кількість черговиків, а ще привабити до роботи у нас професуру з інших регіонів країни. Саме за зменшення професорського складу ОПІ піддавали критичі у партійних комітетах міста і області, а також у пресі. Наскільки ці наміри ректора виявилися виправданими, слід розповісти в окремій книзі.

У міру приближення до завершення будівництва ажіотаж серед претендентів зростає. Профком заходився перепроверяти документацію на право отримання квартири. Став викликати черговиків. Уточнювати якісь дані. Вимагати оновити ті чи інші документи. Були дивовижні явища: черга на отримання квартир стрімко зростала за рахунок впливових людей в інституті. Пам'ятаю своє відвідання ректора з метою узнати його думку про мої шанси на квартиру. Не встиг я присісти на запропоноване ректором крісло, як йому зателефонував проректор Зукін. Не знаю, що він питав, але чув, що відповідав йому ректор:

— Борис Михайлович, не влаштовуйте цирк. Який облік? У вас зараз квартира, обсягом у 102 квадратних метра на Островідова. Ніяких підстав стати в чергу ви не маєте.

Ректор на мить замовк, слухаючи співрозмовника, потім знову відповідає:

— Професура, що ми запрошуємо іззовні, за законом має право на отримання квартири. Це люди, що беруть участь у конкурсі. Відомі вчені. Ми зобов'язанні забезпечити їх житлом. У вас великі заслуги перед інститутом. Ви приклали чимало зусиль для зведення цього будинку. Але у вас відсутня підстава для найменших претензій на квартиру.

На моє питання Костянтин Іванович відповів виключно знанням мого квартирнього стану:

— Люди неначе скаженіють. Різними засобами покращують своє становище. Хто прописує своїх батьків для збільшення кількості членів сім'ї. Хто приносить довідки про серйозні хвороби дітей, що потребують додаткової жилплощі. Хто якісь довідки про заслуги перед Вітчизною. Хто клопотання відомих особистостей про надання черговіку квартири. І ще багато чого. А ви чогось сидите, неначе почиваєте на лаврах.

— Костянтин Іванович, але у мене неначе всі документи в порядку.

— Ви бачите, що робиться? Нові аргументи у черговиків можуть вас відкинути у кінець черги. А вона вже майже утричі більше, ніж кількість очікуваних квартир.

— Але я якийсь вчений. Мені належить особисто додаткові 20 квадратних метрів.

— У законі сказано про те, що вчені мають право на додаткові 20 метрів, але в законі не говориться, де взяти ті додаткові 20 метрів. Більше половини черговиків — вчені. На практиці 20 метрів надається професорам. А ви доцент. Ідіть і думайте, як покращити свої шанси. Учїться у одеситів. Вони більш практичні і обізнані у побутових ситуаціях.

Від ректора я вийшов розгублений. Всі мої радужні плани на отримання нової квартири в районі Аркадії захитались, неначе погрожуючи розвалитись. Вирішив зайти до голови профкому доцента Миколи Євгеновича Мосьпана. Він, високоінтелегентний і добрий, сказав ще переконливіше, ніж ректор.

— Григорію Іванович, ви дев'ятий у першій десятці черги. Якщо будуть вручати ордери на квартири з початку черги, то ви квартиру отримаєте. Якщо з кінця черги, ні. За останні місяці черга зросла удвічі. З'явилися першочерговіки, позачерговіки, інваліди, професура-варяги. Я не маю навіть уяви, як нам вийти з цього ажіотажного, якогось горячкуватого становища. Дійшов до думки, що краще звільнитися з посади голови профкому, ніж вступити у цю сумнівну справу.

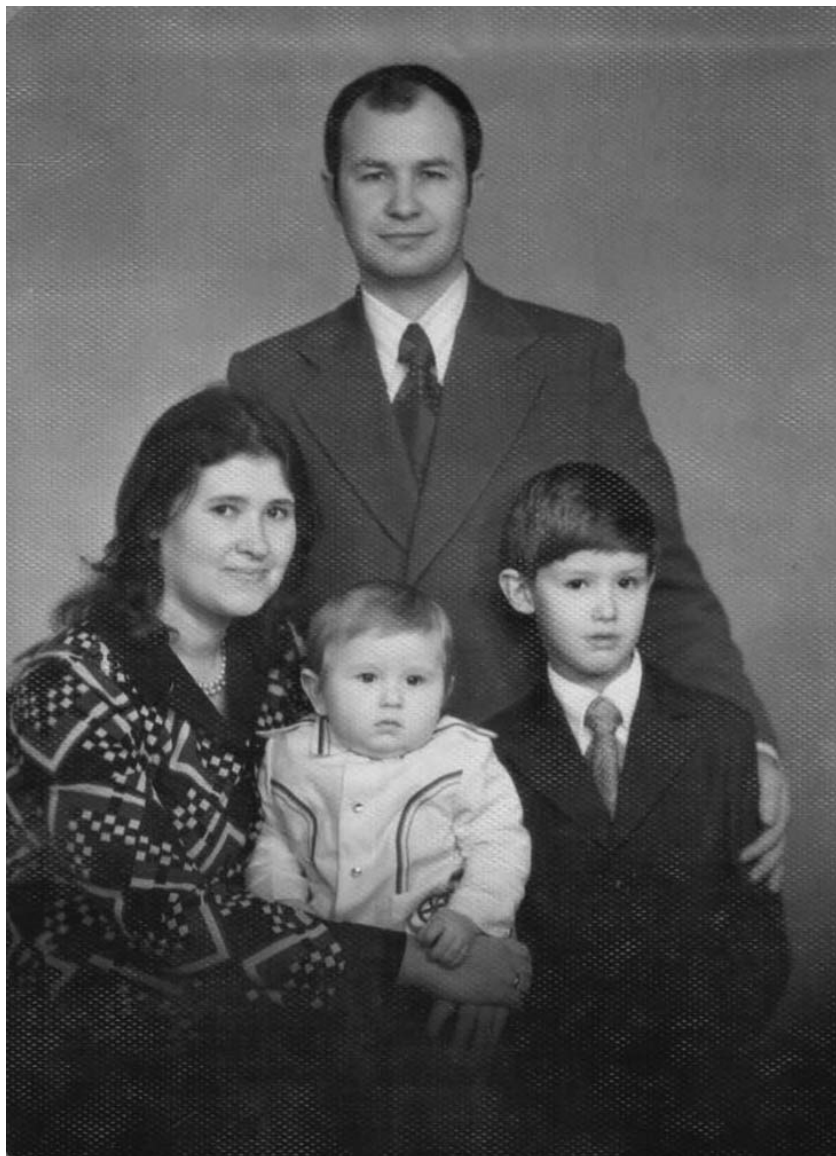
Читає, якщо він у радянські часи вирішував квартирну проблему, зрозуміє мій психологічний стан. Треба було взяти себе в руки і шукати резерви документальних квартирних підстав. Став частіше ходити до профкому. У кімнату, де низка чоловіків займалась перевіркою документів. Едуард Леонідович Заславський, порядна, відверта людина, який уже отримав квартиру у кооперативному бу-

динку і не мав власних інтересів до нового житла, чого не скажеш про інших членів профкому, які заздалегідь проникли в профком, щоб стати ближче до квартирного корита, сказав:

— На першій погляд, у вас все в порядку. Але, якщо не будуть враховувати доцентам додаткових 20 метрів, то ви залишитесь ні з чим. Не забувайте, що з 90 квартир у новому будинку належить 10 відсотків міськвиконкому і п'ять самим будівельникам. Всі черговіки різними способами не тільки зміцнюють свої позиції, але чимало перестраховуються. Ми не встигаємо навіть перевіряти достовірність наданих нам нових документів.

Ці новини, що я почерпнув у керівництва інституту, звалились неначе сніг на голову. Спонтелічили і кликали до негайних дій. Після власних роздумів і бесід з дружиною вибір упав на мого батька. Він і тільки він міг допомогти нам утриматись на своєму місті в черзі на квартиру. Раніше я писав, як після смерті мами я за допомогою воєнкома звернувся до Ленінграду в архів воєнно-медичних документів Міністерства оборони СРСР і отримав витяг з його медичної карти про таке: контужений при форсуванні Вісли 7 серпня 1944 року, отямився 14 серпня 1944 року. Це був головний документ після обслідування і висновок одеської комісії про надання батькові другої групи інвалідності. Тут, як кажуть, не було щастя, так нещастя допомогло. Фактор потужний. Нічого дискутувати. Але виникла, так сказати, похідна проблема: як ублагати батька прописатись у нас, подарувати своїй старшій дочці Наді будинок і, що майже неможливо, переїхати до нас жити. Підключив до агітації батька сестру. Вона здивувала мене своїми комісарськими здібностями. Умовила батька. Але не до кінця. На все погодився за винятком одного: хочу померти у своїй хаті, яку удвох з мамою збудували. Ледве упросили його з'явитись хоч на декілька днів за місцем одеської прописки.

Чітко пам'ятаю ще один момент з квартирної епопеї. В урядових документах говорилось, що при виділенні квартир слід враховувати виробничі показники претендентів. Я у 1979 році, як і в попередні роки, набрав найбільшу кількість балів у соціалістичному змаганні серед інших членів колективу. Мені мусили у профкомі врахувати ці результати. Однак завідувач кафедри Афіногенов і партгрупорг Кравчук вирішили надати перше місце у соцзмаганні старшому викладачеві Розі Михайлівні Кудрявіній, мотивуючи це тим, що вона вдова, мама двох дітей, ні разу не перемагала у соцзмаганнях. Мої

Сім'я Гончаруків

Тарасик і Толік

доводи, що у цьому році у мене аморально відбирати перше місце через квартиру, не досягли результату. Кравчук сказав:

— Не отримаєш квартиру тепер, отримаєш в наступні роки.

Переконати керівників кафедр у своїй правоті допомогли мої погрози звернутись зі скаргою до профкому.

А ще епізод. Голова профкому Мосьпан чи то звільнився за власним бажанням, чи то, як казали, він не відповідав вимогам розподілення квартир, поступився місцем доценту Азаркіну Володимиру Андрійовичу. Казали, він сильний тим, що його дружина знаючий юрист. Він став благодати мене поступитися своїм місцем у черзі доценту, своєму колезі по факультету. Аргумент наступний: ти, Григорію Івановичу, як авіатор, як історик партії мусиш віддати своє місце учаснику війни, командирі ескадрильї. Всі тебе зрозуміють правильно і будуть вдячні.

Мені не хотілось раніше кульмінаційного моменту у квартирній драмі розкривати головні карти. Азаркін уже декілька разів викликав мене. Обіцяв незабаром надати мені квартиру у якомусь новому будинку на вулиці Посмітного. Але врешті-решт я вирішив розчарувати його у власних надіях — показав йому довідку з жека про прописку у мене нового члена моєї сім'ї батька, інваліда Великої Вітчизняної війни. Ця новина не тільки засмутила нового голову профкому, але активізувала деяких членів профкому, які самі претендували на квартиру і підготували провал моєї черги шляхом низки доводів.

Незабаром я узнав, що мене звільнили від посади голови громадської комісії сприяння зведенню будинку, а всю комісію розпустили. Якось на кафедру задзвонили мені з приймальної прокурора Приморського району і повідомили про виклик мене до прокурора. Ідучи до нього, я купив у газетному кіоску, що навпроти адміністративного корпусу, обласну газету. Розкриваю, читаю рецензію на мою монографію відомого вченого. Прокурор повідомив, що до нього надходять листи про те, що я незаконно перебуваю на квартирному обліку і що батько, який має майже двоповерховий будинок у Ананівському районі, зі мною не проживає, зате прописаний і стоїть на квартирному обліку. Дякуючи Богу, в цей момент батько був у мене вдома. Я запропонував прокурору негайно їхати зі мною і переконатись про брехню в листах кляузників. До того ж показав йому газету з рецензією на мою монографію. Він подивився і запитав:

— Ви ще скоро можете стати доктором наук.

Потиснув мені руку і побажав успіхів.

А тепер про розподіл квартир у Приморському райвиконкомі. До засідання райвиконкому мене попередив інструктор Миша Федосєєв, з яким я встиг познайомитись за кухлем пива, що начальник квартирної групи райвиконкому підтримав надання мені квартири передусім як сім'ї, що має інваліда війни. Профком проти.

Це сталося 23 травня 1980 року. Засідання виконкому відбувалось у новому чотириповерховому будинку на вулиці Черняхівського. У великому залі спочатку засідав виконком і здійснював попереднє обговорення неузгоджених на профкомі інституту питань розподілення квартир. На початку коридору біля входу до залу зібралось біля сотні претендентів на квартири. Я чомусь не міг спокійно стояти серед них і майже нервово ходив по вільній частині коридору. У торці коридору були двері до кімнати президії. Я тихенько їх відчинив. Кімната пуста. А через відкриті другі двері до столу президії долинає знайомий голос голови профкому. Він доповідав про складну ситуацію з призначенням низки квартир. Я сів на перший стілець і почав прислухатися. Мова йшла про відомі мені прізвища. Потім голова назвав моє прізвище і почав з того, що профком так і не спромігся в'яяснити, за яких обставин Гончарук отримав квартиру на вулиці Космонавтів, яким чином він, Гончарук, став на квартирний облік у політехнічному інституті, як удалось мені прописати до себе мого батька, батько має чудовий власний будинок в Ананівському районі і в ньому проживає. Було чути, як хтось попросив якийсь документ, і донісся шурхіт паперу. Потім чийсь голос, очевидно, головуючого сказав:

— Це питання обговоримо на засіданні в присутності Гончарука.

Я вийшов з кімнати. Натовп, як і раніше стояв в протилежному кінці коридору. Ніхто не підозрював, яку цінну інформацію допоміг мені дістати Господь Бог. Стало ясно: мені профком, як у Лермонтова, обіцяв «бой жестокий». Треба було взяти себе в руки, зосередитись. Приготувитись до бійки. Не пам'ятаю, скільки разів в очікуваному стані я повільно проходив вперед-взад по вільній частині коридору, поки запросили всіх до залу. Я сів поближче до столу президії. У третьому ряду. Так би мовити, приготувався до бою на короткій дистанції. У першому ряду сиділи ректор, проректор, секретар парткому, голова профкому. Не пам'ятаю, кого першого і скільки всього допитувала президія. Нарешті почув своє прізвище:

— Товариш Гончарук, до вас декілька питань. Перше, на якій підставі ви отримали квартиру у 38-му будинку по вулиці Космонавтів?

— Як офіцер, звільнений в запас.

— У вас є ордер?

Я показав ордер, виданий Приморською райрадою депутатів трудящих 28 жовтня 1965 року.

— В ордері називається будинок № 10, а ви проживаєте у будинку № 38.

— Коли я отримував квартиру на вулиці Космонавтів, було всього декілька будинків. Як вулиця забудовувалась, нумерація змінювалась.

— Ви знаєте, що на квартирний облік ставлять у тому разі, коли на кожного члена сім'ї припадає не більше чотирьох квадратних метрів жилплощі. В ордері названо 17,58 квадратних метра. Як вам удалось стати на облік?

— Не я сам ставав на облік. Мене поставив профком інституту, враховуючи, що у мене науковий ступінь і я маю право на додаткові 20 квадратних метрів жилплощі.

— А чому батька до себе прописали, а цього не зробив ваш брат, або сестри?

— Наше село козацьке. У ньому існує традиція, що батьки з літими залишаються проживати з молодшим сином.

— А де зараз знаходиться ваш батько?

— У квартирі по вулиці Космонавтів. Комісія профкому на чолі з заступником голови Едуардом Леонідовичем Заславським у цьому переконались.

Заславський з місця в залі підтвердив мою інформацію словами:

— Я розмовляв з Іваном Михайловичем в названій квартирі. Він учасник двох воєн. Двічі поранений. Контужений. Інвалід Великої Вітчизняної війни другої групи.

— У нас є інформація, що у вашого батька відмінний будинок у селі Новогеоргіївка Ананіївського району. Що з ним зараз?

— У батька нема будинку. Він віддав його старшій сестрі. Ось вам договір дарування.

Голова взяв договір. Голосно прочитав. І сказав:

— Підпис нотаріуса і гербова печать.

У залі на мить стало тихо. Головуючий спитав членів президії, чи є у когось питання? Нема. Сідайте, Григорію Івановичу. Виконав-

чий комітет Приморської ради народних депутатів видає вам ордер на квартиру № 31 у будинку № 8 по вулиці Сонячній.

Я знав цю квартиру у середньому під'їзді на першому поверсі, житловою площею 47,90 квадратних метри. І профком, і президія виконкому, і чимало, тих, хто отримував квартири, знали, що мені, у кого сім'я з п'яти чоловік, належить чотириохкімнатна квартира. Але профком так спланував розподіл, що чотириохкімнатні квартири дісталися переважно професорам-пройдисвітам з інших міст і то з меншою кількістю членів сімей. Переважно з Сибіру. На якихось зборах вони всі сіли в першому ряду. Це було так незвично. Доцент Віктор Афанасійович Кішневський кинув репліку:

— Це гробокапателі Заблонського.

Він, Кішневський, виявився недалеко від істини. Але про це згодом.

Пам'ятаю вручення ордерів на квартири. Контроль за цим процесом доручили проректору Олександру Михайловичу Коритіну. Після незначної перерви він з'явився на порозі кімнати і голосно сказав:

— Першим запрошується Григорій Іванович Гончарук.

І я, і більшість зрозуміли, що керівництво інституту цим жестом незграбно намагалось пом'якшити свавілля в розподіленні квартири.

Поселившись у нову квартиру, прийнявся за обладнання. Серед добудови — квартирну каналізацію прямо увів у міську, на що мені дав дозвіл ЖЕК. Цією автономією було забезпечено незалежність від каналізаційної поведінки сусідів верхніх поверхів. А ще, проходячи повз зруйнованої будівлі приватного сектору, чомусь звернув увагу на трьохрічній горіх, що пробивався крізь вузьку щілину ракушнякової підвальної стіни. Я попросив у руйнівників лом, лопату, визволив горіх з кам'яного полону і посадив його перед своєю квартирою. Коли пишуться ці рядки, цей горіх має крону діаметром більше 20 метрів і є прикрасою нашого будинку. Інші дерева чомусь не такі файні.

А тепер, шановний читачу, сам розсуди, якою є квартира категорією. Чи філософською, чи соціальною, чи політичною, чи психологічною, чи просто побутовою. Але не забудь класиків: буття визначає свідомість.

Горіх

VIVAT RECTOR

З ректором Одеського політехнічного інституту у мене відбулася низка зустрічей з питань роботи університету громадських професій. З приводу запрошень відомих особистостей вишів та інших структур Одеси, з погодинною оплатою їх лекцій, або інформування його про виступи в УГП вчених з Москви чи Києва. Він завжди пропонував сісти за приставний столик для відвідувачів по праву від нього руку. Розмовляючи, ніс тримав прямо, а очі направляв на співрозмовника під незначним кутом. Я не відразу розгадав значення його пози. Але крадькома придивляючись, я помітив, що його праве око інколи косить вправо. А вибране ним положення цю кооокість приховувало.

Крім позитивних вирішень питань, Костянтин Іванович цікавився станом справ в університеті. Висловлював своє задоволення широким висвітлюванням його роботи в газетах і журналах. Якось так трапилось, що я декілька місяців поспіль до нього не звертався. Не хотілось його турбувати питаннями, які можливо було вирішити з проректором. Він, очевидно, помітив паузу в нашому спілкуванні. І ось двері мого кабінету відкриваються. На порозі з'являється Заблонський з двома проректорами. Лукаво посміхнувшись, каже:

— Ректор інституту вирішив відвідати ректора університету. Поцікавитись, як справи. Чи є проблеми.

Я швиденько піднявся з-за столу і направився назустріч. Він жестом руки показав мені сидіти на місці і повторив:

— Так є проблеми?

— Поки нема. Як будуть, то з вашого дозволу, ви про це будете знати.

— Милості прошу, Григорію Івановичу. В такому разі не будемо вас відволікати від роботи.

Весна 1980 року, після вирішення квартирної проблеми, я вирішив доопрацювати докторську дисертацію. Для цього необхідно

було значно розширити географію документальної бази. А це означало — попрацювати в сховищах Москви, Ленінграду, у більшості архівів обласних міст довоєнної України. Якісно це не було можливо здійснити, не звільнившись від навчального навантаження, ректорства університету громадських професій та інших інститутських турбот. З проханням перевести мене на посаду старшого наукового співробітника я звернувся до Костянтина Івановича. Він мене уважно вислухав. На хвилинку замислився. А потім каже:

Костянтин Заблонський

— А судді хто?
— Брудний Володимир Ісаакович, завідувач кафедри наукової організації праці і старший редактор ректорату.
— А що, вахтери відмовилися прочитати мій рукопис? Яке відношення має філолог, колишній журналіст, а редактор, здається, теж філолог, до історії?
— Вони в один голос сказали, що там компіляція.
— З точки зору лінгвістів, літераторів, які вражені фантазією творчості, іншими словами, вигадками, історичні роботи сприймаються як компіляція, тому що у них кожен факт підкріплений документом або опублікованим джерелом. Названі вами люди не є

— Покажіть мені ваші докторські напрацювання.

— Фоліант на кафедрі. Щойно принесу.

— Ось і ладненько. Залиште у приймальній. Коли я з ним познайомлюсь, то вас покликаю.

Час плинув. Мабуть, минуло з місяць. Викликає мене ректор. Повертає рукопис і каже:

— Рецензенти дали негативну оцінку вашій роботі. Що будемо робити?

— Розпочнемо з того, Костянтіне Івановичу, що ви відповісте на моє запитання.

Він очікуюче кивнув головою.

фахівцями з історії. Якби у них була совість, то вони б не бралися не за свою справу. Моя монографія, що є основою дисертації, отримала високу оцінку відомих істориків.

— Так що будемо робити? — перепитав ректор.

— Я буду робите те, що ви скажете. А вам пораду нікому не казати про свій вчинок. Він вам честі не робить.

Заблонський ледве помітно посміхнувся. Передав мені фоліант і питає:

— Дисертація буде?

— Буде.

— Люблю вас на слові. Візьміть рекомендацію кафедри і пишійте заяву про перевод на посаду старшого наукового співробітника.

Я вийшов від ректора, ображений його діями. На кафедрі вже знали про негативну оцінку моєї праці. Більшість істориків була обурена фактом антипрофесійного рецензування. Я написав заяву на ім'я ректора з проханням перевести мене на посаду старшого наукового співробітника. Заява декілька днів була у завідувача кафедри для візування. А потім її у викладацьку приніс партгрупорг Кравчук. Вручив мені і попросив прочитати резолюцію завідувача. Читаю. Там написано: «Каму нужен такой дохтор?» Кравчук стежить за моєю реакцією. Я кладу у папку і кажу:

— Прекрасна резолюція. У реченні з чотирьох слів три помилки. Ректор посміється від душі.

Кравчук розгубився. Попросив назад заяву. Побіг до завідувача. Хвилин через десять прибігає і каже:

— Григорію Івановичу, напишіть нову заяву. Афіногенов підпише.

— Ні, шановний. Спочатку поверніть мені мою першу заяву, тоді будемо говорити про нову. І нехай сам завідувач віднесе нову заяву ректору.

Кравчук знову побіг до Афіногенова. Повернув мені заяву і став просити написати нову. Я написав. Завідувач розписався. Це означало, що він підтримує моє прохання. Так, з 1 вересня 1980 року я в докторантурі.

Розпочав докторську з визначення місця майбутнього захисту. Про Інститут історії партії при ЦК Компартії України мова не могла йти. Там Бабко. Він зіпсує. Вирішив звернутися на кафедру історії партії Київського державного університету імені Тараса Шевченка. Приїхав. Завідувач професор Бородін у лікарні. Забіг на Бессарабський ринок. Наповнив авоську фруктами. Мерщій до лі-

карні Центрального комітету Компартії України. Знайшов потрібну палату. Професор, лежачи у ліжку, читав книгу. Довідавшись, хто я, встав, накинув сірий халат. Про таких, як він, жінки кажуть, крупний чоловік. І ми вийшли у двір. Сіли під деревом на зручній лавочці. Кругом чаруюча, тепла київська осінь. Тільки де-не-де вона торкнулась дерев. Легенько торкнуті золотом листочки замерли, неначе приготувались прислухатися до нашої розмови. Професор став перегортати мою монографію. А потім каже:

— Я зустрічав цю монографію у виданні «Книги недели». Візьміть у керівництва свого інституту листа з проханням до мене про закріплення вас за нашою кафедрою для завершення дисертації. Якщо вам потрібна кімната у нашому гуртожитку, ми вам надамо. — Потім він встав. Подав мені руку і сказав:

— Не втрачай темпу, синок. Не пізніше ніж за рік обговоримо твою працю.

Я потиснув руку професора. Вона мені здалася слабою. Я побажав йому швидше одужати, відпочити і з новими силами за роботу. Він сприйняв мої побажання мовчки, схвально прикривши очі і кивнув головою. Мене, крім батька, вже давно ніхто не називав синком.

А потім зустріч з хвилюючими документами в архівах, що зберігаються в названих вище містах. Підкреслюю: хвилюючих тому, що це документи про велику трагедію мого народу. А трагедія дослідника полягала у тому, що йому дозволялось дізнатися про цю трагедію, але мовчати, неначе її не було. Мовляв, знай, але пиши тільки позитивне. Навіть ім'я найстрашнішого в історії України нелюда Сталіна заборонялось називати в роки завершення моєї дисертації. Казати про це мені заборонялось. Але воно все відкладалось у свідомості, в душі, в серці, в пам'яті, щоб з часом заговорити.

А про наступне комп'ютерним текстом. Через рік відбулося перше обговорення. На жаль, уже без професора Бородіна. Спроби Бабка завадити діловий дискусії не принесли йому задоволення. Новий завідувач кафедри, професор Василь Петрович Шевчук, він же і секретар парткому Київського університету, він же і кандидат в члени Центрального Комітету Компартії України, не звертав уваги на випадки стосовно дисертації двох членів кафедри, друзів Бабка. Мені захотілось повністю вибрати місяці і дні терміну цього чудового періоду перебування в докторантурі. Хто читав мою другу книгу мемуарів, той згадає, у яких неймовірно важких умовах я пи-

сав кандидатську дисертацію, як кажуть бюрократи, без відриву від виробництва. Під кінець другого року перебування на посаді старшого наукового співробітника представив доопрацьований другий варіант докторської і привіз листа за підписом професора Шевчука, він же і голова вченої спеціалізованої ради з захисту докторських дисертацій, такого змісту: Ректору Одеського Ордена Трудового Червоного Прапора політехнічного інституту К. І. Заблонському. Повідомляю: докторська дисертація кандидата історичних наук Г. І. Гонарука «Діяльність Комуністичної партії з ідейно-політичного виховання молоді в період будівництва соціалізму у 1918—1938 роках на матеріалах України» прийнята до захисту. Захист відбудеться відповідно до черги, але не пізніше, ніж через рік. Голова вченої ради Шевчук В. П.

Зайве казати тобі, читачу, про моє стійке почуття задоволення результатами перебування у докторантурі і ставлення до мене колективу названої кафедри в Київському університеті. За сім з половиною років безплідної боротьби з так званим вченими названих кафедр ОПІ зрештою знайшлись людяні люди. І Слава Богу.

У політехнічному розмова була короткою. Показав листа завідувачу кафедри. Він був сумний. Потім відніс листа ректору. Він повеселішав. Доповів на засіданні кафедри. Настрій у колег пригнічений. Потім дзвінок проректора Олександра Михайловича Коритіна. Каже:

— Григорію Івановичу, обідати поїдемо разом у ректорський «Волзі». Виходьте під перехід за 15 хвилин.

Ми з Коритіним жили в одній парадній. Разом отримали квартири. Він двокімнатну на п'ятому поверсі. По дорозі він сказав наступне:

— Щойно відбулося засідання великого ректорату.

Олександр Коритін

Костянтин Іванович повідомив, що термін перебування завідувача вашої кафедри вичерпався. Він, ректор, не збирається рекомендувати Афіногенова на другий термін. А коли ректор спитав поради учасників засідання про нову кандидатуру, встав професор Курчиков і сказав: «У нас нема іншого виходу. Це Гончарук. Його монографія отримала високу оцінку в республіканських журналах відомих вчених. Його визнає і поважає колектив кафедри». Тоді ректор зачитав листа голови вченої спеціалізованої ради Київського університету Шевчука про те, що ваша докторська прийнята для захисту. Мені ректор доручив переговорити з вами, передати його пропозицію балотуватись у завідувачі кафедри.

Я, як кажуть в Одесі, для понта попросив пару днів на прийняття рішення, лукаво запитуючи Коритіна, чи буде посада завідувача сприяти захисту докторської. На що він відповів: «Безперечно». За два дні я подякував через Олександра Михайловича ректора за пропозицію і дав згоду балотуватись на посаду завідувача кафедри. VIVAT rector, VIVAT Коритін.

ЕПІЛОГ

Кожен автор, заповнюючи останню сторінку своєї книги, очевидно, питає себе, кому, крім тебе, потрібний твій труд, яка його соціальна значимість, що він несе суспільству сьогодні. Мені на ці питання відповідати і просто, і складно. Просто тому, що все минуле суспільства має бути вивченим, якщо не з метою запозичення чогось з нього, то хоч би уникнути його повторення. Вчені історики зрозуміють, сподіваюсь, мене першими. Історія довго не може терпіти білих плям на своєму полі. Рано чи пізно дослідники потягнуться до них і з захопленням першопродців висвітлять невивчене.

Складно тому, що, з одного боку, ще живе значна частина покоління 20–30-х років минулого століття і для неї читати про пережите мало цікаво. З іншого боку, сьогодні, коли зі значним натхненням здійснюється декомунізація атрибутів минулої епохи, випускати в світ книжечку про ті роки не то, що незручно, а не на часі.

Тим не менш, якийсь внутрішній голос мені підказує: «Можеш — пиши про те, що пережив. Прийдешні покоління дослідників будуть вивчати минуле по документах, по безчуттєвих, бездушних джерелах, позбавлених емоцій, гірких чи приємних спогадів. Паперові, речові докази головні. Але живі свідки мають свої переваги. Вони бачили все своїми очима, сприймали, як кажуть, своєю шкірою, несли минуле на своїх плечах».

Можливо й інше. Комусь пережите мною підкаже, як треба жити, а чого уникати. Кожна людина вчиться по-своєму. Але одесити кажуть, що краще вчитися на помилках інших, ніж допускати свої, котрі вже кимось допускались. Так і запропонована книга. Хтось зверне на неї свою увагу, а хтось ні. Але якщо її сприймуть як актуальну одиницю, то буду вважати, що моя мета досягнута. зерно слід сіяти і тоді, коли немає гарантії на його проростання.

В епілозі прийнято писати про подальшу долю основних персонажів книги. У зв'язку з тим, що з головними героями мені до-

велось працювати за часовими межами цієї книги то, дасть Бог, напишу про них у майбутніх мемуарах. Тут тільки скажу наступне: працюючи з архівними документами про ректора Костянтина Івановича Заблонського, дійшов висновку, що його ректорська доля значно схожа з долею ректора Одеського державного університету імені І. І. Мечникова Олександра Івановича Юрженка. Тому маю намір написати про нього окрему книгу, як це було здійснено стосовно Юрженка.

Завідувач кафедри наукового комунізму ОПІ Петро Петрович Лопата недовгий час працював завідувачем кафедри в одному з вузів Ужгорода. Потім працював в Інституті марксизму-ленінізму при ЦК КПРС старшим науковим співробітником, у 1978–1992 роках був завідувачем відділом. Там став доктором філософських наук, опублікував понад 100 праць, у тому числі монографію «Комунізм как общественная формация», перекладену на 10 іноземних мов, мав глави у колективній монографії. В Інтернеті повідомляють, що він політолог.

Секретар партійного бюро В. А. Олєфіренко закінчив свою кар'єру дивно. Коли його обрали завідувачем кафедри в Одеському державному інституті зв'язку, то він для затвердження у вищих партійних інститутах написав в особовому листку з обліку кадрів, що він нагороджений Орденом Леніна. У міській партії виявили його брехню, не затвердили, оголосили сувору догану з занесенням до облікової картки. Він позбувся посади і десь для мене загубився.

Доцент Попкова Владлена Петрівна разом зі своїм чоловіком Василем Михайловичем Попковим вирішили поселитись у Будинок милосердя. П'ять років тому він помер, а вона проживає і нині там з поломаною шийкою стегна.

Завідувач кафедри наукового комунізму Мацюк Михайло Миколайович з наближенням визвольних рухів в Україні конфліктував з керівництвом політехнічного інституту, був звільнений, займав якісь посади в якійсь методичній структурі, гаряче у пресі підтримував кандидатуру Едуарда Гурвіца на посаду мера Одеси. Коли померла його дружина і він серйозно захворів, звертався до мене по сприяння профспілкової допомоги на ліки. Профком відмовив. Я частково допоміг йому зі своєї зарплати. З проголошенням Незалежної України викладачі всієї кафедри наукового комунізму кудись зникли.

Мое дітище університет громадський професій перестав працювати через рік після того, як мене перевели на посаду старшого наукового співробітника, а його ректором призначили завідувача кафедри наукового комунізму доцента Мацюка. Він не зміг здійснити набір нового контингенту. До нього не пішли не тільки студенти, але і викладачі. Згодом в керівних партійних інстанціях теж втратили інтерес до цієї форми гуманітарного просвітництва. Очевидно, УГП відповідав якимось недовгим запитам часу і зник в історії вищих навчальних закладів.

Якось на кафедрі політичних наук в Київському національному університеті будівництва і архітектури проходив конкурс на виборювання бюджетної науково-дослідницької теми. Це було в кінці 90-х років минулого століття. Після завершення на влаштованій організаторами брейк-каві я помітив знайоме обличчя. Підійшов. Представився. Як я і очікував, то був экс-замміністра освіти в радянські часи Ілля Семенович Дзюбко. Став йому дякувати за позитивні оцінки моєї лекції і семінарських занять. А він каже:

— Я пам'ятаю цей випадок. Міністр показав мені вашу телеграму. Я прочитав, а він питає: «Що скажете?» Я відповів: «Телеграма з підтекстом. Доцент Гончарук просить допомоги ректорату налагодити порядок на кафедрі наукового комунізму. Виникає питання. А хто заважає ректорату самому навести там порядок? Ясно хто, партійні інстанції, які контролюють роботу кафедр суспільних наук». Міністр каже: «Їдьте. Допоможіть і ректору, і Гончаруку».

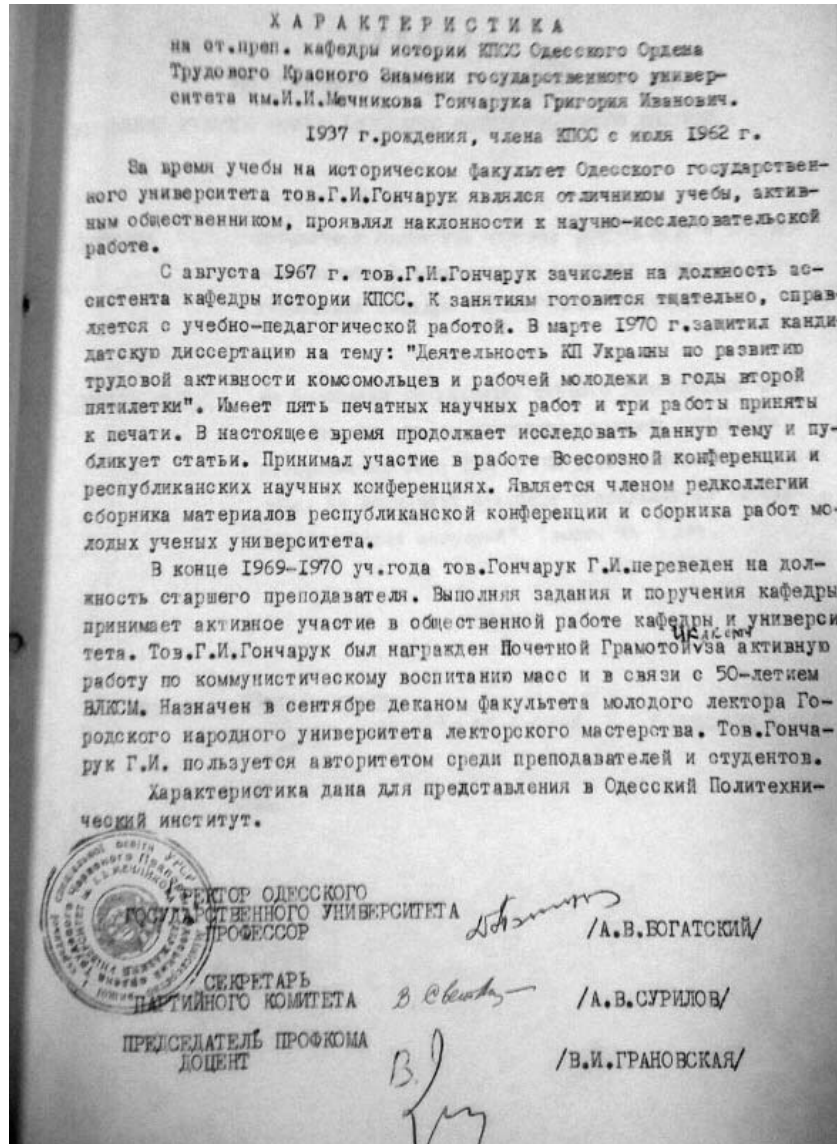
Інші персонажі цієї книги будуть називатися у наступних виданнях.

Закриваючи останню сторінку цієї книги, маю одну стійку мрію — написати наступну книгу. Тож прошу у Господа допомоги.

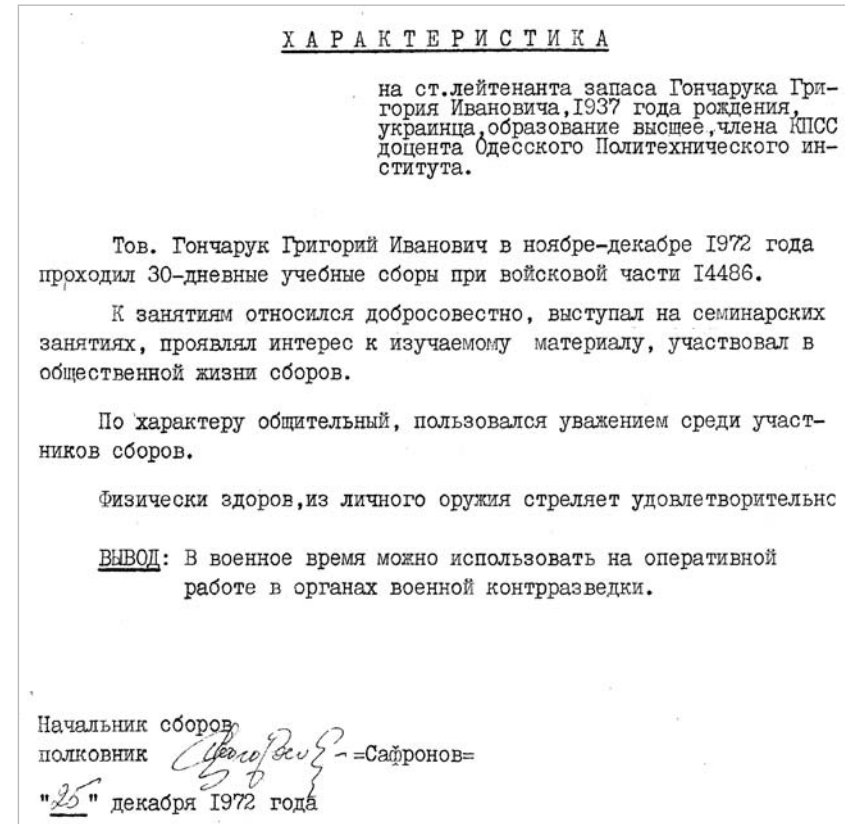

Ілля Дзюбко

ДОДАТКИ

Характеристика за підписом О. В. Богатського

Характеристика за підписом полковника Сафронова

Х А Р А К Т Е Р И С Т И К А

доцента кафедры научного коммунизма Сдесского ордена
Трудового Красного Знамени политехнического института

ГОНЧАРУКА Григория Ивановича

1937 года рождения, украинец, член КПСС
с 1962 г., образование высшее, кандидат
исторических наук, доцент.

Тов. Гончарук Г.И. в 1970 г. защитил кандидатскую диссертацию на соискание ученой степени кандидата исторических наук. 3 октября 1970 г. работал старшим преподавателем, а с марта 1971 г. в должности доцента кафедры научного коммунизма. В 1972 г. находился в институте повышения квалификации при Киевском госуниверситете. В сентябре 1974 г. ВАК утвердил в звании доцента.

Тов. Гончарук Г.И. активный и плодотворный научный работник. Им написано и опубликовано 14 статей и брошюр, подготовлена и представлена в издательство монография "Идеологическая работа Коммунистической партии среди молодежи в период строительства социализма" /14 печ. листов/, опубликовано более 20 газетных статей. Он участник ряда Всесоюзных, республиканских и областных научно-теоретических конференций. В октябре 1974 года выступал с докладом на пленарном заседании научно-практической конференции в г. Варне /НРБ/. Успешно работает над докторской диссертацией. Материалы его докторской диссертации рецензировались в Киевском госуниверситете и обсуждались на заседаниях кафедры СИИ. В обоих случаях вынесены рекомендации о переводе его на должность старшего научного сотрудника для завершения докторской диссертации.

Тов. Гончарук Г.И. разработал, читает и постоянно совершенствует курс лекций по научному коммунизму. Качество лекций и семинарских занятий дважды подвергалось проверке комиссией ЦК Компартии Украины и оба раза оценивалось положительно.

За активное участие в коммунистическом воспитании молодежи награжден грамотами ЦК ЛКСИИ Украины, Сдесского обкома комсомола, Президиума правления областного общества "Знание".

Выполняет постоянные партийные и общественные поручения: избирался членом бюро партийной организации кафедр общественных наук, работал деканом факультета в городском университете лекторского мастерства, является ректором университета общественных профессий при Сдесском политехническом институте, консультантом сети партийного просвещения, членом методического совета Центрального лектория г. Одессы. Со всеми поручениями справляется успешно.

Дисциплинирован, инициативен, обладает организаторскими способностями, пользуется заслуженным авторитетом среди студентов и преподавателей.

Характеристика дана для подъявления по вопросу военного учета в управление КГБ при СМ УССР по Сдесской области.

РЕКТОР К.И. ЗАБЛОНСКИЙ
СЕКРЕТАРЬ ПАРТИОБЛА Е.К. ТОЛСТОПЬЕВ
ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ЦЕНТРОБЛА Н.Е. КОПЯН

Характеристика за підписом К. І. Заблонського

18 вересня 1978 р. № 127-с/78-7

Головное издательство "Вища школа",

О направлении рукописи
доцента Гончарука Г.И.

Генеральному директору

г. Борисенко В.А.

Киев, Гоголевская, 7.

Тел. 24-92-94.

Представляем рукопись монографии доцента Г.И. Гончарука "Партийное руководство идеино-политическим воспитанием молодежи в период строительства социализма", доработанную согласно замечаниям, указанным в рецензии Института истории партии при ЦК Компартии Украины.

Приложение: 1/. 2 экземпляра рукописи монографии;
2/. Перечень устраненных недостатков.

Проректор

Ю.К. Денисов.

Лист Ю. С. Денисова

Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР

Міністерство вишого и среднего специального образования УССР

ОДЕСЬКИЙ
ОРДЕНА ТРУДОВОГО
ЧЕРВОНОГО ПРАПОРА
ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ

078

ОДЕССКИЙ
ОРДЕНА ТРУДОВОГО
КРАСНОГО ЗНАМЕНИ
ПОЛИТЕХНИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ

270044, м. Одеса, проспект Шевченка № 1
Тел. № 22-34-74

270044, г. Одесса, проспект Шевченко № 1
Тел. № 22-34-74

15.06.78 № 124-78-2914

На № _____

Міністерство вишого и среднего специального образования УССР

т.Ковалевскому Б.П.
Киев,Крещатик, 34.

О подтверждении разрешения
включить в план из-
дания монографии Г.И.Гон-
чарука.

Согласно требований издательства "Вища школа" прошу под-
твердить в установленной Вами форме / в виде письма/ ранее дан-
ное разрешение / в виде резолюции/ на включение в план издания
монографии доцента Г.И.Гончарука "Партийное руководство идейно-
политическим воспитанием молодежи в период строительства со-
циализма" / 12 п.л., язык - русский/, находящейся в настоящее
время в редакционной подготовке в указанном издательстве.

Врио ректора

А.М.Коритин

Лист А. М. Коритіна

Історико-літературне видання

ГОНЧАРУК Григорій Іванович

МЕМУАРИ ПРОФЕСОРА

Книга третя

ДОЛЕНОСНИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ

Завідувачка редакції *Т. М. Забанова*

Редактор *Н. Я. Рихтік*

Технічний редактор *М. М. Бушин*

Дизайнер обкладинки *В. І. Костецький*

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 9,07.

Тираж 150 прим. Зам. № 319 (67).

Видавництво і друкарня «Астропринт»

65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21

Тел.: (0482) 37-07-95, 37-14-25, 33-07-17, (048) 7-855-855

www.astroprint.odessa.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.